

POVRATAK U NEIZVESNOST
INTERNO RASELJENA LICA SA KOSOVA
I PROCES POVRATKA

13. decembar 2002.

international
crisis group

SADRŽAJ

KRATAK PREGLED I PREPORUKE	i
I. UVOD: KO SU RASELJENA LICA?	1
II. SENKA KONAČNOG STATUSA	3
III. MEDJUNARODNI PRINCIPI KOJI USMERAVAJU POVRATAK	4
IV. POČETNI NAPORI ZA POVRATAK IRL	5
A. POLITIKA RANOG POVRATKA	5
B. RANI NAPREDAK U POVRATKU.....	6
V. STUDIJE SLUČAJA: DVA SUPROTNA REGIONA	7
A. PEJE/PEĆ: ORGANIZOVANI POVRATAK U TEŽAK REGION	7
1. Dolina Osojane: stvaranje nove srpske enklave	9
2. Povratak Srba u Klinu.....	10
3. Planirani povratak Srba u Peje/Peć.....	11
4. Koegzistencija između zajednica.....	12
5. Zapostavljene zajednice.....	13
B. GJILAN/GNJILANE: ODRŽIVI POVRATAK.....	13
1. Normalizacija bezbednosnog okruženja	14
2. Politička klima za povratak.....	15
3. Proces povratka.....	15
4. Zapostavljene zajednice.....	16
C. POREDZENJE DVA REGIONA	16
1. Medjunarodni principi za povratak.....	17
2. Osmišljeno obezbedjenje	17
3. Preduslovi: dijalog i privreda.....	17
4. Rad zajedno: koordinacija	18
5. Politička podrška bez politizacije	18
6. Stalni izazovi u oba regiona.....	18
VI. OPŠTI USLOVI ZA POVRATAK ŠIROM KOSOVA	19
A. SIGURNOST, BEZBEDNOST I SLOBODA KRETANJA	19
B. PITANJE SMEŠTAJA	21
C. PRIVREDA	22
D. JAVNE SLUŽBE.....	23
E. PRIHVATANJE OD STRANE VEĆINSKE ZAJEDNICE.....	24
VII. OMOGUĆITI POVRATAK: POLITIKA I IGRAČI U PROCESU POVRATKA	25
A. GLAVNI IZVODJAČI I NJIHOVI STAVOVI	26
1. UNMIK: Kancelarija za povratak i zajednice (KPZ)	26
2. UNHCR	27
3. KFOR.....	27
4. Policija	28
5. Koordinacioni centar za Kosovo i Metohiju	28
6. Privremene institucije samouprave (PISU):.....	29
7. Albanske političke partije	29
8. Srpske političke partije na Kosovu	29
B. UNMIK-OVA STRATEGIJA ZA POVRATAK	30
1. Koordinaciona struktura i finansiranje:	30
2. Podrška strategiji: preostala pitanja	31

**VIII.ZAKLJUČAK: PREVAZILAŽENJE IZAZOVA KOJE STVARA
POVRATAK..... 33**

DODACI

A.	KARTA KOSOVO	34
B.	REČNIK TERMINA I SKRAĆENICA	35
C.	O MEĐUNARODNOJ KRIZNOJ GRUPI	36
D.	IZVJEŠTAJI I BRIFINZI ICG-A.....	37
E.	ČLANOVI ODBORA ICG-A	42

POVRATAK U NEIZVESNOST

INTERNO RASELJENA LICA SA KOSOVU I PROCES POVRATKA

IZVEŠTAJ I PREPORUKE

Pravo interno raseljenih lica (IRL) i izbeglica na povratak svojim kucama na Kosovu jeste neosporno, a postalo je glavni prioritet medjunarodne zajednice i Privremenog administrativnog veća Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK).

Ako se pravilno postupi, povratak može da poboljša odnose između etničkih grupa, ojača položaj manjinskih zajednica koje već žive u pokrajini i da doprinese postepenom raspletu prethodno zavadjenih zajednica. Međutim, ako se povratkom previše politizira i ako se loše sprovede, potencijalno će ugroziti ionako nesiguran opstanak manjina. Ukratko, način planiranja i izvođenja povratka kritični su za održivost procesa na duže staze.

Evidencija medjunarodne zajednice o procesu povratka se razlikuje. Od više od 230.000 raseljenih lica, samo njih 5.800 se vratilo. Iako je tek prošlo samo tri godine od rata, Kosovo i dalje predstavlja sredinu punu izazova za povratak. Sloboda kretanja, pristup kućama i zemlji, mogućnost zapošljavanja, mogućnosti da manjine koriste javne usluge, kao i stav zajednice koja ih prihvata - sve su to prepreke.

U cilju rešavanja ovih izazova, UNMIK-ova Kancelarija za povratak i zajednice (KPZ) razvila je novu strategiju i restrukturirala način na koji će da koordinira projektima. Iako ova strategija nije još implementirana u potpunosti, ona je u velikoj meri korak u dobrom pravcu. Sada KPZ mora obezbediti da se izbegne birokratizacija procesa povratka i da se održi tesna radna povezanost sa ključnim partnerima - Visokim komesarom za izbeglice Ujedinjenih nacija (UNHCR) i KFOR-om - kao i da se upravlja

zamršenim političkim dimenzijama prouzrokovanim senkom konačnog statusa Kosova.

Nerešeno pitanje statusa Kosova dvostruko utiče na povratak. Prvo, ono politizira pitanje povratka Srba. Za medjunarodnu zajednicu, povratak Srba u njihove domove značilo bi da intervencija NATO-a 1999. godine i medjunarodno prisustvo koje je usledilo nisu doveli do stvaranja monoetničkog Kosova. Štaviše, povratak bi doprineo da se Savet bezbednosti uveri da je sazrelo vreme za početak razgovora o konačnom statusu. Vlada Srbije, u međuvremenu, zahteva povratak zbog sopstvenih političkih ciljeva - podele ili kantonizacije Kosova.

Drugo, težište diplomatske zajednice u većoj meri je bilo na brojkama koje su se odnosile na povratak pojedinaca, a ne na tome da se obezbedi sprovođenje ovog procesa u skladu sa medjunarodnim principima. Oni nalažu da je povratak dobrovoljan; siguran, dostojanstven i bezbedan; a rizici moraju da se prate.

Nekoliko incidenata - iako su retki - na uznemirujući način podsećaju da povratnici nisu dobro došli u tu sredinu. Jula 2002. godine, na ulicama većih gradova na Kosovu pojavio se poster, koji izaziva jezu, sa malim albanskim detetom koga neko ubija (pretpostavlja se Srbin) sa naslovom: "Ne dozvolite povratak zločinaca". Srbi povratnici su u oktobru došli autobusom u Peje/Peć zbog registracije za penzije. Njihov dolazak prouzrokovao je protest koji je eskalirao u kamenovanje i bacanje benzinskih bombi. Iako su albanske vodje univerzalno osudile ovaj događaj, njihova aktivnost na podršci povratka retko je bila

nešto više od puke retorike. Iako je premijer Redžepi uzoran u podršci manjinskih zajednica i povratnika, predsednik Rugova čuti i nije aktivan. S obzirom na prevlast stranke DSK u opštinskim i centralnim struktura, krajnje je neophodno njegovo vodjstvo u vezi sa ovim pitanjem.

Mnoštvo učesnika - od međunarodnih agencija do nevladinih organizacija - angažovano je na povratku. Ovaj izveštaj ocrta ekstremna razilaženja u vezi s politikom i metodama povratka u dva regiona - regionu Peje/Peći i Gjilan/Gnjilana. Iako su ovi regionu sasvim različiti, od poredjenja ova dva procesa povratka može da se nauči i to primeni širom Kosova.

Iako je u ova regiona zabeležen relativno jednak broj povratnika, uslovi za povratak u region Peje/Peći nisu pogodni. Međunarodna zajednica obraćala je više pažnje na brojke u dosadašnjim projektima, a manje na pripremanje uslova za povratak. U selima nije postojao pristup osnovnim službama, nije bilo dijaloga s zajednicom u koju se dolazi, nije se rešavao problem zapošljavanja, kao i pristup javnim službama, sve dok ne stignu povratnici. U oblasti Gjilan/Gnjilana, dijalog sa zajednicom u koju se dolazi, podrška aktivnostima koje dovode do mogućnosti zarade i pristup javnim službama rešavale su se kao deo celokupnog plana za povratak. Način na koji se povratak odvija ima ogroman uticaj na odnose među zajednicama, na uslove koje povratnici dožive i sveobuhvatnu održivost ovog procesa.

Poredjenjem ova dva mesta otkriva se da je za održivi povratak potrebno da se obrati veća pažnja na primenu međunarodnih principa, dobro osmišljenu bezbednost, snažne mehanizme koordinacije i podršku zajednice u koju se dolazi. Uspeh regiona u Gjilane/Gnjilanu isto tako pokazuje da je sada moguć povratak na Kosovo u bezbednim i dostojanstvenim uslovima - ali on mora da se pažljivo planira i osmisli.

Kasni uspeh procesa povratka u Bosnu pokazuje da napredovanje ne mora da ide linearno i da često mora da prodje vreme pre nego što dodje do značajnog napretka. Međunarodna zajednica mora da bude realna u svojim očekivanjima u vezi sa Kosovom. Mada nije jasno koliko će se IRL vratiti, malo je verovatno da će se veliki broj raseljenih vratiti u bližoj budućnosti. Medjutim, svima mora da se pruži prilika da koriste svoje pravo na bezbedan i dostojanstven povratak.

PREPORUKE

Medjunarodnoj zajednici:

1. Učinite da je glavni prioritet primena međunarodnih principa u regulisanju povratka IRL na Kosovo a ne isticanje broja povratnika.
2. Obezbedite finansijsku podršku povratnicima, uključujući i to da područja s manjinama dobiju svoj deo sredstava i na taj način što ćete davati podršku međjugrničnim NVO i projektima koji uključuju komponente dijaloga i mogućnosti zapošljavanja.
3. Poboljšajte uslove za povratak time što ćete stvoriti strukture koje daju podsticaj, kao što je prvenstvo prilikom tenderskog procesa za kompanije sa multietničkom osobljem.
4. Obezbedite donatorsku pomoć početkom godine tako da lica koja se vrata mogu da izgrade svoje domove i dostignu izvestan stepen održivosti pre početka sledeće zime.

Misiji Ujedinjenih nacija na Kosovu:

5. Obezbedite podršku planu restrukturiranja Kancelarije za povratak i zajednice, kao i to da ga se pridržavaju regionalni i opštinski nivoi UNMIK-a.
6. Obezbedite da zajednice povratnika ne ostanu vulnerabilne prilikom Strategije tranzicione bezbednosti i prenošenja odgovornosti od strane KFOR-a na UNMIK-ovu policiju.
7. Obezbedite konkretne podsticaje, kao što su finansijske olakšice, kako bi opštine povećale nivo pomoći izgradnje manjinskim zajednicama.
8. Dokumentujte i preudzmite oštre mere - uključujući i otpuštanje - protiv onih zvaničnika koji ometaju povratak.
9. Učinite da se brže obradjuju zahtevi u Direkciji za stambena i imovinska pitanja (DSIP).

Kancelariji za povratak i zajednice (KPZ):

10. Stvorite model za povratak u regionu Gjilan/Gnjilana, u kome donatori, NVO i druge agencije za implementaciju povratka mogu da steknu iskustvo i nauče.
11. Obezbedite da se pomoć za povratak zasniva na potrebi, a ne na etničkoj osnovi i ispravite svaku nepravdičnost u odnosu na IRL, koji su Romi i Aškali, Egipćani i Bošnjaci.

12. Razvijte informativnu kampanju kao deo Strategije za povratak kako biste obezbedili da su poruke koje stižu do IRL dosledne i jasne.
13. Uključite u Strategiju za povratak inicijative za nastavak angažovanja sa pojedincima i zajednicama koje su se već vratile, kako bi ih ohrabрили da ostanu.
14. Povećajte broj osoblja KPZ u Srbiji i Crnoj Gori i koristite kancelariju za vezu UN u Skopju kako bi obezbedili da poruke iz KPZ stižu do IRL i izbegličkih zajednica kao i da KPZ bude u stanju da efikasno koordinira procesom povratka.
15. Proširite napore da informišete povratnike o mogućnostima zapošljavanja u javnom sektoru, mestima koja su odvojena za njih zakonom kojim je uspostavljena civilna služba.
16. Nadgledajte opsežnu ocenu procesa za projekte povratka i razmotrite smanjenje broja etapa kroz koji predlog mora da prodje ako se pokaže da to zahteva suviše vremena.

UNHCR-u:

17. Obezbedite smernice za donatore time što ćete dokumentovati i javno izražavati zabrinutost zbog procesa povratka.
18. Povećajte napore za zastupanje u ime nesrpskih manjina.

Privremenim institucijama samouprave (PISU):

19. Obezbedite pravičnu raspodelu javnih službi i komunalnih usluga, kao i da se svim zajednicama pruži jednaka mogućnost i pristup fondovima na opštinskom i ministarskom nivou uključujući i zapošljavanje.
20. Sledite primer premijera Redžepija i angažujte se oko aktivnosti - kao što su posete područjima s povratnicima - kojima se pokazuje predanost procesu povratka.
21. Otpustite zvaničnike koji ometaju povratak.

Beogradu:

22. Koordinirajte rad sa UNMIK-ovom Kancelarijom za povratak i zajednice i obezbedite da bilo koja pomoć koju pruža Koordinacioni centar za Kosovo ne pogoršava rascep između zajednica.
23. Povećajte slobodu kretanja povratnika i ostalih time što ćete priznati nove saobraćajne tablice za Kosovo.

Srpskim političkim strankama:

24. Koristite UNMIK-ove javne službe i preduzmite napore da saradujete sa većinskom zajednicom.

Priština/Brisel, 13. decembar 2002.

POVRATAK U NEIZVESNOST

INTERNO RASELJENA LICA SA KOSOVU I PROCES POVRATKA

I. UVOD: KO SU RASELJENA LICA?

Iako je dolazak Misije Ujedinjenih nacija na Kosovo (UNMIK) i Kosovskih snaga (KFOR) omogućio da se većina od 850.000 Albanaca koji su bili raseljeni tokom borbi 1998. i 1999. godine vrati svojim kućama,¹ oni nisu mogli da spreče drugi talas raseljavanja. Mnogi pripadnici manjinskih zajednica otišli su zajedno s jugoslovenskim i srpskim snagama u strahu od osвете, kazne i odmazde. Ostali su pobjegli kasnije, kada je postalo jasno da međunarodno i civilno prisustvo nije dovoljno da zaštiti njih, njihove kuće ili pak imovinu.

Teško je odrediti tačan broj raseljenih lica. Nije sprovedena tačna registracija ovih lica kada su napuštala Kosovo i mnogi se nisu registrovali ni kod jedne međunarodne agencije ili zemlje domaćina. Procene se kreću od 230.000 do 280.000 lica, koji se mogu svrstati u tri široke kategorije:

- Izbeglice koje žive u bivšoj jugoslovenskoj republici Makedoniji, od zajednica Roma,

Aškala i Egipćana. UNHCR² ima trenutno registrovano oko 3.300 lica.

- IRL koja žive u užoj Srbiji i Crnoj Gori, među kojima prevladaju Srbi, Romi, Aškali, Bošnjaci i Goranci. Prema proceni UNHCR-a iz februara 2002. godine, raseljeno je 231.000 lica iz Kosova i oni su ostali u Srbiji i Crnoj Gori.³
- IRL koja žive van svojih domova ali koja su ostala na Kosovu - uključujući Srbe, Rome, Aškale, Egipćane, Gorance, Albance i druge manjinske zajednice. Prema proceni UNHCR-a, u ovu kategoriju spada 22.500 lica.⁴ Ova IRL su deo od 130.000 Srba i 100.000 nesrpskih zajednica koji danas žive na Kosovu.⁵

Uslovi života za raseljene često su veoma teški. U Makedoniji, izbeglice s Kosova imaju samo privremeno humanitarni status koji ih sprečava da ne

¹ U nekim regionima Kosova, gde je većinsko stanovništvo srpsko, Albanci nisu mogli da se vrate kućama. To se odnosi na opštine Štrpce, i tri severne opštine kao i severnu Mitrovicu. U drugim područjima na Kosovu, nemogućnost nekih zajednica da prime pomoć za izgradnju značila je da neke porodice nisu mogle da se vrate.

² G. Alvaro Gil-Robles, Kancelarija Predstavnik za ljudska prava, Savet Evrope, *Kosovo: Stanje ljudskih prava i sudbina raseljenih lica iz svojih domova*, 16. oktobar 2002.

³ Videti UNHCR, *Položaj UNHCR-a u potrebi stalne zaštite lica sa Kosova, april 2002.* Može se naći na www.reliefweb.int. Prema proceni Vlade Srbije, broj IRL jeste 242.2000 od kojih je 212.700 u užoj Srbiji. Videti Koordinacioni centar za Kosovo i Metohiju, *Principi programa za povratak interno raseljenih lica sa Kosova i Metohije*, Beograd, april 2002.

⁴ Gil-Robles, *Kosovo: Stanje ljudskih prava*, 16. oktobar 2002.

⁵ Iz *Opštinskog profila OEBS-a*, avgust 2002. Ove brojke jesu procene OEBS-ovih opštinskih profila - popis na Kosovu nije urađen od 1991. godine. Prema OEBS-ovom profilu, procenjuje se da ukupno albansko stanovništvo na Kosovu iznosi 2.3 miliona.

rade. Mnoge od ovih izbeglica žive u dva kampa, od kojih se jedan nalazi na bivšem opštinskom otpadu.⁶

U užoj Srbiji i Crnoj Gori lica raseljena sa Kosova – svih etničkih pripadnosti – pežorativno se nazivaju “seljacima” ili još uvredljivijim izrazom “Šiptarima”.⁷ IRL sa Kosova i izbeglice sa ratnih područja iz Bosne i Hrvatske koji već žive u Srbiji i Crnoj Gori čine preko 770.000 tzv. “zbrinute populacije” od strane UNHCR-a.⁸ Stanovnici Srbije posmatraju ove izbeglice i IRL kao konkurente za retka slobodna radna mesta i druga sredstva.

Mada su vlade Srbije i Crne Gore pokušale da obezbede da IRL i izbeglice imaju pravo da koriste socijalne službe kao što su zdravstvo i obrazovanje, zbog užasne ekonomske situacije u njima i visoke stope nezaposlenosti, raseljenima je teško da pronadju posao i izvor prihoda. Raseljenost je ljude iz ruralnih područja, čiji je prihod dolazio sa njihovog zemljišta, lišila njihovih životnih uslova. Štaviše, pomoć Srbiji i Crnoj Gori se smanjuje, i kao posledica toga doći će do postepenog zatvaranja zvaničnih kolektivnih centara za IRL.⁹ Iako samo mali procenat IRL još uvek živi u ovim centrima, ovaj proces povrediće one koji su najosetljiviji – one koji nemaju porodicu niti prijatelje kod kojih mogu da se smeste ili one koji ne mogu da plate sopstveni smeštaj.

Raseljena lica na samom Kosovu na sličan način izlaze na kraj sa teškim uslovima. Mnogi žive u enklavama pod stražom ili getima, bez slobode kretanja i pristupa osnovnim službama i mogućnostima za zapošljavanje koje sloboda nosi sa sobom.

Nije jasno koliki će broj raseljenih iskoristiti svoje pravo na povratak. Mada mnogi analitičari u sebi sumnjaju da će se mnogi vratiti, IRL sa Kosova izražavaju jaku želju za povratkom. U nedavnom izveštaju Saveta Evrope učinjen je pokušaj da se

proceni koji je to broj IRL Srba koji žele da se vrate i žive na Kosovu:

Uzimajući u obzir socijalno-stručni sastav lica raseljenih sa Kosova, njihovo ruralno ili urbano poreklo na Kosovu, dužinu njihovog boravka ili njihovih porodica na Kosovu, njihovo starosno doba, činjenicu da je jedan broj njih prodao imovinu na Kosovu i koliko je već vremena prošlo od njihovog odlaska, gruba procena bi bila: približno jedna trećina od 230.000 IRL sa Kosova više bi volela da se u potpunosti integriše u Srbiju ili Crnu Goru (ili su to već učinili), druga trećina očajnički želi da se vrati (uglavnom starije, ruralno stanovništvo koje ne može da proda imovinu na Kosovu, koje nema svoju profesiju koja bi im omogućila fleksibilnost i čija je vezanost za zemlju generalno najsnažnija, dok je preostala trećina neodlučna.¹⁰

⁶ Gil-Robles, *Kosovo: Stanje ljudskih prava*, 16. oktobar 2002.

⁷ “Seljaci” je srpska rec za seljake, a “Šiptari” je uvredljivi izraz koji se često koristi za Albance, ali isto tako i za druga lica sa Kosova.

⁸ UNHCR-ova statistika stanovništva 2001, “Ukupno zbrinuto stanovništvo od strane UNHCR-a u zemljama azilima, kraj 2001. godine”, 7. juni 2002.

⁹ Od 200.000 IRL koji trenutno žive u Srbiji, 8 od sto ima sopstveni smeštaj, 40 od sto živi sa porodicom i prijateljima, 41 od sto je iznajmio stan a 7 od sto živi u kolektivnim centrima.

¹⁰ Gil-Robles, *Kosovo: Stanje ljudskih prava*, 16. oktobar 2002.

II. SENKA KONAČNOG STATUSA

Iako nezavisnost ne može nikada da bude prihvaćena kao preduslov povratka, nejasnoća o konačnom političkom statusu Kosova baca senku na proces povratka.¹¹ Za IRL, posebno pripadnike srpske zajednice, nije jasno da li se vraćaju u buduću nezavisnu državu u kojoj će biti manjina, ili u entitet koji zadržava veze sa Srbijom. Predstavnici Srba upozoravaju da većina pripadnika njihove zajednice ne vidi svoju budućnost u nezavisnom Kosovu. Oni predviđaju da se raseljeni neće vratiti i da će otići i većina Srba koji su ostali u pokrajini.¹²

Neizvesnost oko konačnog statusa takodje utiče na albansku percepciju povratka. Oni vide izbor lokacija za povratak - posebno u regionu Peje/Peći - kao rad na ispunjavanju političkog cilja Srbije: podelu ili kantonizaciju Kosova.¹³ Isto tako, mnogi smatraju da su povratnici trojanski konj iz Srbije – povratak mehanizma za kontrolu i uticaj srpske vlasti na neke delove Kosova.

Iako povratak širom sveta ima političku dimenziju, proces povratka na Kosovo još je politizovaniji pitanjem statusa. Srpska IRL pioni su u političkoj igri iza kulisa neizvesnosti oko statusa. Neke političke snage u Beogradu guraju povratak zbog svojih političkih ciljeva – podele ili kantonizacije Kosova. Srpski politički lideri u pokrajini koristili su napredovanje po pitanju povratka kao uslov političkog učešća u izborima i sveukupne saradnje sa

UNMIK-om. Mada je ova taktika sasvim razumljiva, ona je pojačala politizaciju ovog procesa.

Medjunarodnoj zajednici je isto tako potreban povratak kako bi ubedila Savet bezbednosti da je došlo vreme za početak razgovora o konačnom statusu – napredak po pitanju povratka jedan je od kriterijuma za početak razgovora o statusu. Povratkom Srba u svoje domove obezbedilo bi se intervencija NATO 1999. godine i medjunarodno prisustvo koje je usledilo nije dovelo do stvaranja monoetničkog Kosova. Stoga diplomate imaju tendenciju da povratak posmatraju kao igru brojki. Kao što je jedan medjunarodni predstavnik izjavio: “Kad UNMIK izadje pred Savet bezbednosti, biće mu potrebne konkretni pokazatelji da su se Srbi vratili.”¹⁴

Zbog politizacije povratka na Kosovo postoji stvarni rizik da će se težište o broju Srba koji su se vratili baciti u zasenak potrebu za obezbedjenjem povratka u skladu sa medjunarodnim principima. Štaviše, kao što se vidi nadalje, to je uticalo na sredstva koja se dodeljuju nesrpskim IRL u nekim oblastima na Kosovu.

¹¹ Savet Evrope tvrdi da neizvesnost oko konačnog statusa “ometa spremnost srpskih i albanskih zajednica na pomirenje i poštovanje ljudskih prava i jednih i drugih.” G. Alvaro Gil’Robles, Kancelarija Predstavnik za ljudska prava, Savet Evrope, *Kosovo: Stanje ljudskih prava i sudbina lica raseljenih ih svojih domova*, 16. oktobar 2002. Analizirajući opcije konačnog statusa Kosova, ICG zastupa uslovnu nezavisnost, čija bi implementacija zavisila od dostignuća specifičnih kriterijuma – uključujući i da se manjinskim zajednicama obezbede ista prava i da imaju mogućnost povratka svojim kućama. Videti Izveštaj ICG-a sa Balkana br. 124, *Putokazi na Kosovu(I): Rešavanje konačnog statusa*, 1. mart 2002.

¹² Intervju ICG-a sa Miloradom Todorovićem, u novembru 2002. godine. UNHCR tvrdi da ova slika srpske zajednice nije tačna i da nije jasno kako će mnogi reagovati na nezavisnost Kosova. Jasno je da će to uglavnom zavisiti od napredovanja da se obezbedi zaštita prava srpske zajednice u medjuvremenu.

¹³ Intervju ICG-a sa Sonjom Biserko, Helsinški odbor, oktobar 2002.

¹⁴ Intervju ICG-a sa šefom Kancelarije za vezu u Prištini, novembra 2002.

III. MEDJUNARODNI PRINCIPI KOJI USMERAVAJU POVRATAK

Rezolucija br. 1244 SB UN postavila je ispravno odgovornost na UNMIK, uz pomoć UNHCR-a i KFOR-a, da obezbedi "bezbedan i nesmetan povratak svih izbeglica i raseljenih lica u svoje domove na Kosovu."¹⁵ S obzirom da UNMIK upravlja pokrajinom, ovo je u skladu sa *Smernicama o internoj raseljenosti*, koje je objavio predstavnik generalnog sekretara za interno raseljena lica, Francis Deng. Principi za usmeravanje povratka jesu sledeći:

Primarna dužnost i obaveza kompetentnih vlasti jeste da uspostave uslove kao i da obezbede sredstva koja omogućavaju dobrovoljan povratak interno raseljenih lica, bezbedno i dostojanstveno, u svoje domove ili mesta stalnog boravka, ili pak dobrovoljno naseljavanje u drugom delu zemlje. Ovakva vlast će pokušati da olakša reintegraciju povratnika ili naseljavanje interno raseljenih lica.¹⁶

Ovi principi potiču iz medjunarodnog zakonskog tela koje upravlja repatrijacijom. U svom priručniku o repatrijaciji UNHCR dalje definiše ove principe – kao što se iznosi dole – ali ima i dodatni element: rizik povratka.

Dobrovoljni način povratka: Odluka o povratku mora se u potpunosti doneti bez ikakve prisile. Kako bi bili zaista dobrovoljni, pozitivni faktori privlačenja u mestu porekla trebalo bi da budu preovladjujući element u odluci izbeglica za povratak a ne mogući faktori pritiska u zemlji domaćinu ili negativni faktori privlačenja, kao što su ugroženost vlasništva.¹⁷

Siguran, dostojanstven i bezbedan povratak: Povratnici bi trebalo da budu zaštićeni od oružanih napada, oslobođeni straha od progona ili kažnjavanja posle povratka, i da imaju materijalnu sigurnost – pristup zemlji ili drugim sredstvima za život. Dostojanstven povratak je povratak bez uslovljavanja, u tempu samih povratnika, uz

poštovanje i potpuno prihvatanje od strane lokalnih vlasti uključujući i potpuno vraćanje njihovih prava.¹⁸ Mora se poštovati fizička bezbednost povratnika u svim etapama tokom i posle povratka, koji mora da vodi računa o tome kad je vreme za školu i setvu.

Naseljavanje/Preseljenje: Zbog činjenice da IRL sa Kosova ostaju u zemlji čiji su državljani, treba im dozvoliti da mogu da se nasele bilo gde u toj zemlji. Kao što je reč nadalje, UNMIK, kao i vlasti u Beogradu, borili su se za primenu ovog principa. UNMIK je doneo odluku da će finansijsku pomoć dobiti samo povratak lica u svoje domove. Beograd, u međuvremenu, nije preduzeo neophodne korake da omogući stanovnicima Kosova da zvanično ponište svoj rezidencijalni status, dok je istovremeno vršio pritisak na UNMIK da dozvoli premeštaj lica unutar uže teritorije Kosova.¹⁹ Savet Evrope je naglasio da "smetnje povratku u druga mesta osim mesta porekla stvara ozbiljne probleme u smislu slobode odlučivanja o mestu boravka unutar teritorije jedne države."²⁰

Rizik povratka: Iako rizik povratka nije sastavni deo principa za IRL, UNCHR ga naglašava kao važan činilac u procesu repatrijacije. Rani povratak može da destabilizuje krhki proces povratka, kao i da bude opasan za same povratnike. Ukoliko povratak velikih grupa ugrožava apsorpcioni kapacitet zajednice u koju se dolazi, sigurnost povratnika ozbiljno je ugrožena, ili ukoliko političke posledice povratka ugrožavaju delikatan politički proces "UNHCR ima tu odgovornost da obezbedi smernice i da stavi na znanje koja je njegova uloga."²¹

Na kraju krajeva svako lice donosi odluku o riziku koji je spreman da preuzme, a medjunarodna zajednica ne može da spreči ljude da se vraćaju ukoliko to oni žele. Medjutim, ako su uslovi opasni za povratnike, medjunarodna zajednica mora pažljivo da razmotri koju to ona podršku pruža procesu povratka. Potencijalni rizik za povratnika jeste ono što u velikoj meri čini razliku između "olakšavanja" i "potpomaganja" povratka. Medjunarodna zajednica može da olakša povratak

¹⁵ Videti Rezoluciju br. 1244 SB UN, 10. juni 1999. 11 (k).

¹⁶ Kancelarija Ujedinjenih nacija za koordinaciju humanitarne pomoći (OCHA), *Smernice o internoj raseljenosti*, 1998.

¹⁷ *Priručnik: Dobrovoljna repatrijacija: Medjunarodna zaštita*, Ženeva: Visoki komesar za izbeglice Ujedinjenih nacija, 1996.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Nemogućnost da ljudi ponište svoju registraciju dala je iskrivljenu sliku o povratku, jer je to sprečavalo ljude da iznesu svoje prave namere – da li žele da se vrate ili ostanu u Srbiji i Crnoj Gori. Intervju ICG-a sa predstavnikom UNHCR-a, novembra 2002.

²⁰ Gil-Robles, *Kosovo: Stanje ljudskih prava*, 16. oktobar 2002.

²¹ Ibid.

“kada izbeglice izraze snažnu želju za dobrovoljnim povratkom i/ili su to već počeli da čine na svoju inicijativu, čak i tamo gde UNHCR smatra da nije sigurno za većinu izbeglica.”²²

Da bi međunarodna zajednica aktivno potpomagala povratak raseljenih, mora da postoji sveobuhvatno generalno poboljšanje situacije u zemlji porekla, tako da se omogući siguran i dostojanstven povratak velikoj većini izbeglica.²³

Kao što se vidi nadalje u tekstu, UNHCR i UNMIK borili su se da obezbede da se ovi principi poštuju i primenjuju u složenoj sredini za povratak na Kosovo.

IV. POČETNI NAPORI ZA POVRATAK IRL

A. POLITIKA RANOG POVRATKA

Krajem 1999. i tokom 2000. godine, UNMIK i KFOR intenzivno su kritikovani zbog egzodusa manjina sa Kosova i suočili su se s pojačanim političkim pritiskom da olakšaju njihov povratak. Početkom 2000. godine, srpska zajednica je učinila da napredak po pitanju povratka postane preduslov za saradnju sa UNMIK-om i učešće u političkim strukturama na Kosovu.²⁴

Zbog izuzetno teških uslova na terenu za manjinske zajednice, UNMIK i UNHCR smatrali su da je preuranjeno da međunarodna zajednica pruža pomoć povratku. Oni su tvrdili da se preduslovi za siguran i dostojanstven povratak ne mogu ispuniti. UNMIK je u martu 2000. godine podneo izveštaj Savetu bezbednosti da je “trenutna situacija za manjinsko stanovništvo takva da UNHCR ne može da promoviše ili olakša njihov povratak na Kosovo jer neophodni preduslovi, posebno sigurno i bezbedno okruženje, još uvek nisu obezbedjeni.”²⁵

Kako bi odgovorio na zahteve predstavnika Srba da radi na procesu povratka, UNMIK je inicirao formiranje operativne grupe s ciljem iznalaženja načina na koji mogu da se stvore uslovi za povratak. Tadašnji SPGS Bernard Kušner uspostavio je “Zajednički komitet za povratak Srba na Kosovo” (ZKP) u maju 2000. godine. UNHCR je preuzeo da vodi ZKP, čiji su članovi bili UNMIK, KFOR i OEBS.

ZKP je imao mandat da “istražuje izgleda za siguran, miran i održiv povratak onih Srba sa Kosova koji su želeli da se vrate u svoje domove, kao i da koordinira sve napore i inicijative u vezi sa ovim pitanjem.”²⁶ Januara 2001. godine ZKP je objavio *Okvir za povratak Srba 2001. godine*. U ovom okviru izneti su principi za povratak srpskih IRL, uključujući i pravo na dobrovoljan povratak IRL u svoja mesta porekla. Isto tako, u ovom

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ Agencija France Presse, *Srbi i šestomesečni bojkot kosovskog savetodavnog foruma*, 12. april 2000.

²⁵ *Izveštaj generalnog sekretara o Privremenoj administrativnoj misiji Ujedinjenih nacija na Kosovu*, 3. mart 2000.

²⁶ *Izveštaj generalnog sekretara o Privremenoj administrativnoj misiji Ujedinjenih nacija na Kosovu*, 6. juni 2000.

dokumentu naglašeno je da se moraju stvoriti minimalni uslovi za povratak, uključujući pravo na kretanje, smeštaj i pristup javnim službama.²⁷

U okviru ZKP istaknuto je dvadeset pet potencijalnih lokacija za povratak, navedene su neophodne mere za održivost procesa povratka i dogovorene su uloge i odgovornost glavnih učesnika u procesu povratka i reintegracije. Privremeno administrativno veće (PAV) odobrilo je 8. juna 2001. principe koncepta za povratak i on je 29. juna prezentovan međunarodnim donatorima.

Za raseljene Rome, Aškale i Egipćane uspostavljen je paralelni proces. Predstavnici ovih zajednica i albanski politički lideri su u aprilu 2000. godine odobrili *Platformu za zajedničku akciju koja se odnosi na zajednice Roma, Aškala i Egipćana*. Ovom platformom identifikovani su glavni problemi ove zajednice, uključujući i pristup obrazovanju, socijalnoj pomoći i drugim vidovima pomoći, kao i pomoć koja je potrebna za povratak raseljenih svojim domovima.

B. RANI NAPREDAK U POVRATKU

Uprkos većem broju razgovora o politici povratka, učinjen je veoma mali napredak tokom prve dve godine misije Ujedinjenih nacija. Zahvaljujući u velikoj meri uslovima na terenu, broj manjina koji je napuštao Kosovo i dalje je bio veći od broja koji su se vraćali u pokrajinu. Tokom 2000. godine, samo 1.800 lica spontano se vratilo na Kosovo, dok je ta brojka u 2001. godini spala na 500 lica. Ovaj pad spontanog povratka u 2001. godini može se delimično objasniti bombaškim napadom na autobus "Niš ekspres" u februaru te godine. Jedanaest Srba je ubijeno u autobusu iz Niša na koji je izvršen napad u smišljenom terorističkom aktu. Ovaj incident dogodio se upravo pre proleća - vremenskog perioda kada se ljudi odlučuju na povratak da pripreme svoja polja i poprave kuće pre dolaska zime.²⁸ Iako su tri lica zadržana u pritvoru zbog ovog incidenta, jedan je pobjegao, a druga dvojica puštena su zbog nedostatka dokaza.

Medjutim, napad bombama na "Niš ekspres" nije bio izolovani čin nasilja. On se dogodio u kontekstu

stalnih teškoća manjinskih zajednica. Kao što je UNHCR izvestio u 2001. godini:

Nezainteresovanost za povratak nije samo proizvod zabrinutosti zbog fizičke bezbednosti, što je demonstrirano činjenicom da čak i postojeće enklave, koje uživaju relativno stabilnu bezbednost unutar zaštićene zone, nisu u većoj meri prihvatile spontani povratak bivših stanovnika... IRL sve više posmatraju povratak na Kosovo kao neodrživ u smislu kvaliteta života, s obzirom na manjak slobode kretanja, nepostojanje izgleda za ekonomsko preživljavanje, nedostatak slobodnog pristupa zdravstvenoj nezi i u nekim slučajevima školovanju. U mnogim regionima oštećena imovina ili ilegalno zauzimanje imovine takodje može da dodatno negativno utiče na povratak.²⁹

Povratak drugih manjina je isto tako bio težak, jer su uslovi unutar Kosova ostali nesigurni. Mnoge romske izbeglice u Makedoniji radije ostaju kao raseljena lica nego da se vrte na Kosovo: ". . . otprilike 70 odsto [romskih] izbeglica sa Kosova koji su napustili BRJM u 2001. godini ustvari su se preselili u Srbiju kao interno raseljena lica, uprkos veoma teškim materijalnim uslovima, pre nego da se vrte na Kosovo pod preovladjujućim uslovima."³⁰

Iako je Kosovo iskusilo relativno mali broj povratka tokom 2000. i 2001. godine, nekoliko tendencija karakteriše proces ranog povratka. Povratak se događao u već uspostavljenim enklavama sa ograničenom slobodom kretanja učvršćujući "enklavizaciju" života manjina na Kosovu.³¹ Često se samo vratio deo porodice, pošto su procesom povratka upravljali faktori pritiska a ne faktori koji privlače. I mnogi povratnici navodili su teške uslove života u području gde su bili raseljeni kao glavni razlog svog povratka.³²

²⁷ Videti Zajednički komitet za povratak Srba na Kosovo, *Okvir za povratak 2001*. 13. januar 2001.

²⁸ UNHCR/OEBS, *Deveta procena situacije o etničkim manjinama na Kosovu*. Pokriva period od septembra 2001. do aprila 2002. godine

²⁹ UNHCR, *Izveštaj UNHCR-a sa Kosova Upravljačkom komitetu Zajedničkog komiteta za povratak Srba na Kosovo (ZKP)*, Poslednji izveštaj o situaciji, aktivnostima i razvoju sektora u potencijalnim mestima za povratak 1. april - 31. juli 2001.

³⁰ UNHCR/OEBS, *Deveta procena*, od septembra 2001. do aprila 2002. godine

³¹ Ibid.

³² Preovladjivanje faktora pritiska dovodi u pitanje princip dobrovoljnosti povratka posebno zbog nepostojanja

V. STUDIJE SLUČAJA: DVA SUPROTNA REGIONA

Tokom 2002. godine situacija oko povratka nešto se poboljšala. Opao je broj manjina koje napuštaju Kosovo i ukupno 2.467 raseljenih lica vratilo se u pokrajinu u periodu od januara do 31. novembra 2002. godine. To dovodi do ukupnog broja od preko 5.800 lica između 2000. i 2002. godine.

Prema podacima UHCR-a, raseljeno stanovništvo na Kosovu čini 68 odsto Srba, 13 odsto Roma, Aškala i Egipćana, četiri odsto Bošnjaka, osam odsto Crnogoraca i sedam odsto drugih zajednica.³³

Dosadašnji povratak naširoko odražava ovu analizu. Pedeset osam odsto od ukupnog broja povratnika jesu iz srpske zajednice, preko 21 odsto jesu Aškali ili Egipćani, preko 10 odsto su Romi, pet odsto su Albanci (u područjima gde oni čine manjinu), četiri odsto su Bošnjaci i jedan odsto jeste iz zajednica Goranaca.³⁴

Analiza povratka po regionima od 2000. do današnjeg dana jeste sledeća (videti dodatak jedan za mapu Kosova).

- Region Prištine: 44 odsto od ukupnog broja povratka (sa 63 odsto Srba, 10 odsto Roma i 27 odsto Aškala/Egipćana povratnika);
- Region Peje/Peći: 21 odsto od ukupnog broja povratka (sa 59 odsto Srba, 4,7 odsto Roma, 30,4 odsto Aškala/Egipćana i 6 odsto Bošnjaka povratnika);
- Region Gjilan/Gnjilana: 17,5 odsto od ukupnog broja povratka (sa 55,7 odsto Srba, 16,4 odsto Roma, 6,6 odsto Aškala i 21,4 odsto Albanaca povratnika);

alternativa za preseljenje na drugo mesto, što utiče na sposobnost IRL da koriste svoje pravo da zaista slobodno donesu odluku o povratku.

³³ Statistika UNHCR-a iz januara 2002. dobijena od UNMIK-a, *2003 Strategija za održiv povratak*, Donatorski koordinacioni sastanak za Kosovo 5. novembra 2002.

³⁴ UNHCR, "Povratak manjina iz interne i eksterne raseljenosti po regionima - brojke i procenti," sa 31. oktobrom 2002. godine. Dok broj povratnika grubo odražava etničku analizu raseljenosti, pomoć raseljenima se ne distribuira na pravičan način u svim regionima, kao što se jasno vidi iz našeg razmatranja regiona Peje/Peći u tekstu nadalje.

- Region Mitrovice: 9 odsto od ukupnog broja povratka (sa 58 odsto Srba, 1 odsto Roma, 24,7 odsto Aškala i 16 odsto Albanaca povratnika);
- Region Prizrena: 8,5 odsto od ukupnog broja povratka (sa 41 odsto Srba, 17,1 odsto Roma, 1,8 odsto Aškala/Egipćana, 27 odsto Bošnjaka i 13,5 odsto Goranaca povratnika).³⁵

Iako region Prištine ima ukupno najveću stopu povratka, većina ovih lica spontano se vratila u enklave u toku 2000. i 2001. godine.

Područja s najvećim brojem povratnika u 2002. godini jesu Peje/Peć i Gjilan/Gnjilane. Mada su oba imala uspeha po pitanju povratka, način povratka drastično se razlikuje. U regionu Peje/Peći, naglasak je na povratku Srba na organizovani način na osnovu prethodno odbranih mesta za povratak, dok se napori za povratak u područje Gjilan/Gnjilana usmeravaju na ne tako politizovane inicijative na nivou zajednica da podrže spontani povratak kroz organizovane projekte kojima se, gde god je to moguće, olakšava mešoviti povratak. Kao što može da se vidi nadalje u tekstu, različiti načini doveli su do razgranavanja u smislu kvaliteta i održivosti procesa.

A. PEJE/PEĆ: ORGANIZOVANI POVRATAK U TEŽAK REGION

Područje Peje/Peći - koje uključuje opštine Peje/Peć, Decan/Dečane, Gjakove/Djakovicu, Istog/Istok i Kline/Klinu - najviše je pogodjeno ratom. Od 1998. do 1999. godine, preko 57 odsto stambenog fonda bilo je uništeno u aktivnostima VJ i paravojnih jedinica.

Posle 1999. godine, većina kuća koja je pripadala srpskoj zajednici je uništena. Mada nije uradjena sveobuhvatna procena štete nanete stambenom fondu koji je pripadao manjinskim zajednicama, većina srpskih zajednica je sravnjena sa zemljom u leto 1999. godine.

Velika većina Srba iz regiona Peje/Peći napustila je tu oblast s povlačenjem snaga jugoslovenske bezbednosti.³⁶ Nekih 1.200 Srba ostalo je u regionu,

³⁵ UNHCR, "Povratak manjina" 31. oktobar 2002. godine

³⁶ UNHCR/OEBS, *Preliminarna procena situacije po pitanju etničkih manjina na Kosovu*, juli 1999. godine. Popisom iz 1991. godine bilo je 7.800 kosovskih Srba koji su živeli u opštini Peje/Peć (šest odsto od ukupnog stanovništva), dok je

i živi u manastirima kao i u dva sela - Goraždevac u opštini Peje/Peći i Crkolez u opštini Istog/Istok.

Goraždevac je u potpunosti srpsko selo sa oko 800 stanovnika, koje se nalazi samo nekoliko kilometara daleko od Peje/Peći. Uprkos činjenici da put koji prolazi kroz Goraždevac povezuje albanska sela sa Peje/Peći, njegovi stanovnici ostali su izolovani od svojih suseda Albanaca i pod zaštitom KFOR-a. Oni se nerado druže sa susedima i čak odbijaju da dozvole da albanska deca iz susednih zajednica idu u njihovu školu. Iako je stalno prisutno kamenovanje i drugi manji oblici zastrašivanja, do kraja avgusta 2002. godine bilo je nekoliko ozbiljnih bezbednosnih incidenata, kada su stanovnici sela izloženi teškoj oružanoj vatri dok su sekli drva - mada su bili pod pratnjom policije UN. Iako niko nije bio povredjen ni ubijen, KFOR i policija bili su prikovani nekoliko časova.³⁷

Selo Crkolez u opštini Istog/Istok jedino je preostalo mešovito srpsko/albansko selo u regionu. Srpsko stanovništvo ostalo je stabilno na oko 85 osoba. Selo je bilo poprište velikih napetosti u 2000. godini, uz nekoliko incidenata s pucanjem i paljenjem nekih srpskih kuća.³⁸ Bezbednost se, međjutim, postepeno poboljšala. Srbi sada mogu da putuju u albanski deo sela i sve više imaju pristupa svojoj obradivoj zemlji. Predstavnik Srba iz Crkoleza član je Skupštine opštine, rukovodi opštinskom potkancelarijom u selu i uzajamno saradjuje sa svojim albanskim kolegom.³⁹ Međjutim, nepostojanje spontanog povratka u Crkolez odraz je stalnih teških uslova.

Otpribliže 10.000 Roma, Aškala i Egipćana žive u ovom regionu i otprilike 7.500 IRL iz ovih zajednica

bilo 4.442 Roma i 19.000 pripadnika drugih manjinskih zajednica. Sada je procenjeno da ima 1.000 Srba i 11.300 nesrpskih manjina. Godine 1991. u Decan/Dečanima bilo je 800 Srba i oko 800 drugih manjina, sada ima samo 20 Srba i 472 nesrpske manjine; 1991. godine Gjakova/Djakovica je imala stanovništvo od 3.000 Srba, a sada ima 6 Srba; u Istog/Istoku je bilo 6.000 Srba i 5.600 drugih manjina, a sada ima 256 Srba i 1.733 nesrpskih manjina, i Kline/Klina je imala preko 5.000 Srba i preko 1.000 Roma, dok sada ima samo povratnike u Bica i Grabcu (41 porodicu) i 1.126 nesrpskih manjina. Videti OEBS, *Profil opština* iz avgusta 2002. godine

³⁷ BBC News, "Naoružani ljudi napali mirovne snage na Kosovu," 29. avgust 2002.
³⁸ UNHCR/OEBS, *Preliminarna procena*, juli 1999. godine
³⁹ UNHCR, *Izveštaj UNHCR-a sa Kosova Upravljačkom komitetu Zajedničkog komiteta za povratak Srba na Kosovo* (ZKP) 1. april - 31. juli 2001. godine

ostalo je u Crnoj Gori.⁴⁰ Isto tako, postoji i značajan broj Bošnjaka IRL. Iako se sloboda kretanja i opšta bezbednost poboljšala za ove grupe, pristup sredstvima za rekonstrukciju i drugim oblicima pomoći i dalje je problematičan.

Iako su se raseljeni iz zajednica Roma, Aškala i Egipćana spontano vratili u ovaj region, povratak Srba je bio organizovan, dobro finansiran i kontroverzan. Nastavilo se s planiranjem povratka, mada je procena Zajedničkog komiteta za povratak Srba pokazala da nema mogućnost za povratak Srba. U opštini Istog/Istok dogodio se prvi organizovani povratak Srba na Kosovo u dolinu Osojane u avgustu 2001. godine. Još jednim projektom vraćene su porodice u oblast Kline avgusta 2002. godine.

Povratak u region Peje/Peći opisan je kao "naopak proces": umesto lica koja traže mesto za povratak, biraju se mesta i zatim se traže ljudi koji će tu da se vrate.⁴¹ Shodno dosadašnjim načinima povratka, projekti imaju sledeće tendencije:

- ❑ mesto za povratak se bira, i traži se finansijska pomoć za to mesto;
- ❑ koordinacioni centar za Kosovo (KCK) i UNMIK zahtevaju od kancelarije UNHCR-a u Beogradu da traže korisnike (bivše stanovnike), koje pitaju da li žele da se vrate u ove oblasti;⁴²
- ❑ povratnici se proveravaju da bi se uverilo da oni poseduju imovinu u odredjenim selima i da ne predstavljaju rizik za bezbednosti;
- ❑ lica se vraćaju na Kosovo i počinje rekonstrukcija njihovih kuća.

Regionalna kancelarija UNMIK-a u Peje/Peći angažovana je u procesu povratka. Uspostavljene su projektna jedinica, kao i jedinica za pomirenje, kako bi nadgledale povratak u ovaj region. UNMIK-ova kancelarija imala je najbolje namere sa ovim

⁴⁰ UNHCR/UNMIK, *Brifing donatora o povratku*, 7. maj 2002. Refugees International je pronašlo da otprilike 50 odsto Roma IRL nije registrovano, tako da ova brojka može da bude niska. Videti, *Refugees International Bulletin* "Romi: Najvulnerabilniji na Balkanu" 18. septembar 2002. godine

⁴¹ Da bi obezbedili dobrovoljni način povratka, posebno u sredine sa problematičnom bezbednosti, povratnici bi prvo trebalo da pokažu zainteresovanost za povratak, kako bi se zatim organizovao povratak. Intervju ICG-a, oktobra 2002. godine

⁴² Intervju ICG-a sa predstavnikom UNHCR-a, novembar 2002. godine

merama - tj. povratkom lica u njihove domove - i suočila se sa tim da je sredina u kojoj se proces primenjuje izuzetno puna izazova. Medjutim, postavljaju se ozbiljna pitanja o načinu sprovođenja povratka i implikacijama tog procesa.

1. Dolina Osojane: stvaranje nove srpske enklave

Osojane se nalazi u dolini blizu granice sa Srbijom i Crnom Gorom. Srbi su uglavnom pre rata naseljavali dolinu, ali su svi pobegli 17. juna 1999. godine.⁴³ Njihove kuće u velikoj meri su uništene posle odlaska, i dolina je bila napuštena.

Plan za povratak Srba IRL u Osojane bio je u osnovi politički projekat. Medjunarodna zajednica bila je spremna na sve da vrati ljude na Kosovo, a dolina Osojane bila je privlačna opcija. Sela su relativno izolovana od naseljenih albanskih područja, sa samo tri albanske porodice u dolini.⁴⁴ Ovo područje isto je tako relativno blizu Mitrovice, tako da autobuske linije predstavljaju vezu sa područjem u kome su pretežno Srbi gde stanovnici mogu slobodno da idu u kupovinu i dobiju sekundarnu i tercijarnu zdravstvenu pomoć.

Projekat povratka Srba u Osojane nije prošao bez ranih potcenjivanja. Prema proceni KFOR-a "povratak u ovo područje može da poveća napetosti, posebno u susednim opštinama Kline/Klina i Skenderaj/Srbice, zbog problema vezanih za slobodu kretanja i pristupačnosti javnih službi." Štaviše, UNHCR je upozorio da "povratnici u ova mesta mogu da očekuju da se vrate u enklave i biće potrebno da se preduzmu mere kako bi se lakše kretali."⁴⁵

Uprkos ovoj zabrinutosti, 54 Srba se 13. avgusta 2001. godine vratilo u dolinu Osojane, pod izuzetnom zaštitom španskog KFOR-a. Ovaj projekat - koga su finansirale francuska i nemačka vlada - kritikovana je zbog spore stope rekonstrukcije kao i zbog vremenskog okvira: povratak u avgustu značio je da ljudi ne mogu da poseju ništa u bašti i da će zavisiti od pomoći tokom

cele zime.⁴⁶ Prva zima bila je izuzetno teška, mnogi povratnici bili su penzioneri i zimu su proveli pod šatorima. Do leta 2002. godine, nešto preko 200 lica vratilo se u dolinu. Ukupno sedamdeset tri kuće su rekonstruisane, a do jeseni 2002. godine samo njih pet još nije imalo električnu energiju.⁴⁷ Medjutim, još uvek u toj zajednici nije postojao funkcionalni telefonski sistem. Koordinacioni centar za Kosovo i Metohiju takodje je planirao da pruži dodatnu pomoć ovoj dolini u formi montažnih kuća, od kojih su neke stigle u jesen 2002. godine, dok će druge stići u proleće.

Učinjeno je nekoliko ključnih grešaka zbog političkih ciljeva koji su bili u osnovi ovog projekta. Projekat je bio zamišljen samo kao rekonstrukcija kuća - projekti o ostvarivanju izvora prihoda implementirani su tek posle godinu dana. Mnogi povratnici bili su stariji ljudi, i zato nisu mogli da učestvuju u rekonstrukciji svojih kuća.⁴⁸ Povratkom u Osojane stvorena je još jedna enklava na Kosovu. Ulazi i izlazi u dolinu dobro su čuvani, okolo su bile patrole i ulazak u dolinu bio je dozvoljen samo stanovnicima i onima koji su imali dozvolu. KFOR je imao slike svih stanovnika, čije je kopije čuvao na ulazu.⁴⁹ Ovaj proces ne može se kvalifikovati kao siguran i dostojanstven povratak - osim ukoliko budući cilj zajednice za povratak nije odvojenost.

Malo je napora uloženo da se okolna albanska sela pripreme za ovaj povratak, jer "pre povratka nije postojalo okruženje za dijalog i izgradnju poverenja između Srba povratnika i Albanaca."⁵⁰ Mada je implementiran 'balansirajući projekat'⁵¹ - četiri kuće su rekonstruisane i preduzeti su neki socijalni projekti u susednim područjima - nisu uzeti u obzir interesi i zabrinutosti zajednice koja ih dočekuje.⁵² Opštinski lideri Istoka/Istog nisu konsultovani

⁴³ Intervju ICG-a sa stanovnicima Osojana, novembar 2002. godine

⁴⁴ Pretežno srpska sela u Osojanima bila su Osojane Tucepi, Zvečan i Prepan. Mešovita sela su Belice/Belica, Kac, Kosh/Koš i Shalinove/Šaljinovica.

⁴⁵ Zajednički komitet za povratak Srba na Kosovo, *Okvir za povratak 2001*, januar 2001. godine

⁴⁶ UNHCR, *Dolina Osojane - Činjenično stanje*, 14. septembar 2001. godine. Zbog toga što su mnogi povratnici bili stariji ljudi, oni nisu mogli da pomažu u rekonstrukciji svojih kuća. Intervju ICG-a sa opštinskim administratorom, Istog/Istok, septembar 2002. godine

⁴⁷ Intervju ICG-a sa opštinskim administratorom, Istog/Istok, septembar 2002. godine

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Intervju ICG-a sa UNHCR-om, septembar 2002. godine

⁵⁰ UNHCR/OEBS, *Deveta procena*, od septembra 2001. do aprila 2002. godine

⁵¹ UNHCR koristi ovaj termin da opise projekte koji se implementiraju u zajednicu koja ih dočekuje kako bi obezbedili da povratnici dobiju pravične beneficije/uslove.

⁵² Intervju ICG-a sa opštinskim administratorom, Istog/Istok, septembar 2002. godine

prilikom planiranja ovog projekta, što je podstaklo sumnju da svi povratnici nisu ranije živeli u Osojanima.⁵³

Povratnike je sačekala serija protesta. Šef Alijanse za budućnost Kosova (AZBK) Ramuš Haradinaj morao je da interveniše da se smiri zajednica i protesti su prestali. Međutim, politički lideri opštine ostali su ravnodušni u vezi s povratkom. Oni su tvrdili da podržavaju povratak lica njihovim domovima, ali da su protiv široko organizovanog povratka.⁵⁴ To je u velikoj meri mrtva tačka: kako Srbi u postojećim uslovima mogu spontano da se vrate svojim kućama, u izolaciji organizovanog povratka?

UNMIK i UNHCR su u leto 2002. godine preduzeli inicijative da smanje zavisnost zajednica od pomoći. Preduzeti su neki samoodrživi projekti u manjem obimu, uglavnom u poljoprivrednom sektoru. Međutim, potreban je mnogo veći ekonomski stimulans kako bi zajednica ekonomski bila sposobna za život. Petnaest mladih ljudi napustilo je dolinu jer nije našlo posao. Ukoliko se nešto više ne preduzme da se reši ekonomska situacija ove zajednice, njena održivost dovešće se u pitanje.

KFOR je i dalje prisutan u velikoj meri, a stanovnici ove doline rekli su ICG-u da vrlo malo kontaktiraju sa svojim albanskim susedima.⁵⁵ Kao mali korak ka otvaranju ove zajednice, španska NVO započela je s projektom promocije dijaloga između dece starosti od tri do 13 godina iz Osojana (Srbi) i sela Koš/Kos (Albanci). Škole su u osnovi "sparene" i zajedno će organizovati ekskurzije u neutralna područja. Ovo je ostavilo utisak izvan dečjeg nivoa – roditelji iz Osojana predložili su da se organizuje zabava kako bi njihovi albanski susedi mogli da vide gde im deca idu u posete.⁵⁶ Za održivost procesa povratka kritične su inicijative slične ovoj kojima se promovisu mali koraci ka miroljubivoj koegzistenciji.

Ključni problem ovog projekta bio je način na koji je sproveden povratak. Pre dolaska povratnika nisu postojali nikakvi uslovi za povratak – sela nisu imala pristupa osnovnim službama, zajednica u koju se

dolazi nije bila pripremljena za povratak i tek kasnije se rešavalo pitanje ekonomskih mogućnosti i pristupa javnim službama.

2. Povratak Srba u Klinu

Organizovani povratak u sela opštine Kline/Klina počeo je s povratkom srpskih porodica u sela Bica/Binxhe i Grabac/Grabac u leto i ranu jesen 2002. godine.

Ovo područje izuzetno je izazovno mesto za povratak. Rat je počeo u dolini Drenice 1998. godine i brzo se proširio na Klinu. Ovaj region je kao takav najviše pogodjen u periodu 1998/1999. godine. Ubijeno je preko 300 lica, dok je 135 nestalo. Uništeno je preko 4.250 kuća i 7 javnih preduzeća iz ove opštine.⁵⁷ Srbi iz sela Bica/Binxhe i Grabac/Grabac zajedno su napustili Kosovo 16. juna 1999. godine, posle sličnog egzodusa iz Peje/Peći.

Ovu opštinu takodje je pratilo političko nasilje. Predsednik Skupštine opštine ubijen je 23. aprila 2001. godine.⁵⁸ Sadašnji predsednik opštine, od koga se zahteva da podrži povratak, ima sedmoro nestalih u svojoj porodici. Njegova snažna argumentacija jeste da pre nego što međunarodna zajednica može da očekuje od Albanaca da prihvate i podrže povratak, mora mnogo više truda da se uloži u otkrivanje sudbine nestalih lica. Mada političke vodje u opštini nisu odbacile projekat za povratak, i predsednik opštine je obišao mesto nekoliko puta, još uvek još uvek teško prihvataju povratak.⁵⁹ Javni protesti u obližnjem selu zahtevaju da međunarodna zajednica više pažnje posveti sudbini nestalih lica pre nego što baci težište na povratak.⁶⁰

Projekat za povratak – koga je finansirala Vlada Nemačke – omogućio je povratak 41 lica u njihove domove u Bicu/Binxhe i Grabac/Grabac. Ovo

⁵³ Intervju ICG-a sa zamenikom predsednika opštine Istok/Istog, u septembru 2002. godine. Prilikom povratka u Osojane nisu provereni podaci u opštinskom katastru kako bi se obezbedilo da se lica vraćaju svojim kućama.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Intervju ICG-a sa stanovnicima doline Osojane, novembra 2002. godine

⁵⁶ Intervju ICG-a sa predstavnikom UNHCR-a, novembra 2002. godine

⁵⁷ Intervju ICG-a sa Predsednikom opštine Klina, oktobar 2002. godine

⁵⁸ UNHCR je tvrdio da je ovim ubistvom ne samo prekinut razgovor o povratku u Klinu, već se podigla napetost u Osojanima. UNHCR, *Izveštaj UNHCR-a sa Kosova Upravnom odboru Zajedničkog komiteta za povratak Srba sa Kosova (ZKP)* april 2001 – 31. juli 2001. godine

⁵⁹ Intervju ICG-a sa predsednikom opštine Klina, oktobar 2002. godine.

⁶⁰ Intervju ICG-a sa opštinskim administratorom UNMIK-a u Klini, oktobar 2002. godine i UNHCR-a, novembra 2002. Dok opštinski administrator UNMIK-a tvrdi da protest nije bio uperen protiv povratka, UNMIK-ovo tumačenje je nešto drugačije.

područje u potpunosti je uništeno; sve kuće su srušene sa zemljom i u ova dva sela ne postoji osnovna infrastruktura ili službe – kao što su električna struja, vodovod, škola ili zdravstveni centar.

Dok UNMIK tvrdi da su naučene lekcije iz Osojana i da se nisu ponovile greške prilikom povratka u Bicu/Binxhe, UNHCR se ne slaže sa tim.⁶¹ On tvrdi da pre dolaska ljudi nisu postojali osnovni preduslovi za povratak. Trebalo je da pripreme budu bolje, posebno zbog organizovanog povratka. Ljudi su se vratili u avgustu i zatekli potpuno uništeno selo, bez komunalija, kao što su električna struja ili voda.⁶² Kada su ljudi stigli, imali su hroničan problem snabdevanja vodom, a KFOR je obezbedio tokom prvog meseca jedan generator pomoću koga su mogli da koriste električnu energiju u hitnim slučajevima.

Mada je 41 osoba smeštena u kućama, a očekuje se da proces rekonstrukcije bude gotov u decembru 2002. godine, bilo je tvrdnji da evidencija iz opštinskih katastra nije proverena na odgovarajući način tokom procesa rekonstrukcije. Jedna kuća je nelegalno izgrađena na opštinskom zemljištu, i ona će postati “komunalna zgrada”.⁶³

Povratak je isto tako imao pogrešan vremenski rok jer je bilo suviše kasno da ljudi zasade nešto u bašti ili useve, zbog čega su bili zavisni od pomoći tokom zime. Stanovnici ovih sela navode zabrinutost zbog kasnog početka rekonstrukcije, nepostojanje posla, kao i njihovu zavisnost od pomoći tokom zime. Sela trenutno primaju pomoć u hrani - dosta toga dolazi iz manastira Dečani.⁶⁴ Projektu je dodata i komponenta stvaranja izvora prihoda – jedna NVO je započela ovaj proces.

Oni, štaviše, nisu imali veliku slobodu kretanja – iako su sela nedaleko od Osojana, ne postoji transportna veza bilo za Osojane ili severnu Mitrovicu. Seljani u potpunosti zavise od

velikodušnosti KFOR-a za potrebe prevoza.⁶⁵ To samo povećava njihovu izolovanost.

Nepostojanje slobode kretanja predstavlja poseban problem zbog pristupa javnim službama. Rešavanje pitanja javnih službi – kao što je pristup primarnoj zdravstvenoj zaštiti i školama – odvijalo se na *ad hoc* osnovi, i to tek posle dolaska ljudi. KFOR je dva puta nedeljno obezbedjivao pratnju do susednog albanskog sela, u kome su povratnici mogli da dobiju medicinsku negu. Međutim, za hitne slučajevne stanovnici i dalje zavise od KFOR-a.⁶⁶

Povratnici nemaju kontakta sa okolnom zajednicom. Mada UNMIK tvrdi da je bilo dijaloga pre povratka - pošto su predstavnici opštine uzeli učešća u opštinskoj radnoj grupi - to nije isto kao pripremiti okolna albanska sela za povratak. Stanovnici najbližeg sela - Shtupel - kažu da niko nije razgovarao sa zajednicom u celini pre nego što su se Srbi vratili - nisu organizovani sastanci u većem obimu, kao ni informativna kampanja. Iako je UNMIK zaustavljao ljude na ulici i tražio njihovo mišljenje o procesu povratka, seljani su se žalili da ne sme tako nemarno da se postupa kada je u pitanju tako važno pitanje.⁶⁷

3. Planirani povratak Srba u Peje/Peć

Vodje zajednice iz Goraždevca pogurali su povratak Srba u okolna sela kako bi smanjili svoju izolovanost.⁶⁸ Kao odgovor na ovaj zahtev Vlada Italije obećala je 3,5 miliona evra za rekonstrukciju 90 kuća u selima Siga, Brestovik i Ljevosa.⁶⁹ Ova tri sela u potpunosti su uništena u leto 1999. godine na padini planine pre Peje/Peći. To nije poljoprivredno područje - stanovnici sela su pre rata radili u Peje/Peći. Zato, ukoliko se značajno ne poboljša sloboda kretanja, ekonomska održivost procesa povratka dovedena je u pitanje.

⁶¹ Intervju ICG-a sa Peggy Hicks, novembra 2002. godine. Informacija Privremene kancelarije UNHCR-a, novembra 2002. godine

⁶² Informacija Privremene kancelarije UNHCR-a, novembra 2002. godine

⁶³ Informacija Privremene kancelarije UNHCR-a, novembra 2002. godine

⁶⁴ Intervju ICG-a sa stanovnicima Bice, novembra 2002. godine

⁶⁵ Informacija Privremene kancelarije UNHCR-a, novembra 2002. godine

⁶⁶ Informacija Privremene kancelarije UNHCR-a, novembra 2002. godine

⁶⁷ Informacija Privremene kancelarije UNHCR-a, novembra 2002. godine

⁶⁸ Neki predstavnici Srba tvrde da će stanovnici Goraždevca verovatno otići ukoliko ne dodje do povratka blizu Peje/Peći. Intervju ICG-a sa Miloradom Todorovićem, novembra 2002. godine

⁶⁹ UNHCR, *Izveštaj UNHCR-a sa Kosova Upravnom odboru Zajedničkog komiteta za povratak Srba sa Kosova (ZKP)*, april 1 - 31. juli 2001.

Prvobitno je ovaj projekat za povratak imao veći budžet i u njegovom sastavu bile su i nesrpske manjine. Međutim, kada je Vlada Italije donela odluku da smanji sredstava namenjena ovom projektu, izbačena je komponenta nesrpskih manjina. Bošnjačkim IRL rečeno je da neće dobiti pomoć za rekonstrukciju ako se vrate, zbog toga, zapravo, što pripadaju pogrešnoj zajednici.⁷⁰

Skupština opštine Peje/Peć bila je izričito protiv projekta za povratak, donevši Rezoluciju u kojoj se kaže da “smatramo da je korak ka povratku Srba preuranjen”. Rezolucijom se prihvata pravo na povratak kao i potreba zaštite svojinskih prava, ali ona odbacuje projekat za povratak na osnovu lažnog argumenta da će doći do stvaranja novih enklava.⁷¹ Predsednik opštine tvrdi da će se Srbi “vratiti i direktno izvršavati naredbe iz Beograda.” Po njemu, nezavisnost je preduslov za povratak.⁷²

Za implementaciju ovog projekta u početku je bio zadužen UNMIK, koji je raspisao tender na kome su se nadmetale NVO i privatne firme. UNHCR iz Beograda, Koordinacioni centar i UNMIK bili su uključeni u proces prethodnog odabira devedeset porodica koje bi se vratile.⁷³ Međutim, donacija Vlade Italije došla je kasno. Novac još nije bio odobren do jeseni 2002. godine i rekonstrukcija kuća odložena je za 2003. godinu.

Dovedena je u pitanje i sposobnost i veština UNMIK-a za implementaciju ovakvog projekta za povratak. Kritičari su tvrdili da je novac trebalo kanalisati preko NVO koje su tehnički vične, kao i filijalama u Srbiji i Crnoj Gori kako bi se olakšala koordinacija. UNMIK-ova kancelarija za povratak i zajednice razmatra ovaj projekat da bi se uverila da je u skladu sa novom strategijom za povratak - koja baca težište na NVO kao partnere za implementaciju.

4. Koegzistencija izmedju zajednica

UNHCR je u julu 2001. godine izvestio da je “Osoblje NVO koje direktno rade sa UNHCR-om

verbalno napadnuto i da je izloženo pretnjama dok su pokušavali da procene potrebe manjinskih zajednica za rekonstrukcijom, pošto su ih seljani, kosovski Albanci obavestili da se rekonstrukcijom za manjine 'krade' od siromašnih albanskih porodica i da će kuće pripadnika manjina biti spaljene čim budu rekonstruisane.”⁷⁴

Tokom godine situacija se polako poboljšala i Albanci su u svojim stavovima postali tolerantniji. KFOR organizuje poslepodnevni “šoping” u Peje/Peći i NVO primenjuju svoje medjuetničke aktivnosti sa mladima, kao i neke ekonomske projekte s malim kreditima kako bi se uspostavio most medju zajednicama. Međutim, kontakt izmedju albanske i srpske zajednice i dalje je veoma ograničen i svaka inicijativa za promociju miroljubive koegzistencije deluje *ad hoc* bez okrilja UNMIK-ove strategije koja bi usmeravala ove kontakte.⁷⁵ Nenad Radosavljević, viši savetnik SPGS za pitanje povratka tvrdi da je to prirodno, jer je to bio način na koji su ove zajednice živele pre rata.⁷⁶

Mada je potrebno više truda da bi se razbile barijere izmedju ovih zajednica, to mora da bude deo dugoročne obaveze, a ne samo jednokratna inicijativa. Moraju se uspostaviti odnosi kako sa zajednicama koje se vraćaju tako i sa regionima u koje se vraćaju, i da se postepeno preduzimaju inicijative da ove dve zajednice ne posmatraju jedna drugu kao neprijatelje.⁷⁷

Međutim, incident od 10. oktobra ilustruje u kojoj je meri situacija i dalje nesigurna za manjine - posebno Srbe povratnike. Srpski penzioneri iz Osojana putovali su u zgradu opštine u Peje/Peć da bi se registrovali zbog svojih penzija. Čim su stigli pred zgradu opštine, ispred nje se skupila gomila da protestuje. Situacija je eskalirala i na autobus je bacano kamenje i benzinske bombe. Policija je kasnije uhapsila nekoliko lica koja su optužena za podstrekavanje ovoga napada. Protest je trajao

⁷⁰ Intervju ICG-a sa raznim investitorima, septembar, oktobar i novembar 2002.

⁷¹ Opština Peje/Peć, “Zahtev za razmatranje primene Rezolucije br. 1244 Saveta bezbednosti, o povratku svih izbeglica i raseljenih lica sa Kosova - naša opština,” 11. februar 2002. godine

⁷² Sastanak sa Ali Lajcijem, predsednikom opštine Peje/Peć, septembar 2002. godine

⁷³ Sastanak sa zamenikom opštinskog administratora, Peje/Peć, septembar 2002. godine

⁷⁴ UNHCR, *Izveštaj UNHCR-a sa Kosova Upravnom odboru Zajedničkog komiteta za povratak Srba na Kosovo (ZKP)* 1. april - 31. juli, 2001. godine

⁷⁵ Regionalna administrativna kancelarija UNMIK-a ima Jedinicu za pomirenje. Mada se Jedinica angažuje u nekim aktivnostima kao što su naponi za integraciju regionalne bolnice, oni nisu mogli da definišu svoju strategiju okrilja.

⁷⁶ Intervju ICG-a sa Nenadom Radosavljevićem, oktobar 2002. godine

⁷⁷ Intervju ICG-a sa Visokim predstavnikom UNHCR-a, novembra 2002. godine

nekoliko časova, mada nijedan srpski penzioner nije povredjen.

Ovaj protest je izgleda izazvalo nekoliko faktora. Umesto male, neupadljive grupe u opštinu je došla grupa od 41 penzionera. Autobus kojim su putovali imao je stare saobraćajne tablice sa oznakom "Peć" a ne kosovske tablice koje su izdale Ujedinjene nacije. Bilo je isto tako optužbi da KFOR nije preduzeo neophodnu procenu koja bi se odnosila na pretnje, pošto su istog dana u centru grada održana dva predizborna mitinga.⁷⁸

5. Zapostavljene zajednice

Distribucija pomoći za podršku povratka bila je izrazito nejednaka medju povratnicima u ovom regionu. Potrebe za rekonstrukcijom koje su imali povratnici Romi, Aškali, Bošnjaci i Egipćani, kao i oni koji su ostali na Kosovu, u velikoj meri nisu zadovoljene. Od 124 srpske porodice koje su tražile pomoć za rekonstrukciju, njih 116 imalo je koristi od projekta za rekonstrukciju. Ukupno 216 porodica Roma, Egipćana, Bošnjaka i Aškala zatražilo je pomoć za rekonstrukciju i dobilo ju je samo 22 porodice. Ova nepravdičnost postoji uprkos činjenici da otprilike 40 odsto povratnika pripada nesrpskim zajednicama.⁷⁹

Iako su Srbi povratnici imali pravo na pomoć koju su primili, ovakva izrazita nepravdičnost jeste samo demonstracija do koje mere je proces povratka politizovan, i predstavlja optužbu protiv donatorske zajednice. Medjutim, pružanje pomoći ovim zajednicama nije jednostavno, jer postoji tendencija da neka lica nisu dovoljno obrazovana i nisu upoznata koji su propisni institucionalni kanali za pružanje pomoći.⁸⁰ Imovinska prava mnogih pripadnika ovih zajednica često se komplikuju zbog manjka odgovarajuće dokumentacije. Štaviše, mnogi Romi su trgovci i stanovnici u urbanim sredinama i potrebna im je sloboda kretanja.⁸¹ Iako je ispunjen standard od deset odsto opštinske pomoći za rekonstrukciju u nekim opštinama ovog regiona, to

je često neodgovarajući iznos s obzirom na značajne potrebe manjina.

B. GJILAN/GNJILANE: ODRŽIVI POVRATAK

U sastavu regiona Gjilan/Gnjilane, u jugoistočnom delu pokrajine, nalaze se opštine Gjilan/Gnjilane, Viti/Vitina, Kamenica, Novoberde/Novo Brdo, Kačanik, Ferizaj/Uroševac i Štrpce/Shterpce. Ovaj region i dalje je jedan od etnički najmešovitijih područja na Kosovu, i povratak manjina ovde je bio sasvim uspešan.⁸²

Tokom rata borbe su u ovom regionu bile relativno lakše u poredjenju sa Peje/Peći i neki posmatrači tvrde da je to jedan od razloga što se toliko napredovalo u procesu povratka. Medjutim, u periodu posle sukoba dogodio se nalet napada usmeren protiv manjina. Za razliku od Peje/Peći, mnogi pripadnici srpske zajednice nisu otišli zajedno sa VJ, i kao posledica toga oni su postali meta za osvetu. Iako je u gradu Gjilan/Gnjilanu samo jedna kuća uništena po dolasku KFOR-a na Kosovo, do oktobra 1999. godine uništeno je 280 kuća, od kojih

⁷⁸ Intervju ICG-a sa Privremenom Pečkom kancelarijom UNHCR-a i Regionalnim administratorom UNMIK-a, oktobra 2002. godine

⁷⁹ UNHCR/UNMIK, *Briefing donatora o povratku*, 11. oktobra 2002. godine

⁸⁰ Intervju ICG-a sa predstavnikom UNHCR-a, novembar 2002. godine

⁸¹ Intervju ICG-a sa predstavnikom UNHCR-a, novembar 2002. godine

⁸² U većini opština u regionu Gjilan/Gnjilane i dalje je ostalo značajno manjinsko stanovništvo, i pad u ovoj manjinskoj populaciji u odnosu na nivo iz 1991. godine nije tako dramatičan kao u regionu Peje/Peći. Gjilan/Gnjilane: 1991 - 19.370 Srba (18,7 odsto od ukupnog stanovništva) i 3.477 Roma (3,4 odsto); Sadašnje brojke se procenjuju na 13.479 Srba (13,1 odsto) i 400 Roma (1,1 odsto); Kamenica: 1991 - 12.930 Srba (25 odsto) i 573 Roma (0,85 odsto). Sadašnje brojke se procenjuju na 12.000 Srba (20,5 odsto) i 500 Roma (1,1 odsto); Novoberde/Novo Brdo: 1991 - 2.676 Srba (31 odsto). Sadašnje brojke se procenjuju na 1.600 Srba (41,5 odsto) - ali ove procene su možda male pošto su srpske stranke osvojile većinu u opštinskim izborima. Viti/Vitina - 1991 5.259 Srba (9 odsto), 782 Hrvata (1,4 odsto) i 253 Roma (0,4 odsto). Sadašnje procene jesu 3.586 Srba (7,7 odsto) i 90 Roma (0,2 odsto). Stanovništvo Štrpca/Shterpce je u velikoj meri ostalo stabilno, mada postoje neka područja u kojima je značajan broj Albanaca i dalje raseljen. Godine 1991. stanovništvo se sastojalo od 8.303 Srba (66 odsto), 4.125 Albanaca (32,8 odsto) i 101 Roma, dok sada ima 9.099 Srba (66,7 odsto), 4.500 Albanaca (33 odsto) i 34 Roma. Medjutim, Srbi su u velikoj meri napustili opštine Ferizaj/Uroševac i Kačanik. U Ferizaj/Uroševcu je 1991. godine bilo 8.191 Srbin (8,6 odsto) i 2.081 Rom (2,2 odsto). Sadašnje brojke jesu 7 Srba i 3.338 Roma (2,3 odsto). U Kačaniku je 1991. godine bilo 220 Srba i 306 Roma. Oni su svi otišli. Videti *Profili opština od strane OEBS-a*, avgust 2002. godine

su 150 pripadale kosovskim Srbima i 130 romskim porodicama.⁸³

Gjilan/Gnjilane se zbog svog položaja - graniči se s južnom Srbijom i BJR Makedonijom - nedavno suočilo sa značajnim bezbednosnim izazovima. Nestabilnost u dolini Preševa i BJR Makedoniji u toku 2001. godine ugrozila je bezbednost u ovom području. UCPMB (*Ushtria Clirimitare e Presheves, Bujanocit dhe Medvegjes* - Oslobodilačka vojska Preševa, Medvedje i Bujanovca) pobunjenici iz južne Srbije i UCK/ONA (*Ushtria Clirimitare Kombetare* - Oslobodilačka narodna armija) iz Makedonije koristili su ovaj region kao regrutni centar i područje za tranzit oružja. Borbe u okolnim regionima prouzrokovale su veliki broj albanskih izbeglica i IRL koja su pobegla u ovaj region - otprilike 8.000 IRL je došlo iz doline Preševa i 65.000 iz Makedonije.⁸⁴

Borbe su ozbiljno uticale na stanje manjina u regionu. U proleće i leto 2001. godine: "porast nasilja na etničkoj osnovi u toku aprila i početkom maja (posebno pogodivši kosovske Srbe u nekim opštinama) prouzrokovao je veliku nestabilnost i nesigurnost medju srpskim zajednicama u celini."⁸⁵

Lista napada na manjinske zajednice dugačka je i uključuje krađu stoke i poljoprivrednih mašina, minobacačke napade na nekoliko srpskih kuća, ubistvo tinejdžera pucnjem iz kola u vožnji, ubistvo starijeg kosovskog Srbina, ubistvo Srbina koji se vratio da završi prodaju svoje kuće, i veliki broj napada sa pucanjem u kojima su poginula tri Srbina.⁸⁶ Štaviše, Srbi nisu više mogli slobodno da putuju u Srbiju preko Preševske doline, što je još više ograničavalo slobodu kretanja.⁸⁷ Medjunarodna zajednica se isto tako plaši da će priliv izbeglica dovesti do zauzimanja napuštenih kuća koje pripadaju manjinama i povećati nadmetanje za pomoć i službe.⁸⁸

S obzirom na nesigurno okruženje, uspeh u privlačenju povratnika samo godinu dana kasnije bio je protiv svih očekivanja. Ovom uspehu doprinelo je nekoliko faktora: naponi KFOR-a i policije da normalizuju bezbedno okruženje; politička klima za povratak; i način implementacije povratka.

1. Normalizacija bezbednosnog okruženja

KFOR i policija UNMIK-a preduzele su specifične aktivnosti za stabilizaciju bezbednog okruženja i da stvore pogodnu klimu za povratak. Učinjeni su naponi da se otvori multietnička pijaca u Gjilan/Gnjilanu, poveća sloboda kretanja, kao i da se obezbedi pristup zdravstvenoj nezi. Iako nisu bile bez rizika, ove aktivnosti preduzete su uz značajno planiranje i, kako se čini, temeljnu procenu rizika.⁸⁹ Štaviše, dok se uloga KFOR-a polako smanjuje, ovaj sektor takodje se ističe zbog svog rada sa lokalnim zajednicama kako bi se region što više približio normalizaciji. Na primer, pre nego što je KFOR povukao pratnju koja je obezbeđivala autobuse sa manjinama, oni su pokazali video-snimak putnicima na kome je prikazana njegova sposobnost da nadgleda autobus iz vazduha, čak i ako ne postoji direktna pratnja.

Mada i ovaj region nije bez problema, ovakve inicijative postepeno su se isplatile. "U gradu Gjilan/Gnjilanu povećana pokretljivost bila je direktna posledica medjunarodnih napora da obezbede poseban prevoz za Srbe iz okolnih područja, koji bi dolazili u grad na pijačni dan tri puta nedeljno. KFOR je u početku bio prisutan u punom broju tokom perioda izgradnje poverenja, ali se veliko prisustvo vojske uspešno i postepeno smanjilo."⁹⁰

Policija je bila i nastaviće da bude važan sastavni deo procesa normalizacije. Ona je bila aktivna prilikom obezbeđivanja na multietničkim pijačnim danima i davala je pratnju pripadnicima manjinskih zajednica prilikom odlaska u zdravstvene centre i bolnicu. Pored toga, multietničke patrole jesu značajan deo sveukupne Kosovske policijske službe (KPS) u području Gjilan/Gnjilana - u kojima je otprilike 8,5 odsto od svih policajaca srpske nacionalnosti. Spremnost policije u ovom području da preuzme odgovornosti zajednice, kao i uspešnost

⁸³ Kosovska verifikaciona misija, OEBS, *Kosovo kao što je vidjeno, tako je rečeno, II deo*, Izveštaj o stanju ljudskih prava koje je ustanovila Misija OEBS-a na Kosovu, juni-oktobar 1999. godine

⁸⁴ UNMIK/UNHCR, *Brifing donatora o povratku* 11. oktobar 2002. godine

⁸⁵ UNHCR, *Izveštaj UNHCR-a sa Kosova Upravnom odboru Zajedničkog komiteta o povratku Srba sa Kosova* 1. april - 31. juli 2002. godine

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Intervju ICG-a sa KFOR-om, Sektor Sjedinjenih Američkih Država, oktobar 2002. godine

⁹⁰ UNHCR/OEBS, *Deveta procena* septembar 2001. do aprila 2002. godine

ovih inicijativa, jeste lekcija o značaju preuzimanja policijskog nadzora od strane zajednice u stvaranju uslova za povratak.

Neki komentatori plaše se da bi sa uspostavljanjem procesa povratka i povećanjem broja povratnika ovaj region mogao da doživi porast broja nasilja na etničkoj osnovi - uperenih protiv povratnika.⁹¹ Proces povratka koincidira s planiranim smanjenjem broja trupa KFOR-a. Sa smanjenjem KFOR-a, kritično je da policija ima te kapacitete da obezbedi da ne dodje do stvaranja rupe u bezbednosti.⁹²

2. Politička klima za povratak

Za razliku od regiona Peje/Peći, političko okruženje u Gjilan/Gnjilanu bilo je pogodno za povratak. Predsednik opštine Gjilan/Gnjilane dokazao je svoju posvećenost situaciji sa manjinskim zajednicama i aktivan je u davanju podrške njihovom povratku. Opština plaća pratnju sa radnike Srbe i pomogla je renoviranje škola u područjima gde žive manjine.⁹³

Potpredsednik opštine Gjilan/Gnjilane je iz srpske zajednice i uprkos nekim razlikama radi na tome da približi tu službu manjinskim zajednicama i da izbegne paralalne strukture. On je rekao ICG-u da bi pre samo godinu dana ovakva klima za integraciju i povratak bila nezamisliva. On se, međjutim, žalio na tekući problem manjka sredstava. "Kada je bilo mnogo NVO, Srbi nisu imali pristupa ovoj pomoći iz bezbednosnih razloga. Sada, kada Srbi mogu da primaju pomoć, više nema toliko NVO i čak je manje sredstava."⁹⁴

Međjutim, i u ovom regionu postoje područja u kojima je težak povratak. Iako je vodjstvo u nekim opštinama podržalo povratak, on je i dalje težak u opštinama kao što su Ferizai/Uroševac i Kačanik. Opštinske radne grupe za povratak su, međjutim, sada operativne širom regiona i njih koriste UNMIK i UNHCR kao mehanizam podsticaja opština na saradnju. Štaviše, na lokalnim izborima u oktobru 2002. godine srpske političke partije osvojile su većinu u skupštinama opština u dve opštine -

Novoberde/Novo Brdo i Štrpce/Shterpce. Ovo može da utiče na proces povratka.

3. Proces povratka

Uprkos nesigurnom bezbednosnom okruženju, spontani povratak je u malom broju počeo u leto 2001. godine. Ljudi su se vratili u ruralna mesta u Gjilan/Gnjilanu, Novoberdo/Novom Brdu, Kamenici i Viti/Vitini. Neki su se vratili u bivše izmešane zajednice.⁹⁵ UNHCR i njegovi partneri za implementaciju - finansirani od strane američke Vlade - koristili su ovaj spontani povratak i gradili na njemu načine da olakšaju organizovani povratak u ista sela. Gde god je to bilo moguće, projektima su obuhvaćene sve etničke pripadnosti i započeo je širok dijalog sa zajednicom u koju dolaze.⁹⁶

Iako se tačan postupak implementacije razlikuje od sela do sela, sledeći elementi zastupljeni su u svim organizovanim povracima u ovaj region.

- IRL izražavaju svoju želju za povratkom, NVO za implementaciju preuzima na sebe dijalog i rad na merama za izgradnju poverenja kako kod zajednice u koju dolaze tako i kod zajednica koja se vraća, i organizuju se posete po principu "idi-i-vidi" kao i "idi-i-informiši-se";
- Počinje se s projektima za rekonstrukciju;
- U saradnji sa UNHCR-om i njegovom partnerima za implementaciju KFOR preduzima procenu opasnosti za pretnju i odgovara shodno potrebi;
- Pruža se podrška projektima kojima se omogućava stvaranje izvora prihoda, kao što su staklenici, male radnje, pekare; i,
- Čine se naponi da se obezbedi pristup javnim službama. Ohrabruje se korišćenje zajedničkog zdravstvenog centra i/ili škole.⁹⁷

Mehanizmi za koordinaciju - pored UNMIK-a, UNHCR-a, KFOR-a i partnera za implementaciju - veoma su snažni u ovom regionu. UNHCR je u

⁹¹ Intervju ICG-a sa zvaničnikom UNMIK-a, novembar 2002. godine.

⁹² Intervju ICG-a sa američkim KFOR-om, novembar 2002. godine

⁹³ Intervju ICG-a sa Lufti Hazirijem, predsednikom opštine Gjilan/Gnjilane, oktobra 2002. godine

⁹⁴ Intervju ICG-a sa Sašom Djordjevićem, potpredsednikom opštine Gjilan/Gnjilane, oktobar 2002. godine

⁹⁵ To su zajednice Donji/Gornji Makresh/Makreš, Leshtar i Stara Kolonija. U 2002. godini UNHCR je intervenisao da podrži spontani povratak Albanaca u Donaj Bitinja u Štrpcima/Shterpce.

⁹⁶ Intervju ICG-a sa Visokom kancelarijom UNHCR-a, oktobar 2002. godine

⁹⁷ Intervju ICG-a sa UNHCR, američkim Komitetom za izbeglice (AKI), i KFOR-om oktobra 2002. godine

saradnji sa KFOR-om razvio mehanizam za procenu pretnji za sela u koje se ljudi vraćaju.⁹⁸ UNMIK je obezbedio funkcionisanje svih radnih grupa za povratak na opštinskom nivou kao i učešće opštinskih zvaničnika.

Nekoliko Srba se u leto 2001. godine spontano vratilo u selo Makresh, koje se nalazi neposredno pre grada Gjilan/Gnjilana. Oni su kao primarni razlog svog povratka naveli uslove u Srbiji. To je mešovito selo - srpski deo je lociran na glavnom putu a albanski deo sela je odmah pored. Mnoga lica iz ove zajednice bila su raseljena tokom sukoba - Albanci su živeli u Gjilan/Gnjilanu, jer su njihove kuće uglavnom bile uništene, a Srbi su pobjegli u Srbiju. Kako bi iskoristio spontani povratak nekolicine Srba, UNHCR je koordinirao organizovani povratak srpskih i albanskih porodica. U selu sada živi 43 srpske i 12 albanskih porodica.

Projekat organizovanog povratka započeo je dijalogom izmedju zajednica kako bi se razgovaralo o procesu povratka. Zatim je počela rekonstrukcija kuća, od kojih je 34 kuće popravljeno ili rekonstruisano za srpsku stranu i dvanaest za albansku stranu. Pruža se podrška projektima kojima se omogućava stvaranje prihoda - uključujući i staklenike, obezbeđivanje stoke, kao i male radnje. Iako su se u srpskoj zajednici žalili na to da nemaju krava koje mogu da daju mleko i da od njega prave sir, oni su uglavnom zadovoljni s naporima međunarodne zajednice. Štaviše, zajednice su pristale da koriste lokalni zdravstveni centar, iako je škola ostala odvojena, sa albanskom decom koja putuju nekoliko kilometara do susednog sela.

Stara Kolinja, istorijsko rudarsko selo koje se nalazi u opštini Novoberdo/Novo Brdo, iskusilo je sličan proces, ali za razliku od Makresha, Albanci i Srbi žive jedni pored drugih. UNMIK i UNHCR pomogli su rekonstrukciju kuća obe zajednice - albanske i srpske, i osnovali malu pekaru koja bi im omogućila nekakav mali prihod. Prilikom posete ICG-a, situacija je bila normalizovana, bez vidljivog prisustva bezbednosnih snaga i Albanci su pomagali Srbima povratnicima u rekonstrukciji njihovih kuća. Svi pripadnici zajednice bili su zabrinuti zbog mogućnosti zapošljavanja, a jedna srpska porodica željno je iščekivala da vidi da li je njihova ćerka primljena u KPS.

Iako je broj povratnika po selu mali, oni zbirno predstavljaju značajno dostignuće. Štaviše, zbog načina na koji se preduzima povratak - ovaj proces je održiviji sa ekonomskog i stanovišta bezbednosti.

Model Gjilan/Gnjilana za povratak, međutim, nije bez svojih problema. Neki predstavnici Srba tvrde da je novac iz SAD trebalo da ide na pružanje pomoći povratku u širem obimu.⁹⁹ Drugi kritičari tvrde da je ovakav individualni povratak skup i da nije moguć za sve povratnike.

4. Zapostavljene zajednice

Iako je ovaj region poboljšanje u odnosu na Peje/Peć, u području Gjilan/Gnjilana nastavlja se sa tendencijom da nesrpske manjine ne primaju istu pažnju i pomoć. Od ukupne 64 srpske porodice kojima je potrebna pomoć za rekonstrukciju, samo njih sedam je nije dobilo. Od ukupno 98 porodica Albanaca, Roma ili Aškala koje su zatražile pomoć za povratak, samo 28 porodica primilo je potrebnu pomoć.¹⁰⁰

UNHCR je izjavio da je jedan od ključnih problema s kojim se suočavaju nesrpske manjine manjak raspoloživog stambenog fonda u urbanim područjima. Dok se to pitanje ne reši, stopa povratka Roma i Aškala i dalje će biti posebno niska.¹⁰¹

C. POREDZENJE DVA REGIONA

Ova dva područja se dramatično razlikuju. Region Peje/Peći najviše je pogodjen u ratu, s teškim borbama izmedju OVK i VJ, opsežnim aktivnostima paravojnih jedinica i izuzetno visokom stopom uništavanja imovine. Većina Srba napustila je Peje/Peć sa VJ u junu 1999. godine i sada u ovom regionu ima mali broj manjina. Područje Gjilan/Gnjilana ostalo je jedno od etnički najmešovitijih područja na Kosovu. Iako u području Gjilan/Gnjilana nije bilo toliko borbi tokom 1998. i 1999. godine, u posleratnom periodu došlo je do velikog broja napada na manjine koji su se nastavili i u toku 2001. godine.

⁹⁸ Intervju ICG-a sa Visokom kancelarijom UNHCR-a, oktobra 2002. godine

⁹⁹ Intervju ICG-a sa Nenadom Radosavljevićem, oktobra 2002. godine

¹⁰⁰ UNMIK/UNHCR, *Brifing donatora o povratku*, 11. oktobar 2002. godine

¹⁰¹ Intervju ICG-a sa UNHCR-om, novembra 2002. godine

Medjutim, samo ove razlike nisu dovoljne da se u potpunosti objasni relativna uspešnost povratka u Gjilan/Gnjilane - posebno imajući u vidu situaciju koja je vladala u leto 2001. godine. Ipak, mada je pravo na povratak u sva područja neosporno, obrazac iz Gjilan/Gnjilana pokazuje da na odnose izmedju zajednica dosta utiče način na koji se sprovodi povratak, uslovi za povratnike kao i sveukupna održivost procesa.

Analiza povratka u svaki region je izvan dometa ovog izveštaja - svaki ima svoju pozadinu i karakter. Nalazi ovog poredjenja ne mogu se u potpunosti primeniti na druge regione, bez obzira na važne lekcije koje se mogu naučiti iz ova dva procesa za povratak. Ove lekcije su u velikoj meri dovele do restrukturiranja UNMIK-ove strategije za povratak.

1. Medjunarodni principi za povratak

Model Gjilan/Gnjilana sledi što je moguće više medjunarodne principe koji regulišu povratak. Povratak se odvijao dostojanstveno, a projekti organizovanog povratka zasnivali su se na spontanom povratku ljudi svojim kućama. Uslovi za miroljubivu koegzistenciju stvoreni su dijalogom pre povratka, uspostavljanjem projekata za stvaranje izvora prihoda i pristupa javnim službama, paralelno sa rekonstrukcijom kuća. Sve zajednice imale su koristi od ovih projekata.

U području Peje/Peći nekoliko srpskih zajednica napustilo je ovaj region, a ekonomski i bezbednosni uslovi koji ovde preovladjuju nisu pogodni za spontani povratak. Zato, ako Srbi žele da se vrate, oni moraju to da učine uz pomoć medjunarodne zajednice i blisku zaštitu KFOR-a - povratnici u ovaj region nemaju slobodu kretanja. Ukoliko se povratak odvija pod ovim uslovima, bitno je stvoriti uslove za miroljubivu koegzistenciju sa svojim susedima. I godinu dana posle povratka u dolinu Osojane, ovo područje je i dalje enklava pod teškom stražom, stanovnici imaju malo kontakta sa svojim albanskim susedima, a i izgleda nisu željni da ih traže.¹⁰²

Organizovani povratak isto tako znači obavezu medjunarodne zajednice da na terenu pruži uslove - ekonomske i bezbednosne - koji podržavaju povratak velikog broja ljudi, ili da će ovi uslovi biti uspostavljeni. Kao što se vidi u slučaju povratka u Bice/Binxhe, pitanja kao što su sloboda kretanja,

pristup javnim službama i dijalog sa zajednicama u koje se dolazi rešavala su se tek po dolasku ljudi. Iako povratnici moraju da budu realni u svojim očekivanjima - oni se vraćaju u teško okruženje - pre njihovog dolaska moraju da se obezbede osnovni uslovi za život.

2. Osmišljeno obezbedjenje

Povratak u sredine u kojima su potrebna ogromna sredstva za obezbedjenje po svojoj prirodi zavisi od stalnog angažovanja vojske. Ukoliko povratak u toj meri zavisi od fizičke zaštite, planirani proces smanjivanja KFOR-a uticaće na održivost sadašnjih područja za povratak, i podriće sposobnost UNMIK-a za preduzimanje daljih akcija. Stoga se na početku procesa povratka moraju uraditi pripreme za postepeno smanjivanje prisustva KFOR-a i normalizaciju bezbednosnog okruženja.

U regionu Gjilan/Gnjilana KFOR je počeo da vrši procene pretnji u područjima za povratak i veliko obezbedjenje po dolasku povratnika. Oni su polako tokom vremena smanjili svoje vidljivo prisustvo i veliki deo odgovornosti za bezbednost prebacili na policiju UNMIK-a i Kosovsku policijsku službu (KPS), sa njenim multietničkim jedinicama. Mada multietničke patrole KPS-a postoje u nekim područjima Peje/Peći, KFOR je dobio kritike u ovom regionu zbog toga što ne želi da rizikuje i koristi da u ogromnoj meri bude prisutan na zaštiti manjina.¹⁰³

3. Preduslovi: dijalog i privreda

Ključ održivosti povratka leži u izgradnji tolerancije izmedju zajednica u koje se dolazi i povratnika.¹⁰⁴ Usredsredjivanje na povratak Srba u nekoliko ograničenih mesta u regionu Peje/Peći uzelo je dosta truda i sredstava. Pošto je većina Srba pobjegla iz regiona, povratak nije mogao da se zasniva na postojećim zajednicama i spontanom povratku na isti način kako je to učinjeno u području Gjilan/Gnjilana. Ne bi trebalo ponavljati primer Osojana, gde nije bilo dijaloga pre povratka. Mada Regionalna kancelarija UNMIK-a u Peje/Peći ima jedinicu za pomirenje, ona se usredsredila na aktivnosti posle povratka zajednica i ne poseduje sveobuhvatnu viziju ili strategiju kako da postepeno ruši barijere.

¹⁰² Intervju ICG-a sa stanovnicima doline Osojane, novembra 2002. godine

¹⁰³ Intervju ICG-a sa NVO "Briga" koja je operativna u regionu Peje/Peći, oktobar 2002. godine

¹⁰⁴ UNHCR/OEBS, *Deveta procena* od septembra 2001. do aprila 2002. godine

Svaki povratak se u Gjilan/Gnjilanu tretira kao da je to mešoviti povratak.¹⁰⁵ Potpora dijaloga u Gjilan/Gnjilanu je pripremila zajednicu u koju se dolazi na povratak, izašla na kraj sa očekivanjima povratnika i obezbedila osnovu za male korake ka miroljubivoj koegzistenciji na nivou zajednica.

Povratak nije rad sa ciglom i malterom i zato novac donatora mora da uključuje i obezbeđivanje ekonomskih mogućnosti i funkcionisanje javnih službi. Iako tek treba da se vidi koliko je bilo uspešno finansiranje projekata u regionu Gjilan/Gnjilana, NVO su shvatile da je to kritična komponenta procesa za povratak. I naponi za integraciju javnih službi - kao što su škole i ambulante - takodje su bili uspešni u nekim područjima za povratak.

Štaviše, NVO koje rade u području Gjilan/Gnjilana imaju svoje kancelarije u Srbiji i kontaktiraju sa zajednicom domaćina. Na taj način mogu da daju obaveštenja IRL o uslovima na Kosovu, zadobiju poverenje IRL, obezbede pravednost procesa selekcije za beneficijama i štite dobrovoljnu prirodu povratka, organizuje posete po principu "idi-i-vidi" i preduzme olakšanje dijaloga pre povratka. Pošto NVO koje rade na povratku u regionu Peje/Peći nemaju predstavništva preko granice, one nisu imale sličnu prednost.

4. Rad zajedno: koordinacija

UNMIK, UNHCR, KFOR i NVO koje rade na povratku sastaju se jednom mesečno na regionalnom nivou u području Gjilan/Gnjilana i sve opštinske radne grupe funkcionišu uključujući i predstavnike opština. Predstavnici raznih organizacija za povratak se štaviše češće sastaju kao deo svojih zasedanja o strategiji. I UNMIK i UNHCR imaju jaku vodeću ulogu u ovom regionu.

Region Peje/Peći ima sve mehanizme koordinacije na papiru, i bio je uzoran u uspostavljanju jedinice za pomirenje i jedinice za projekte. Medjutim, prema članovima, sastanci i procesi za koordinaciju su neredovni i rad i veština glavnih učesnika - kao što je UNHCR - nisu uvek bili uključeni. Štaviše, sam čin stvaranja jedinice za projekte i jedinice za pomirenje promenio je ulogu regionalne kancelarije UNMIK-a od onog koji nadgleda u onog koji implementira, ulogu za koju on nema ni kapacitete niti tehničke veštine. Kao što sledi u daljem tekstu,

UNMIK-ova Kancelarija za povratak i zajednice prihvatila je ovo pitanje kao deo rada koji je naučen iz lekcija, i rešava ga putem implementacije povratka kroz NVO i stvaranjem praviljenjem priručnika za povratak.

5. Politička podrška bez politizacije

Procesu povratka potrebna je politička podrška lidera sa Kosova bez politizacije ovog pitanja. U regionu Peje/Peći sve etničke grupe priznaju da je povratak njihovo apsolutno pravo, a istovremeno smatraju da zavisi od uslova ili ograničenja za druge etničke grupe. Sve vlasti na opštinskom nivou u regionu bile su, u najboljem slučaju, prilično ravnodušne prilikom povratka, s tim što je Skupština opštine Peje/Peć bila otvoreno neprijateljska u vezi sa idejom o organizovanom povratku u njihovu opštinu. Oni smatraju da su raseljenost i povratak aduti u pregovorima za nezavisnost - a ne pitanje humanitarnog ili ljudskog prava.

Ne može se umanjiti važnost podrške procesu povratka koju je pružio gradonačelnik Gjilan/Gnjilana. Štaviše, inicijative koje su pokazali neki zvaničnici na pokrajinskom nivou, kako se detaljno opisuje u daljem tekstu, isto je tako bilo presudno za davanje obeležja. Pojedinci sada moraju da sa retorike predju na konkretne mere kako bi podržali proces povratka.

6. Stalni izazovi u oba regiona

Podrška nesrpskim manjinama u oba regiona pati od manjka pažnje i finansiranja. Mnogi spontani povratnici - posebno iz nesrpskih manjinskih grupa - vratili su se bez međunarodne pomoći. Mnogi su ostali kod rodjaka i prijatelja, iznajmili prostor ili su se naselili bez dozvole u napuštenim kućama i stanovima. Zbog toga što su ovi povraci spontani, problematičan je pristup pomoći za rekonstrukciju. Sposobnost UNMIK-a i UNHCR-a da odgovore na pojedinačne zahteve za pomoć sputana je nedostatkom sredstava.¹⁰⁶

Štaviše, često se kao prepreka za povratak navodi nesposobnost Direktorata za stambena i imovinska pitanja da reši slučajeve u oba regiona, kao i da izvršava iseljenja. IRL izgleda da nisu svesna da mora da postoji proces rešavanja stambenih

¹⁰⁵ Intervju ICG-a sa UNHCR-om i američkim komitetom za izbeglice, oktobar 2002. godine

¹⁰⁶ Evropska agencija za rekonstrukciju i razvoj obezbedila je neku pomoć - fondove za rekonstrukciju sto kuća - posebno za nesrpske manjine.

zahteva, a oni koji su podneli zahteve bili su izuzetno frustrirani zbog dužine trajanja rešavanja ovih zahteva.

Održivost procesa za povratak, posebno za one koji nemaju pristupa poljoprivrednom zemljištu, i dalje ostaje pod znakom pitanja. Svi povratnici navodili su nedostatak radnih mesta kao vid koji ih najviše brine prilikom povratka. U svim regionima širom Kosova problematično je i nenapredovanje po pitanju povratka u urbana područja. Neka IRL tvrde da će proces povratka biti održiv samo onda kada povratnici mogu da se vrate u urbana područja i mogu da se zaposle.¹⁰⁷

VI. OPŠTI USLOVI ZA POVRATAK ŠIROM KOSOVA

Mali porast u broju povratka u 2002. godine jeste rezultat postepenog poboljšanja uslova za manjinske zajednice, kao i specifičnih inicijativa međunarodne zajednice za podršku povratka. Ključni "uslovi" jesu bezbednost, stambeno pitanje, privreda, pristup javnim službama i prihvatanje od strane većinske zajednice. Iako ispitivanje regiona Peje/Peći i Gjilan/Gnjilana pokazuje da je teško uopštavati, uslovi su se poboljšali. Međutim, povratnici, kao i postojeće manjinske zajednice, još uvek se suočavaju sa ozbiljnim preprekama na terenu koje moraju da se reše

A. SIGURNOST, BEZBEDNOST I SLOBODA KRETANJA

Bezbednost je glavni izazov za manjine na Kosovu. Situacija se izuzetno popravila u odnosu na leto 1999. godine i postoji veća sloboda kretanja. Mada to nije jedini pokazatelj, pad u broju ubistava na Kosovu govori sam za sebe. U toku 2000. godine dogodilo se 245 ubistava, a od njih su 40 bili Srbi - broj koji je izuzetno visok s obzirom na njihovu proporciju u celokupnom stanovništvu. Ovaj broj je smanjen na 136 u 2001. godini, od kojih su u 30 slučajeva žrtve bili Srbi. U 2002. godini (s početkom decembra) dogodilo se 64 ubistva, uključujući i četiri Srbina. U tri od ovih slučajeva žrtve su bile ubijene od strane drugih Srba u svadjama lične prirode. Motiv nije utvrđen u jednom preostalom slučaju.¹⁰⁸

Iako se pad u broju medjuetničkih ubistava može u izvesnoj meri pripisati stvaranju enklava pod stražom i velikom egzodusu manjina iz pokrajine, uslovi života za manjine se iz dana u dan dramatično poboljšavaju još od 2000. godine - mada je to sumorna tačka za poredjenje. Sloboda kretanja je mnogo veća, posebno u mestima kao što su Gjilan/Gnjilane i Prizren, i neretko se srpski govor može čuti na ulici. Mnoga od ovih poboljšanja dogodila su se zahvaljujući naporima UNMIK-ove policije i KFOR-a (vidi nadalje) da stvore sigurno i bezbedno okruženje.

Medjutim, UNHCR isto tako upozorava:

¹⁰⁷ Intervju ICG-a sa povratnicima, oktobar i novembar 2002. godine

¹⁰⁸ Intervju ICG-a sa Barry Fletcherom, portparolom policije, decembar 2002. godine

“U kontekstu gde se manjine redovno suočavaju sa zastrašivanjem i uznemiravanjem, i gde mirni periodi još uvek mogu da budu nasilno prekinuti zbog ozbiljnih napada na etničkoj osnovi, koji ponekad imaju za posledicu gubitak života, još uvek treba da se u potpunosti uspostavi sigurno i bezbedno okruženje. Uprkos progresivnom padu u odnosu na broj i učestalost ozbiljnih fizičkih napada, međuetničke tenzije, nasilje i visok stepen nekažnjavanja još uvek su generalne karakteristike ove situacije.”¹⁰⁹

I zaista, bezbedno okruženje i dalje je krhko, kao što se jasno vidi iz nekih nedavnih incidenata u Peje/Peći, Viti/Vitini i Klini u koje su bili uključeni povratnici. Autobus sa povratnicima koji su se prijavljivali za penzije u Peje/Peći naišao je na proteste koji su trajali dva sata i eskalirali u bacanje benzinskih bombi. Mada niko od povratnika nije povredjen, i nekoliko ljudi je uhapšeno, ovo je ozbiljno uticalo na poverenje Srba u bezbednost okruženja.¹¹⁰ Vozila kojima se išlo u obilazak po principu "idi-i-vidi" u Viti/Vitini kamenovala su deca.¹¹¹ Srbin, povratnik u selu u Klini, napadnut je samo par nedelja posle povratka u svoju kuću.¹¹² I dve pravoslavne crkve u Istog/Istoku dignute su u vazduh 17. novembra - neposredno posle uklanjanja zaštite koju je pružao KFOR, i dan pre dolaska Generalnog sekretara UN na Kosovo. Niko nije povredjen.

Kao odgovor na izuzetno teške uslove za bezbednost iz 1999. godine, KFOR je uspostavio stalne straže pored srpskih zajednica, i organizovao pratnju za manjine koje putuju širom Kosova - uključujući i školsku decu. KFOR je sada počeo da rasformirava ove položaje iz tri razloga. Prvo, UNHCR i UNMIK su na njih vršili pritisak da normalizuju okruženje time što neće biti vidljivo prisutni oko manjinskih zajednica. Drugo, stalni zadaci zahtevali su ogroman broj vojnika i neki su tvrdili da to nije efikasan način za korišćenje sredstva - mobilne patrole koje nisu tako predvidive mogu da pruže bolju sveukupnu bezbednost. I treće, nacije koje daju doprinose u

NATO odlučili su da smanje svoje doprinose u trupama i KFOR je morao da pronadje mesta gde može da smanji broj vojnika. Strategija rasformiranja počela je u leto 2002. godine i naišla je na otpor nekih srpskih zajednica. Neke porodice odbijale su da šalju decu u školu bez pratnje KFOR-a, plašeći se da će deca biti napadnuta. U slučajevima gde je postojala uverljiva pretnja po bezbednost, policija je preuzela da prati školsku decu.

Mnogi tvrde da manjinske zajednice preteruju u vezi s pitanjem rizika za bezbednost. Ovo opažanje podgrevaju prikazi u srpskim medijima detaljno dokumentujući svaki bezbednosni incident, a u nekim slučajevima, izmišljajući napade na Srbe.¹¹³ Medjutim, zločini na etničkoj osnovi koji su počinjeni izmedju 1999. i 2001. godine ostali su u velikoj meri nekažnjeni. Ovo je, razumljivo, oslabilo poverenje manjinskog stanovništva u sudski proces i bezbedno okruženje. Na primer, nikad nisu rešena dva najgora napada na kosovske Srbe. U Gračku, malom selu južno od Prištine ubijeno je četrnaest srpskih seljaka iz puške AK-47. Nijedna optužnica nije podignuta za ovaj zločin. Konvoj civilnih autobusa u pratnji KFOR-a 16. februara 2001. godine napadnut je na putu od Niša do Gračanice. Jedanaest ljudi je poginulo, a 40 je povredjeno. Uprkos hapšenju tri lica - od kojih je jedan kasnije pobjegao iz američke vojne baze, Bondstil - oni su na kraju pušteni zbog nedostatka dokaza.¹¹⁴ Policijski i pravosudni sistem polako izgrađuju svoju sposobnost da razreše sve zločine, ali je potrebno vreme da bi se povratilo poverenje i vera ovih zajednica.

Stoga su mnoge manjinske zajednice postale psihološki zavisne od KFOR-a. Mere kao što je besplatno davanje "kosovskih" saobraćajnih tablica povratnicima i nedavno najavljena železnička veza od Fushe Kosovo/Kosova Polja do Beograda povećavaju slobodu kretanja. Odbijanje Srbije da prizna ove saobraćajne tablice komplikuje putovanje u Srbiju. Medjutim, povratnici isto tako moraju da imaju poverenja i iskoriste ove mogućnosti.

¹⁰⁹ UNHCR/OEBS, *Deveta procena*, septembar 2001. do aprila 2002. godine

¹¹⁰ Agencija France-Presse, "Policija UN, etnički Albanci sukobili se u zapadnom Kosovu," 10. oktobar 2002. godine

¹¹¹ Videti Kosova Live, "Germova pod policijskim časom posle incidenta," 12. novembar 2002.

¹¹² Intervju ICG-a sa Srbima povratnicima i sa UNHCR-om, novembar 2002. godine

¹¹³ Intervju ICG-a sa Derrick Chappellom i Barry Fletcherom, portparolima UNMIK policije, decembar 2002. godine

¹¹⁴ Videti Izveštaj ICG-a sa Balkana br. 134, *Pronalaženje ravnoteže: Tasovi pravde na Kosovu*, 12. septembar 2002. godine

B. PITANJE SMEŠTAJA

Pošto su IRL pobešla iz svojih kuća, veliki deo njihove imovine je zaplenjen i zauzet, dok je drugi deo oštećen ili uništen. Direktor za stambena i imovinska pitanja (DSIP) stvoren je da bi obezbedio nezavisan pravni mehanizam pod međunarodnim nadzorom koji bi rešavao sporove vezane za stambeno vlasništvo, i štiti pravni status vlasnika napuštene imovine. Komisija za stambene i imovinske zahteve (KSIZ) jeste kvazisudsko telo DSIP-a koje donosi odluke o zahtevima. DSIP i KSIZ su nadležni za rešavanje sledećih vrsta zahteva:

- Lica koja su izgubila pravo na imovinu posle 23. marta 1989. godine na osnovu diskriminatornog zakonodavstva. Ovo predstavlja 3,6 odsto svih zahteva zaključno sa oktobrom.
- Vlasnici imovine koji su bili angažovani u neformalnim transakcijama stambenog vlasništva, ali bez prinude, posle 1989. godine i koji bi želeli da ih legalizuju. Ovo predstavlja 1,6 odsto svih zahteva.
- Zahtevi od strane IRL koja su posedovala stambenu imovinu pre 24. marta 1999. godine i koji su je napustili bez svoje volje, i više nisu u njenom posedu. Ovo sada čini 94,8 od sto svih zahteva.
- Sa 20. oktobrom 2002. godine, ukupan broj zahteva podnetih DSIP-u iznosi 21.360, dok broj rešenih slučajeva iznosi 835.¹¹⁵

DSIP potcenjuje svoj značaj za proces povratka, naglašavajući da je njihov glavni zadatak donošenje sudskih rešenja o privatnom vlasništvu, što u nekim slučajevima olakšava uslove povratka na terenu.¹¹⁶ Medjutim, s obzirom na centralno mesto koje zauzimaju imovinska pitanja u procesu povratka i činjenicu da IRL čine 95 odsto onih koji su podneli zahteve, dobro funkcionisanje DSIP-a ključno je za povratak.¹¹⁷ Prilikom nedavno povratka porodica Aškala u region Vushtri/Vučitna, DSIP je pokazao svoj konstruktivni potencijal u procesu povratka time

što je iskoristio svoj humanitarni stambeni mandat¹¹⁸ kako bi obezbedio smeštaj romskim povratnicima.

DSIP, medjutim, ima nekoliko slabosti koje utiču na proces povratka. Ova organizacija trpi kritike zbog svog veoma sporog procesa sudskog rešavanja zahteva, i neuspeha da izvrši makar jedno izbacivanje u nekim delovima Kosova. Sudsko veće zaseda samo jednom u dva meseca, što ozbiljno ograničava efikasnost ovog procesa. Neki Srbi, ljuti zbog spore prirode ovog procesa, optužuju DSIP da više radi kao agencija za nekretnine - olakšavajući prodaju imovine, a ne povratak.¹¹⁹

S obzirom na oskudicu sredstava, DSIP je svesno doneo odluku da usmerava sredstva pre na prijem zahteva nego na njihovo rešavanje. Ovim procesom obezbedjuje se da lica imaju mogućnost da podnesu zahteve, što ulazi u zvaničnu dokumentaciju. Medjutim, kako nije bilo raspoloživih sredstava za obradivanje zahteva, njihovo rešavanje je bilo usporeno. U cilju ekspeditivnog obradivanja ovih zahteva, DSIP tvrdi da im je potrebno više sredstava kako bi pripremili slučajeve za sudsko rešavanje.¹²⁰ Donatori su nerado davali ova sredstva bez znakova efikasnijeg procesa.

Isto tako, svesnost o mehanizmu za zahteve DSIP-a ograničena je u manjinskim zajednicama. "Izvan Kosova, IRL u užoj Srbiji izgleda da su samo u osnovi, ako uopšte i jesu, upoznati sa odgovornošću koju DSIP ima u upravljanju zaposednutom imovinom ili kako da koriste mehanizme za legalan povraćaj i fizičko ponovno zauzimanje imovine."¹²¹ Svesnost o tome je takodje problematična u Crnoj Gori i Makedoniji. Na Kosovu i u Srbiji održana je informativna kampanja u jesen 2002. godine, i UNMIK i DSIP se nadaju da je ona pružila više informacija, kako IRL tako i javnosti uopšte, o DSIP-u i procesu podnošenja zahteva. Rok za podnošenje zahteva jeste juni 2003. godine.

Romi i Aškali posebno imaju problema oko vlasništva, jer mnogi nemaju dokumenta za kuće u kojima su stanovali. To dodatno komplikuje osetljivi zadatak razjašnjavanja prava svojine. Štaviše, u

¹¹⁵ Direktor za stambena i imovinska pitanja, "Statistika, 29. septembar 2002".

¹¹⁶ Intervju ICG-a sa Direktoratom za stambena i imovinska pitanja, septembar 2002. godine

¹¹⁷ UNHCR/OEBS, *Deveta procena*, od septembra 2001. do aprila 2002. godine

¹¹⁸ DSIP može da koristi napuštenu imovinu radi naseljavanja lica koja nemaju alternativni smeštaj - humanitarni slučajevi.

¹¹⁹ Intervju ICG-a sa predstavnikom Srba, novembar 2002. godine

¹²⁰ Intervju ICG-a sa Direktoratom za stambena i imovinska pitanja, oktobar 2002. godine

¹²¹ UNHCR/OEBS, *Deveta procena*, od septembra 2001. do aprila 2002. godine

Makedoniji ne postoji nijedna kancelarija DSIP-a, što izbeglicama koji tamo žive komplikuje pristup mehanizmu za podnošenje zahteva.

Isto tako, manjak pomoći za rekonstrukciju oštećenih kuća pojavio se kao prepreka za povratak. Od sredstava koje je UNMIK odvojio za rekonstrukciju u svakoj opštini, u proseku bi 10 odsto trebalo da bude namenjeno manjinskoj populaciji. Manjinske zajednice su, međutim, u 2000. godini primile samo 2 odsto pomoći za rekonstrukciju, dok su u 2001. godini manjine primile 4,2 odsto od ukupnog iznosa. UNHCR potvrđuje da većina Opštinskih stambenih komisija nije uspela da obezbedi da manjine dobiju pomoć koja je proporcionalna stepenu njihove povredjenosti ili potrebe.¹²² Štaviše, povratnici moraju fizički da budu na Kosovu pre nego što dobiju pomoć da ponovo izgrade svoje kuće.¹²³

Mora da se uspostavi podsticajna struktura - sa šargarepom i štapom - kako bi opštine mogle da rekonstruišu kuće koje pripadaju manjinama i povratnicima. Standard od 10 odsto nije dovoljan; to opštine posmatraju kao gornju granicu za manjinske zajednice umesto za minimalni nivo finansiranja. Zbog toga bi trebalo uvesti oštre mere, tj. opštine bi trebalo da budu kažnjene ako ne odobre zadovoljavajući deo svojih sredstava za manjinske zajednice. Iznos pomoći koja se odobrava manjinama bi, štaviše, trebalo da odražava tačnu procenu potreba na terenu.

C. PRIVREDA

Svi stanovnici Kosova su zabrinuti zbog privrede, i svi povratnici u zajednicama koje je posetio ICG stalno su diskutovali o nedostatku radnih mesta i ekonomskim mogućnostima. Mada se privreda znatno razvila u odnosu na 1999. godinu, za dosta toga zaslužna je dijaspora sa Kosova koja šalje novac i strana pomoć.¹²⁴ Privreda je ostala slaba i veoma osetljiva na značajan pad strane pomoći koji

se predviđa za 2003. i posebno 2004. godinu. Sve zajednice na Kosovu trenutno pate zbog očajno visoke stope nezaposlenosti, čije se procene kreću od 29 do 57 odsto.¹²⁵

Stopa nezaposlenosti čak je i viša među manjinama - otprilike 85 odsto nije zaposleno. Štaviše, mogućnosti zapošljavanja manjinskih zajednica ograničene su nedostatkom slobode kretanja i sistematskom diskriminacijom koja postoji na tržištu rada. Ukoliko povratnici ne poseduju poljoprivredno zemljište, male mogućnosti za zapošljavanje uglavnom se nalaze u javnom sektoru.

Iako je ogromna većina manjina i dalje nezaposlena, 70 odsto od onih koji rade, zaposleni su u javnom sektoru. Propis kojim se rukovodi državna služba glasi da "zapošljavanje na svim nivoima treba da odražava multietnički karakter Kosova i potrebu da sve zajednice na Kosovu budu pravično zastupljene."¹²⁶ UNMIK bi želeo da 8 do 18 odsto mesta bude popunjeno manjinama. Iako je to ostao visoko postavljen cilj, mesta u svakom ministarstvu nisu formalno odvojena za pripadnike manjinskih zajednica. Na centralnom nivou, manjine trenutno zauzimaju manje od 8 odsto mesta u ministarstvima, čak i niži procenat mesta u mešovitim opštinama, i ispod 1 odsto mesta u javnim komunalnim preduzećima i službama.¹²⁷

Postoje prepreke za ove mogućnosti za zapošljavanja. Na primer, slobodna radna mesta često se ne prevode na druge jezike, i ne oglašavaju se u većem obimu u područjima sa manjinama.¹²⁸ Da bi ovo ispravio, UNMIK oglašava slobodna radna mesta direktno u srpskim medijima, i zvaničnici lokalne zajednice direktno razgovaraju sa liderima zajednice o mogućnostima zapošljavanja.

¹²² Ibid.

¹²³ Intervjui ICG-a sa UNHCR-om, UNMIK-ovim opštinskim administratorima i nevladinim organizacija koje rade na pitanju povratka, oktobar 2002. godine

¹²⁴ Procenjeni bruto domaći proizvod na Kosovu porastao je od nivoa od 1,4 milijardi € na skoro 2 milijarde €. Evropska kancelarija, *Izveštaj o Kosovu* 25. oktobar 2002. Nedostatak ekonomskih mogućnosti na Kosovu važan je faktor pritiska kod donošenja odluke za odlazak, jer pojednako i manjine i Albanci traže mogućnosti zapošljavanja u drugim zemljama.

¹²⁵ Evropska kancelarija, *Izveštaj o Kosovu*, 25. oktobar 2002. godine

¹²⁶ Videti Propis br. 1002/36, "O državnoj službi na Kosovu," 22. decembar 2001. Propis o Izvršnom ogranku Vlade takodje ističe ovaj princip time što kaže "Zastupljenost nevećinske zajednice u sastavu državne službe na svim nivoima biće u tesnoj proporciji za zastupljenošću nevećinskih zajednica u Skupštini." Propis br. 2001/19, "O Izvršnom ogranku privremenih institucija samouprave na Kosovu," 13. septembar 2001. godine

¹²⁷ Intervju ICG-a sa zvaničnikom UNMIK-a, novembar 2002. godine

¹²⁸ UNHCR/OEBS, *Deveta procena*, od septembra 2001. do aprila 2002. godine

Medjutim, povratnici sa kojima je ICG razgovarao znali su samo za mogućnost zapošljavanja u Kosovskoj policijskoj službi, i tvrdili su da nisu obavješteni o drugim raspoloživim poslovima u državnoj službi - bilo na centralnom ili na opštinskom nivou. Ima prepreka koje isto tako postoje i u manjinskim zajednicama: neka lica mogu da budu kažnjena zbog toga što rade za UNMIK, a neka zato što "se ne isplati" raditi za PISU pošto su plate veoma male.¹²⁹

Zbližavanje većinskih i manjinskih zajednica oko zajedničkih ekonomskih interesa može da bude efikasan način da se izgrade mostovi između zajednica, a da istovremeno obe zajednice imaju ekonomske koristi. Ovaj pristup je, medjutim, nedovoljno iskorišćen na Kosovu. Većina projekata nije inkorporirala međuetničke ciljeve i nekoliko donatora je prihvatilo da koristi uslovljenost - tj. pre dobijanja podrške, u projekte u mešovitim područjima moraju da budu uključene i manjine. Jedan privatnik iz Prištine zagovara pozitivnu diskriminaciju u tenderskim procesima - tj. ako kompanija angažuje multietničku radnu snagu, ona bi trebalo da ima prednost nad drugim konkurentima. Ako bi se ovaj pristup primenio, on bi stvorio podsticaj da firme angažuju manjine, i isto tako bi preduzetnici bili u izvesnoj meri zaštićeni. Ako bi firma čiji su vlasnici Albanci bila opomenuta zbog toga što je angažovala manjine, oni bi mogli da navedu potrebu prednosti konkurencije.¹³⁰ S obzirom na opadanje nivoa pomoći na Kosovu,¹³¹ korišćenje novih mehanizama postaće sve važnije da bi se obezbedilo da ekonomska pomoć gradi mostove među zajednicama.

¹²⁹ Intervju ICG-a sa zvaničnikom UNMIK-a, novembar 2002. godine

¹³⁰ Lance Johnston, vlasnik *Balkan Internationaal*, firme za bezbednost koja radi u Prištini, lobirao je da UNMIK usvoji ovu strategiju. Neke osobe sa kojima je ICG razgovarao smatrale su da ovakva afirmativna akcija neće uspeti na Kosovu, i da će prouzrokovati jaku reakciju. Medjutim, ICG preporučuje da bi ovakve nove mehanizme prvo trebalo testirati u nekim područjima kako bi proverili njihov uticaj.

¹³¹ Svi donatori smanjuju svoje fondove. Evropska agencija za rekonstrukciju i razvoj (EAR) nekad je bila najveći bilateralni donator na Kosovu. Od 1999. do 2001. godine, EAR je dala 689 miliona evra, a u 2002. godini 135 miliona evra. EAR će najverovatnije dramatično smanjiti svoj budžet u 2003. godini - iako to još nije zvanično objavljeno, budžet EAR-a verovatno će se smanjiti na 49 milion evra.

D. JAVNE SLUŽBE

U mestima gde su povratnici često nedostaje odgovarajuća infrastruktura kao što su putevi, službe kao kanalizacija, vodovod, električna struja i telefon, što sve utiče na spremnost ljudi da se vrate u ove zajednice. Pristup javnim službama i dalje je problematičan za mnoge manjinske zajednice koje već žive na Kosovu, pošto postoji tiha diskriminatorska politika u odnosu na postojanje pristupa i kvalitet ovih službi.¹³² Mada sve zajednice moraju da shvate neophodnost plaćanja računa,¹³³ albanska zajednica mora da prihvati odgovornost koja ide uz kontrolu nad ovim službama.

Zdravstvena služba posebno je važna za zajednice koje se vraćaju. Iako mnoge zajednice imaju osnovne uslove za primarnu zdravstvenu zaštitu, pristup sekundarnoj zdravstvenoj zaštiti je naizmeničan, a Srbi nemaju pristupa ustanovama za tercijarnu zaštitu u centralnom Kosovu - oni moraju da putuju do bolnice u severnoj Mitrovici, ili u užu Srbiju. Većina zdravstvenih ustanova primarne zaštite je odgovorna Beogradu kojih ih finansira pre nego UNMIK, i mnogi ljudi idu u severnu Mitrovicu ili Srbiju zbog bolničke nege.

Nedostatak slobode kretanja takodje sprečava efikasan rad sistema obrazovanja za manjine na svim nivoima. Mada mnoge srpske enklave imaju škole, one su pretežno na nivou osnovnih škola. Ustanove koje postoje pod vlašću su Beograda i imaju nelagodan odnos sa UNMIK-om. Deca Roma i Aškala isto tako imaju razne teškoće u pristupu školama, u zavisnosti od toga da li govore albanski ili srpski. U nekim područjima, škole su integrisane na osnovu smena, i postoje planovi da se počne s mešovitim razredima u nekim oblastima kao što su umetnosti i fizičko obrazovanje.¹³⁴

Treba još dosta toga da se učini kako bi se obebedilo da međunarodna zajednica može da ostavi za sobom integrisane sisteme zdravstvene zaštite i obrazovanja na Kosovu.¹³⁵ Neki povratnici sa kojima je ICG razgovarao morali su da ostave decu u Srbiji, zato što u njihovom selu ne postoji obrazovna

¹³² UNHCR/OEBS, *Deveta procena*, od septembra 2001. do aprila 2002. godine

¹³³ Intervju ICG-a sa zamenikom opštinskog administratora, Peje/Peć, septembar 2002. godine

¹³⁴ UNHCR/OEBS, *Deveta procena*, od septembra 2001. do aprila 2002. godine

¹³⁵ Ibid.

ustanova.¹³⁶ Medjutim, i napori da se ove ustanove integrišu (na bazi podele zbog različitih jezika) nisu bez teškoća. U sporne tačke spadaju da li će učitelji biti na platnom spisku UNMIK-a ili Beograda, gde će se škola nalaziti i generalno zbacivanje uticaja Beograda na ove institucije. Štaviše, UNMIK mora da održava svoju vlast u manjinskim područjima kako bi ne samo pružao ove usluge, već sprečavao rad paralelnih struktura iz Beograda. Da bi se obezbedilo da se javnim službama koriste svi u istoj meri, UNMIK i PISU će morati da preuzmu vodeću ulogu, kao i stvaranje podsticaja da se nagrade one javne službe koje zadovoljavaju potrebe svih zajednica.

E. PRIHVATANJE OD STRANE VEĆINSKE ZAJEDNICE

Većina projekata za povratak, kao i posete potencijalnih povratnika po principu "idi-i-vidi-", nastavljaju se bez bezbednosnih incidenata. Medjutim, većinska zajednica i dalje nije baš oduševljena procesom povratka. Iako ne može da bude preduslova za povratak, stav većinske zajednice kritičan je za održivost procesa povratka. Albanske političke partije, kao i vodje građanskog društva navode nekoliko spornih tačaka kad je reč o pitanju povratka, uključujući sudbinu nestalih lica; strah od povratka onih zločinaca koji su 1998. i 1999. godine počinili zločine; optužbe da će oni koji se vraćaju samo prodati svoja imanja, i potrebu da povratnici prihvate "novu stvarnost" na Kosovu. Mada zajednica u koju se dolazi ne bi trebalo da uloži veto na napore za povratak, mora se uzeti u obzir njihova zabrinutost koju bi trebalo rešavati pre dolaska putem razgovora sa UNHCR-om i UNMIK-om.

U mnogim područjima za povratak i dalje je nepoznata sudbina lica koja su nestala u periodu 1998. i 1999. godine. I dalje nema podataka za otprilike 3.400 Albanaca.¹³⁷ Mada su UNMIK i članovi vlade javno izjavili da su nestali verovatno umrli, porodice nestalih i dalje tvrde da UNMIK ne shvata ozbiljno ovo pitanje. Oni snažno veruju da su neka lica možda još uvek živa - verovanje koje podgrevaju česte "poruke" nekih pojedinaca koji tvrde da su videli nestala lica i kažu da se oni "drže" u tajnim zatvorima u Srbiji.¹³⁸ Ovakve poruke

najverovatnije su lažne i koriste se da bi se izvukao novac na ljudskoj patnji.

Sudbina nestalih je problem za sve narodnosti. Otprilike 1.300 lica koji nisu Albanci su nestala - mnogi su nestali posle dolaska UNMIK-a i KFOR-a.¹³⁹ Iako to utiče na način na koji Albanci primaju povratak, isto tako ima važan uticaj na poverenje povratnika u bezbednosno okruženje.

Albanci se takodje plaše povratka ratnih zločinaca. Ovaj strah je razumljiv, imajući u vidu da su neki građani bili u srpskim paravojnim jedinicama koje su sprovodile napade na Albance. Medjutim, osobe su nevine dok se ne dokaže da su krive. Na Kosovu postoji, ma kako slab, pravosudni sistem.¹⁴⁰ Osumnjičeni za zločine mogu i treba da budu isporučeni sistemu pravosudja.

Postoji veliki broj optužbi da će povratnici prihvatiti međunarodnu pomoć samo zato da bi je kasnije prodali. Mnogi Albanci zato tvrde da je pomoć za rekonstrukciju koja se daje povratnicima "bacanje novca."¹⁴¹ Ako se proces povratka dobro sprovodi, podršku će dobiti oni koji su istinski odlučili da ostanu. Ljudi, medjutim, imaju pravo na svoju imovinu i ne postoji način da se procene namere povratnika. Bilo bi neetički od strane međunarodne zajednice da prejudicira pomoć zbog rizika da će ljudi prodati svoje kuće.¹⁴²

Političari i lideri građanskog društva isto tako naglašavaju da povratnici moraju da prihvate da je ovo novo Kosovo, u kome srpska vlada više nema vlast. Štaviše, oni tvrde da moraju da se priznaju sve nepravde koje je srpska vlast učinila.

Iako sve strane moraju da priznaju da se situacija na Kosovu promenila, priznaju kršenja ljudskih prava u prošlosti i preduzmu napore za kažnjavanje počinilaca, stav većinske zajednice prema povratnicima predstavlja i dalje prepreku za proces povratka. Mada Albanci kritikuje srpsku manjinu zbog postojanja paralelnih službi, postoji

¹³⁶ Intervju ICG-a u selu Bica, novembar 2002. godine

¹³⁷ Brojke iz Ministarstva pravde UNMIK-a.

¹³⁸ Intervju ICG-a sa raznim opštinskim zvaničnicima, septembar i oktobar 2002. godine

¹³⁹ Ovaj broj je dalo Ministarstvo pravde, novembar 2002. godine

¹⁴⁰ Videti Izveštaj ICG-a sa Balkana br. 134, *Pronalaženje ravnoteže: Tasovi pravosudja na Kosovu*, 12 septembar 2002.

¹⁴¹ Intervju ICG-a sa predstavnicima albanske zajednice, septembar i oktobar 2002. godine

¹⁴² Međunarodna zajednica prioritet u pomoći daje onima koji žele da ostanu - tj. ako povratnik izrazi želju da proda svoje imanje, on verovatno neće dobiti pomoć za rekonstrukciju.

diskriminacija u obezbeđivanju korišćenja javnih beneficija na Kosovu. Oni ne vide koristi od povratka i plaše se da će povratnici odneti i to malo sredstava.¹⁴³ Ovakvi stavovi su zaveštanje decenijske diskriminacije i istorijskih tenzija i podela između Albanaca i Srba koje datiraju još pre 1990-ih. Albanci su, međutim, brzi u tome da javno iznesu međunarodnoj zajednici svoju viziju multietničkog Kosova. Na žalost, njihove akcije često ne podržavaju ovu viziju.

VII. OMOGUĆITI POVRATAK: POLITIKA I IGRAČI U PROCESU POVRATKA

Povratak raseljenih lica je, zajedno sa uvođenjem prava i reda, privatizacijom i uspostavljanjem uprave UNMIK-a u severnoj Mitrovici, jedan od glavnih prioriteta UNMIK-a. Napredak u vezi s povratkom spada u jedan od 'standarda' koji se moraju zadovoljiti pre otpočinjanja diskusija o konačnom statusu. UNMIK je razvio specifičan niz kriterijuma u vezi s povratkom, i to sledeće:

- ❑ stvaranje uslova za bezbedan i održiv povratak i reintegraciju;
- ❑ sva IRL i izbeglice trebalo bi da dobiju potrebne informacije radi donošenja odluke o povratku;
- ❑ povratak u urbane zone trebalo bi da počne; i
- ❑ moraju se dodeliti adekvatna budžetska sredstva od strane PISU za povratak i reintegraciju.

Da bi dokazali prihvatanje ovih kriterijuma, lokalni entiteti moraju preduzeti sledeće aktivnosti:

- ❑ preduzeti aktivne mere zalaganja za povratak i reintegraciju kroz organizaciju, na primer, poseta "dodjite-da-vidite";
- ❑ glavne vodje Albanaca bi trebalo da učestvuju u posetama "idi-i-informiši se" posetama IRL u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji; i
- ❑ PISU bi trebalo da dodeli jedan deo svog budžeta za aktivnosti spontanog povratka i reintegraciju.¹⁴⁴

Na sposobnost UNMIK-a da ispuni ove kriterijume utiće ne samo uslovi na terenu već i način na koji će se vršiti koordinacija i upravljanje procesom povratka. Projekte za povratak do sada karakterisao je zbunjujući skup izvodjača i različitost pristupa u različitim regionima. Kao što je gore opisano, koordinacija – kako u regionu domaćinu tako i u oblasti prijema – izvodi se *ad hoc* i zavisi pre od ličnosti a ne od utvrđenih mehanizama.

Kriterijumi, štaviše, pokazuju sklonost da se usredsređuju na centralne nivoe uprave, a ne na opštinski nivo koji ima najvećeg uticaja na

¹⁴³ Intervju ICG-a sa zvaničnikom UNMIK-a, Gjilan/Gnjilane, novembar 2002. godine

¹⁴⁴ UNMIK, *Standardi pre statusa*, maj 2002.

povratak. Opština mora osigurati da se izdvaja pravičan deo iz finansija opštinskih budžeta za manjinske zajednice, a ako je potrebno, UNMIK mora čvrsto nastupiti prema ovakvim opštinama.

A. GLAVNI IZVODJAČI I NJIHOVI STAVOVI

1. UNMIK: Kancelarija za povratak i zajednice (KPZ)

Sa potpisivanjem 'Zajedničkog dokumenta' 5. novembra 2001, UNMIK je preuzeo odgovornost za proces povratka: "Priznavajući neosporno pravo raseljenih lica i izbeglica da se vrate u svoje domove, UNMIK će kao prioritet oformiti Kancelariju za povratak pod direktnim nadzorom SPGS koji će delovati kao operativno, koordinaciono telo za unapredjenje procesa, uključujući i sugestije za novi plan povratka koji će obuhvatati 2002-2003. godinu"¹⁴⁵

Na osnovu ovoga, UNMIK je oformio Kancelariju za povratak i zajednice (KPZ) decembra 2001. godine. Njegov mandat obuhvata davanje smernica za proces povratka, pružanje saveta o politici SPGS-a, koordinaciju radnih grupa za povratak UNMIK-a na regionalnom i opštinskom nivou, vođenje dijaloga sa srpskom vlade, i održavanje veze sa donatorskom zajednicom u cilju unapredjenja procesa povratka i poboljšanja uslova za zajednice koje već žive na Kosovu.¹⁴⁶

KPZ je objavila svoju prvu izjavu o politici povratka UNMIK-a maja 2002. godine. Pored naglaska na potrebi da povratak treba da bude dobrovoljan, ona je sadržavala i tri ključna rukovodeća principa za povratak na Kosovo.

Prvo, proces povratka mora biti održiv. Moraju se zaštititi individualna prava na javne i socijalne službe, uključujući jednak pristup obrazovanju, zdravstvu, društvenoj bezbednosti, i javnim komunalnim preduzećima. UNMIK i KFOR moraju uložiti sve napore da obezbede slobodu kretanja.

Drugo, prioritet se mora dati povratku u mesto porekla. KPZ je odbila potencijalnu relokaciju manjina pošto ona nije usmerena na ispunjenje

dugoročnog cilja o multietničkom Kosovu. O organizovanom povratku razgovaraće se na lokalnom nivou sa Opštinskim i Regionalnim radnim grupama koje odnose izveštaj Posebnoj radnoj grupi za povratak. Za ovakav povratak, mora se obezbediti adekvatna pomoć za rekonstrukciju uništenih ili oštećenih kuća. Mora se rešavati individualno pravo na privatno vlasništvo, uključujući i efikasne mere za nezakonito oduzimanje koje će preduzimati Direktor za stambena i imovinska pitanja.

I treće, ne mogu se postavljati nikakvi politički ili drugi uslovi na povratak od strane prijemnih zajednica. Povratak ne može biti zavisn od rešavanja političkih, socijalnih ili humanitarnih pitanja. Štaviše, povratak jedne zajednice ne može se uslovljavati recipročnim povratkom druge. I nikakav vremenski rok ne može se postavljati u pogledu prava na povratak.¹⁴⁷

Kancelarija za povratak i zajednice sada ima novog rukovodioca. Peggy Hicks, veteran iz Bosne, stigla je početkom avgusta sa zadatkom da reorganizuje KPZ i da unese više jasnoće i obnovljene energije. Ona se brzo upustila u proces restrukturiranja kako bi stekla iskustva iz procesa povratka u različitim regionima – posebno u Gjilan/Gnjilanu i Peje/Peći. Ovaj pregled je doveo do sledećih zaključaka.¹⁴⁸

Potrebe za jasnoćom uloga. Razni izvodjači koji primenjuju različite politike u različitim regionima Kosova okarakterisali su proces povratka. Sa procesom restrukturiranja, zvanično telo nadležno za politiku biće KPZ, a Kancelarija će takodje biti i centralno kontakt mesto za donatore i NVO angažovane na procesu povratka.

Pristup odozdo. Odgovornost za propuste u projektima povratka u nekim slučajevima išao je odozgo-nadole. Da bi se izbegla politizacija, planiranje za povratak bi trebalo da otpočne na nivou opština kako bi se povezali zahtevi sa mogućnostima za povratak. Da bi obezbedio mehanizam za ovaj pristup odozgo-nagore, KPZ će podsticati međjugranične partnerske NVO koje rade na sprovođenju povratka a isto tako će uključivati i raseljene osobe u opštinske radne grupe. Da bi se povećala prijemčivost većinske zajednice na proces povratka, KPZ planira da se poveže sa investitorima i

¹⁴⁵ "Sporazum o saradnji između Jugoslavije i UNMIK-a", 5. novembar, 2001.

¹⁴⁶ Sastanak ICG-a sa KPZ, avgust 2002.

¹⁴⁷ Kancelarija za povratak i zajednice, *Pravo na održivi povratak: Izveštaj o konceptu*, 17. maj, 2002. ?????

¹⁴⁸ Intervju ICG-a sa Peggy Hicks, direktorom Kancelarije za povratak i zajednice, oktobar 2002.

medijima na centralnom, opštinskom i nivou zajednice.

Održivost. Kao što se to vidi iz regiona Peje/Peći, dugoročna budućnost procesa povratka bila je dovedena u pitanje. Da bi se povećala održivost procesa povratka, KPZ će podsticati razvoj multisektorskih projekata povratka koji će uključivati stambena pitanja, infrastrukturu, pristup javnim službama, stvaranje prihoda i sprovođenje međuetničkog dijaloga i aktivnosti u zajednici.

Profesionalni standardi. Da bi se osiguralo da svi procesi povratka ispunjavaju određene standarde i da se pristup dosledno sprovodi na čitavom Kosovu, UNMIK izrađuje korak-po-korak vodič za proces povratka, sa priručnikom za održivost povratka. Priručnik daje parametre kojim se povećava saradnja i smanjuju rizici od znatnih regionalnih razlika. Prema priručniku, povratak će otpočinjati sa identifikacijom potreba za povratkom, izradom koncepta, regionalnih prikaza, i uspostavljanjem Spiska prioriternih projekata koji će se dostavljati i donatorima.¹⁴⁹ KPZ nije za to da UNMIK sprovodi projekte i stoga podstiče NVO sa ekspertizom u oblasti povratka da deluju kao partneri u sprovođenju.¹⁵⁰

KPZ podnosi izveštaje direktno SPGS-u. Iako je njegovo osoblje pretežno međunarodnog karaktera, srpski predstavnik, Nenad Radosavljević savetnik je visokog nivoa. Sada se nastoji da se regrutuju i drugi lokalni stručnjaci, a ovakvo angažovanje obezbediće da u KPZ-u budu zastupljeni i Albanci i druge nesrpske manjine.

2. UNHCR

U početku stub broj jedan u strukturi UNMIK-a, UNHCR bio je odgovoran za opštu koordinaciju procesa povratka kao i za isporuku humanitarne pomoći. U leto 2001, 'Policija i pravda' zamenili su humanitarni stub, i UNHCR je izašao iz strukture UNMIK-a. Oni sada opisuju svoju ulogu kao supervizora procesa povratka da bi se obezbedilo da se sprovodi po međunarodnim principima širom Kosova, a angažuju se i u zalaganju za prava

raseljenih.¹⁵¹ UNHCR i dalje je zadržao znatno prisustvo na Kosovu i ima mrežu regionalnih kancelarija i osoblje.

Iako je UNHCR učestvovao u planiranju i primeni projekta za dolinu Osojane, koji se opisuje u daljem tekstu, organizacija se neugodno osećala zbog izuzetne politizacije ovog projekta i teških bezbednosnih i ekonomskih uslova povratnika.¹⁵² U jednom trenutku nalazili su se na ivici da zaustave dalji rad na projektu. Ovako organizovani povratak bio je suprotan principima koji se nalaze u osnovi mandata UNHCR-a – ovo nije bio bezbedan i dostojanstven povratak. Neugodnost koju UNHCR ima u pogledu procesa povratka i dalje postoji u nekim regionima.

UNHCR je učesnik Posebne radne grupe za povratak, kao i u opštinskim i regionalnim radnim grupama. On i dalje ima kancelarije u svakom regionu, koje imaju zadatak da pružaju savete UNMIK-u u pogledu povratka, da prate procese povratka, da odgovaraju na potrebe spontanog povratnika, i da budu opšti zastupnik prava i potreba povratnika. Iako je UNHCR u stanju da u nekim regionima i dalje ima ključnu ulogu u usmeravanju procesa povratka i obezbeđenju poštovanja principa repatrijacije, u drugima je pak imao manje uspeha.

UNHCR u Beogradu održava veze sa zajednicom IRL i od njega se traži da identifikuje i proveri korisnike u organizovanim projektima za povratak. On, međutim, nije u stanju da bude rukovodeća agencija koja će koordinirati potencijalne povratnike iz Srbije i Crne Gore. Ovaj nedostatak kapaciteta može biti posebno problematičan ukoliko se broj organizovanih povrataka poveća tokom naredne godine.

3. KFOR

KFOR je bio od suštinskog značaja za stabilizaciju manjinskih zajednica, i njegovo kontinuirano jako prisustvo biće ključno i za proces povratka. Međutim, 6. juna 2002. godine u izjavi Severnoatlantskog saveza naglašeno je da je bezbednosno okruženje dovoljno izmenjeno i da opravdava smanjenje trupa kako u Bosni tako i na Kosovu. Sadašnji broj od približno 32.000 trupa na

¹⁴⁹ Nacrt Priručnika za održivi povratak

¹⁵⁰ Kancelarija za povratak i zajednice, 2003 Strategija za održivi povratak, koordinacija sa donatorima, Sastanak za Kosovo, Brisel, 5. novembar 2002.

¹⁵¹ Intervju ICG-a sa šefom misije UNHCR-a, novembra 2002.

¹⁵² Intervju ICG-a sa predstavnikom UNHCR-a, jula i oktobra 2002.

Kosovu dramatično će se smanjiti – neke nezvanične procene navode broj od 15.000 vojnika. Britanci će imati najveća smanjenja, sa smanjenjem na oko 900 vojnika od sadašnjeg broja od 2.800.¹⁵³

U okviru procesa smanjenja KFOR sada napušta neke utvrđene kontrolne tačke. Da bi obezbedio da ovaj proces ne ugrozi bezbednost, KFOR računa na prenošenje odgovornosti za neke utvrđene lokacije na UNMIK-ovu policiju, kao i na Kosovsku policijsku službu. Transformacija sa zaštite koju je pružao KFOR na sprovođenje zaštite od strane zajednice predstavljaće značajan signal o normalizaciji bezbednosnog okruženja. Ostaju, međutim, pitanja o sadašnjoj sposobnosti Kosovske policijske službe da preuzme ovakve dužnosti. Postoji potreba za održavanjem uske saradnje između policije i KFOR-a u slučaju bezbednosnih incidenata i da bi se izbeglo stvaranje bezbednosnih praznina u toku 'strategije povlačenja' između KFOR-a i policije UNMIK-a.

4. Policija

CivPol oficiri, kao i članovi KPS od ključnog su značaja za održivost procesa povratka. Policajci su aktivni članovi radnih grupa za povratak kako na opštinskom tako i na regionalnom nivou. Kako KFOR smanjuje broj svojih vojnika, policija će posebno imati važnu ulogu za obezbedjenje sigurnog i bezbednog okruženja. Policija je preuzela praćenje zajednica u slučajevima gde su KFOR i policija procenili da postoje uverljive pretnje.

Filozofija "preuzimanja policijskog nadzora od strane zajednice", koja je u osnovi razvoja Kosovske policijske službe, od izuzetne je koristi za izgradnju poverenja manjinskih zajednica i povratnika u samu policiju, kao i u svoju okolinu. Policajci se obučavaju da identifikuju pitanja ili probleme koji predstavlja dubinski uzrok kriminala i formulišu plan za rešavanje ovih problema. Na primer, policija pruža pratnju i transportuje zajednice tamo gde je to potrebno, pomaže u raspodeli pomoći porodicama sa potrebama, pospešuje dijalog između zajednica, i čak je pružala utočište porodicama u policijskim stanicama sve dok se ne bi pronašao smeštaj.¹⁵⁴ Multietnički karakter KPS ključan je za uspešnost policijskog nadzora u okviru zajednica na čitavom

Kosovu – skoro 15 od sto policajaca potiče iz manjinskih zajednica.

5. Koordinacioni centar za Kosovo i Metohiju

Koordinacioni centar za Kosovo i Metohiju (KCK) zajednički je entitet Srbije i Savezne Republike Jugoslavije pod rukovodstvom potpredsednika vlade Nebojše Čovića. Centar se zalaže za povratak velikog obima, sto je pre moguće, na određene lokacije.¹⁵⁵ Skeptici su zabrinuti da bi povratak ovako velikog obima ispunio političke ciljeve za podelu ili kantonizaciju Kosova.¹⁵⁶

U aprilu je Centar objavio svoj plan povratka, *Principi programa za povratak interno raseljenih lica sa Kosova i Metohije*. Ovaj program usredsređen je na nesposobnost projekta za povratak u Osojane da obezbedi bezbedno okruženje za povratnike. Da bi ostvarila bezbednost, Centar iznosi da bi postojeće enklave trebalo zameniti s organizovanim grupama naselja. Oni su identifikovali 24 takvih "grupa naselja" za povratak koji bi zamenili sadašnje enklave. Naselja su odabrana zbog bezbednosnih uslova, potencijala za slobodu kretanja, sposobnosti za zaštitu kulturnog nasledja, i lakoću identifikacije i učvršćivanje prava na zemljište i svojinu. KCK je tvrdio da bi se sa ovakvim naseljima olakšalo obezbedjenje osnovnih ljudskih prava, bezbednosti, potreba, slobode kretanja, medicinske nege, obrazovanja i zapošljavanja.

UNMIK je odbacio plan KCK jer ne promovise dostojanstven povratak i ne stvara uslove za održivi povratak. KCK se rukovodi strateškim interesima a ne željama povratnika u svom pristupu. Štaviše, plan ne zamenjuje enklave, pošto ne rešava bezbednosne razloge za njihovo postojanje.¹⁵⁷

Uloga KCK u procesu povratka nije uvek bila od koristi za glatko odvijanje procesa povratka. U povratničkom selu u Kamenici, EAR je pomagala u rekonstrukciji za povratak i albanskih i srpskih porodica. Rekonstrukcija, međutim, nije dovršena, i posle nekoliko meseci KCK je nastupio i objavio svoju nameru da dovrši ove kuće za Srbe. UNMIK i UNHCR su izvršili pritisak na KCK da uključi i

¹⁵³ Agencija France-Presse, "Britanija će povući 2.000 vojnika sa Balkana," 20. septembar 2002.

¹⁵⁴ UNMIK policija, *Policija na Kosovu 2001*. Dostupno na web sajtu www.unmikonline.org/civpol.

¹⁵⁵ Intervju ICG-a sa Nenadom Radosavljevićem, juli 2002.

¹⁵⁶ Intervju ICG-a sa Sonjom Biserko, Helsinška komisija, oktobar 2002.

¹⁵⁷ Intervju ICG-a sa Peggy Hicks, direktorom KPZ, novembra 2002.

kuće u albanskoj zajednici, a SPGS Štajner ovo je propratio pismom upućenom g. Čoviću ističući ovo pitanje. Iako se KCK eventualno saglasio, neki članovi albanske zajednice oklevali su da prihvate ovu pomoć.¹⁵⁸

Štaviše, KCK osigurava da se održavaju paralelne strukture, utičući time na sposobnost UNMIK-a da pruža usluge manjinskim zajednicama. Jedan od nezadovoljnih Srba rekao je ICG-u "KCK je uradio samo 10 odsto od onoga što je obećao. Sve je povezano sa Čovićevom igrom u Beogradu. Oni žele da promovišu haos a ne da saradjuju."¹⁵⁹

Medjunarodnoj zajednici je, medjutim, potrebna pomoć iz Beograda – posebno KCK-a – kako bi se olakšalo proširenje UNMIK-ove uprave i na srpske oblasti, posebno u severnoj Mitrovici i kako bi se pomoglo procesu povratka. Iako je isto tako jasno da je potrebno da se i u samoj Srbiji poboljša koordinacija u vezi s procesom povratka, zbog izuzetno političke uloge KCK-a, albanska zajednica je njegove inicijative za povratak sklona da prihvata sa sumnjičavošću I neprijateljstvom.

6. Privremene institucije samouprave (PISU):

Rad Privremenih institucija samouprave biće od ključnog značaja za proces povratka, posebno za obezbedjenje rukovodjenja za podršku povratka u opštinama. Ovakvo rukovodjenje je, medjutim, bilo isprekidano, i uglavnom se ograničavalo na aktivnosti premijera Redžepija. U maju, premijer Redžepi posetio je dolinu Osojane, a 18. septembra posetio je kamp Plementina – pretežno romsku oblast u Obiliq/Obiliću.

Predsednik Rugova, koji je predsednik svih zajednica na Kosovu, nije se angažovao u vezi s pitanjem povratka. Imajući u vidu dominantnost DSK-a, na centralnom i opštinskim nivoima, i njegov moralni autoritet kod Albanaca, izjave i postupci koji bi bili slični onima koje je učinio premijer Redžepi doprineli bi ohrabivanju pojedinaca i političara da prihvate povratak.

Vlada je učinila i druge simbolične gestove. Uz učešće dr Redžepija, 28. juna Udruženje opštinskih skupština Kosova usvojilo je Strategiju o zajedničkim principima kojima se potvrđuje pravo

na povratak. Ova strategija u velikoj meri je citirana kao doprinos promeni atmosfere u nekim opštinama za proces povratka. A 4. jula, kosovska Skupština usvojila je Rezoluciju kojom se podržava pravo pojedinaca na povratak u svoje domove.

UNMIK je učinio napor da institucionalizuje pitanje povratka i zajednica na visokim nivoima uprave. Kabinet premijera ima Savetodavnu kancelariju za zajednice koji radi na tome da se obezbedi poštovanje prava manjinskih zajednica u pravosuđu. Premijer Redžepi je takodje naimenovao dr Milorada Todorovića za medjuministarskog koordinatora za povratak.

Medjutim, druge aktivnosti pravosudnog ogranka Vlade poslale su manje pozitivne signale srpskoj zajednici. Oni su 14. novembra zadržali naimenovanje srpskih sudija u kosovskom pravosuđu, mera koja bi bila ključna za obezbedjenje multietničnosti u okviru pravosuđa. Pri glasanju o zakonu o obrazovanju u junu, Skupština je odbila da prizna srpski Univerzitet u Mitrovici. Ove aktivnosti šalju signal manjinskim zajednicama da se njihova prava ne priznaju automatski i da nisu zaštićena demokratskim procesom. Ona, štaviše dovode u pitanje da li je Rezolucija koju je usvojila Skupština doneta samo kao prazan gest.

7. Albanske političke partije

Sve tri partije javno podržavaju povratak, ali je ova podrška, medjutim, zasnovana na shvatanju da će ovo doprineti slici Kosova pre no što otpočnu razgovori o konačnom statusu, a ne kao bilo kakva duboka želja da se Srbi vrate. Tri glavne albanske partije zajedno podržavaju povratak samo u mesto porekla, a ne podržavaju povratak pojedinaca koji su učestvovali u jugoslovenskoj vojsci, srpskoj bezbednosti i paravojnim snagama. Oni su protiv stvaranja novih naselja, i tumače angažovanost KCK u procesu povratka kao mešanje Srbije.

8. Srpske političke partije na Kosovu

Pitanje povratka od suštinskog je značaja za srpsko političko rukovodstvo na Kosovu, kao što se to može videti po imenu glavnog srpskog političkog entiteta – Koalicija "Povratak". Pitanje povratka često je bilo u središtu diskusija sa UNMIK-om o njihovom učešću u pokrajinskim institucijama. Zajednički dokument, koji je doveo do učešća Srba na pokrajinskim izborima novembra 2001, istakao je pitanje povratka

¹⁵⁸ Intervju ICG-a sa Privremenom kancelarijom UNHCR-a, oktobra 2002.

¹⁵⁹ Intervju ICG-a sa srpskim predstavnikom, oktobra 2002.

i doveo do uspostavljanja Kancelarije za povratak i zajednice.

Pre davanja saglasnosti da učestvuje u Privremenim institucijama samouprave, koalicija "Povratak" zahtevala je dva visoka položaja u upravi koja bi se koncentrisala na pitanje povratka.

Srpski predstavnici tvrde da ukoliko se ne ostvari napredak u pogledu povratka, srpsko stanovništvo na Kosovu radikalizovaće se, a položaj umerenjaka oslabiti.¹⁶⁰ Tokom prvog i drugog kruga predsedničkih izbora u Srbiji, više od 60 odsto kosovskih Srba glasalo je za predsedničkog kandidata Srpske radikalne stranke (SRS) Vojislava Šešelja.

Srpske političke partije, međjutim, moraju takodje da preuzmu izvesnu odgovornost za povratak. Koalicija "Povratak" mogla bi da promeni atmosferu u pogledu povratka potpunijim učešćem u PISU, podržavanju UNMIK-ovih javnih struktura službi u manjinskim oblastima, kao i da pošalje jasan signal srpskom stanovništvu da su institucije na Kosovu i njihove institucije.¹⁶¹ Umesto da saradjuje sa UNMIK-om ili PISU-om na poboljšanju uslova srpskih zajednica, Koalicija "Povratak" je bila preokupirana podržavanjem paralelnih sistema. Njihov neuspeh da preuzmu rukovodjenje na mnogo je načina navelo srpsku zajednicu da počne da se okreće ka Beogradu.¹⁶² Nedavan loš odziv glasača na lokalnim izborima pokazuje da Srbi ne osećaju da imaju stvarnu vezu sa institucijama Kosova, i da se obraćaju vodjama u Beogradu, a ne vodjama na Kosovu za rukovodstvo i usmeravanje.

B. UNMIK-OVA STRATEGIJA ZA POVRATAK

1. Koordinaciona struktura i finansiranje:

KPZ iznela je svoju strategiju o procesu povratka na Donatorskom koordinacionom sastanku u Briselu, 5. novembra 2002. Strategija je napravljena tako da zadovolji tri izazova o sigurnom i bezbednom okruženju, pristupu zapošljavanju i javnim službama

i rekonstrukciji i ponovnom preuzimanju stambenih objekata.

Da bi se izbeglo ponavljanje grešaka iz prošlosti – od kojih su neke već identifikovane u prethodnom tekstu – KPZ je sada u procesu rekonstrukcije načina na koji UNMIK pristupa povratku. Oni su izradili priručnik za održivi povratak koji služi kao vodič korak-po-korak za proces povratka. Oni su, štaviše, pojačali mehanizme za koordinaciju koji obezbeđuju centralniji nadzor nad procesom povratka.

Radne grupe na opštinskom nivou. One su naslednici radnih grupa UNHCR-a i predstavljaju glavna koordinaciona tela za povratak. Sada pod predsedništvom UNMIK-a, grupe na opštinskom nivou obezbeđuju forum za lokalnu koordinaciju projekata za povratak pošto uključuju i lokalne opštinske vlasti, UNHCR, KFOR, predstavnike IRL, predstavnike lokalne zajednice i NVO. One služe kao forum za uključivanje u dijalog o pitanju povratka različitih zajednica.

Nacrti koncepata za povratak se revidiraju i Opštinske radne grupe im odredjuju prioritet. Grupa predstavlja glavni mehanizam kroz koji raseljena lica mogu da se uključe u proces povratka i da zatraže pomoć za povratak. Njihova korist, međjutim, za IRL se dovodi u sumnju, pošto je i dalje teško za pojedince koji borave u Srbiji i Crnoj Gori da prisustvuju sastancima grupa na Kosovu.

Regionalne radne grupe. Ove grupe deluju u pet regiona Kosova, i nadziru opštinske radne grupe, a vrše i reviziju projekata koji se odobravaju na lokalnom nivou. UNMIK, UNHCR, UNMIK policija, KFOR, OECD i EU svi zajedno učestvuju u ovim grupama. Regionalne grupe pregledaju i dodeljuju prioritete nacrti koji dolaze iz opština.

Koordinaciona grupa za povratak. Ova grupa na centralnom nivou jeste operativno telo koje rešava pitanja sprovođenja toku procesa povratka. "Tehničko savetodavno telo" sastoji se od stručnjaka za povratak, podržava koordinacionu grupu. Ova grupa revidira nacrti koncepata koji dolaze iz regiona, i priprema i ažurira spisak prioriternih projekata za čitavo Kosovo. Tehničko telo pomagaće im u toku ovog procesa revizije. Posle pregleda projekata, dolazi do obraćanja donatorima radi finansiranja, a ova grupa vrši celokupne projekte predloge koje NVO nude donatorima.

¹⁶⁰ Intervju ICG-a sa Miloradom Todorovićem, novembra 2002.

¹⁶¹ Intervju ICG-a sa Odeljenjem za demokratizaciju OECD-a, oktobra 2002.

¹⁶² Intervju ICG-a sa zvaničnikom UNMIK-a, oktobra 2002.

Posebna radna grupa za povratak. Ova grupa nadzire proces povratka, obezbeđuje koordinaciju na visokom nivou i političku podršku za povratak, i osigurava dosledno sprovođenje politike za povratak na čitavom Kosovu. Njom predsedava SPGS i uključuje i premijera, druge zvaničnike PISU, kao i visoke zvaničnike iz UNMIK-a, UNHCR-a, DSIP-a, i KFOR-a. Iako je zvanično najavljena maja 2002, Posebna grupa nije se sastala sve do 1. novembra. Jedan od propusta je da CivPol (civilna policija) UN nije uključena u Posebnu grupu – što je problematično imajući u vidu centralnu ulogu koju policija preuzima posle smanjenja KFOR-a.¹⁶³

Strategija KPZ usredsređuje se na potrebu za se pruža podrška spontanim povracima, kao i 'organizovanim' projektima za povratak. Da bi pružio podršku za spontani povratak, UNDP će uspostaviti fleksibilni mehanizam finansiranja gde bi NVO imale pristup manjoj pomoći koja je potrebna za rekonstrukciju ili popravku manjeg broja kuća. Kako bi se potrebe identifikovale na terenu, UNHCR će predstavljati integralni deo ovog procesa. Postavljaju se pitanja o sposobnosti UNDP da preuzme ovu inicijativu imajući u vidu njihov nedostatak iskustava u procesima povratka.¹⁶⁴

Za projekte za organizovani povratak, strategija KPZ usredsređena je na potrebu kako ponovnog preuzimanja u vlasništvo tako i rekonstrukcije kuća, potrebu da se obuhvate i ruralne i urbane oblasti, kao i potrebi multisektorskih projekata. UNMIK je zatražio podršku za 44 projekta za organizovani povratak. Iako na donatorskom sastanku nisu izneti specifični projekti, KPZ je istakla svoju cenu za ove povratke u iznosu od 37 miliona € za 2003. godinu. Približno 7.75 miliona € išlo bi na podmirivanje potreba za one pojedince koji su se već vratili na Kosovo, a nisu ništa dobili. Drugih 5.5 miliona € bilo bi podržavanje rada Direktorata za stambena i imovinska pitanja. A za svojih 44 projekata za povratak UNMIK traži 16.6 miliona evra.

2. Podrška strategiji: preostala pitanja

Kao deo strategije, KPZ je razmotrila uspehe i neuspehe iz prošlosti i izvršila je evaluaciju procesa povratka. Reforma i restrukturiranje KPZ predstavlja važan korak u pravom smeru kome bi trebalo pružiti podršku. Ovo se, međutim, mora pretvoriti iz

strategije na papiru u operativnu stvarnost. U nekim regionima koje je ICG posetio, zvaničnici su nam rekli da se planiranje za povratak u 2003. godini odvija brzo, i da su predložene promene u KPZ malo uticale na opštinske i regionalne programe za 2003. godinu. Ključno pitanje i dalje ostaje: Da li KPZ ima administrativnu sposobnost da sprovede ovu strategiju i da izadje na kraj sa nezgrapnim procedurama za koordinaciju? U daljem tekstu izdvajamo neka pitanja koja se moraju rešavati kako bi se osiguralo da proces povratka tokom 2003. godine dovede do stabilnog i održivog povratka.

Praćenje rizika povratka: u zavisnosti od broja korisnika, 44 projekta za povratak tokom jedne godine predstavlja značajno povećanje nad brojem projekata za povratak iz 2002, i ovim bi moglo da dodje do usitnjenja sredstava. Ukoliko se povratak planira u skladu sa principima koje izlažu KPZ i UNHCR, ovo bi dalo mogućnost i za buduće povratnike i moglo bi doprineti poboljšanju u međuetničkim odnosima. Ako KPZ, međutim, ne bude u stanju da osigura da povratak zadovoljava ove principe, oni bi mogli da osujete budući povratak.

Održivost ovakvog povratka, kao i potencijalni rizici koje bi povratak mogao predstavljati po stabilnost, zavisice od dva ključna faktora. Prvo, kako mi to naglašavamo u ovom izveštaju, važno je kako će se sprovođenje povratka. Ukoliko povratak ne uključuje dijalog sa zajednicom u koju se dolazi i elemente za ostvarenje prihoda, ovakav povratak neće biti održiv. Ukoliko policija i KFOR ne budu deo početnih stupnjeva planiranja, bezbednost povratnika biće potencijalno ugrožena. Drugo, uspeh povratka zavisi od kontinuirane političke stabilnosti na Kosovu. Ukoliko Medjunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKTJ) izda optužnice za ratne zločine počinjene od strane članova bivše Oslobođilačke vojske Kosova (OVK), postoji rizik da bi nastala nestabilnost mogla uticati na proces povratka. Ako postoji dovoljno dokaza, strah od nestabilnosti ne bi trebalo da spreči MKTJ od izdavanja optužnica za osumnjičene ratne zločince. Medjunarodna zajednica bi, međutim, trebalo da bude spremna na potencijalne posledice koje bi ovo imalo na stabilnost i na manjinske zajednice.

Koje su uloge različitih učesnika u procesu povratka? Iako je KPZ dala opis različitih opštinskih, regionalnih i centralnih aranžmana i u kakvom su oni međusobnom odnosu, oni nisu definisali uloge različitih učesnika, UNHCR ima zastupničku i nadzornu ulogu dok, međutim, uloge drugih

¹⁶³ Intervju ICG-a sa KFOR-om u Gjilan/Gnjilanu, novembra 2002.

¹⁶⁴ Intervju ICG-a sa zvaničnikom NVO, decembra 2002.

učesnika nisu tako jasne. Iako će se ovo razviti i vremenom postati jasno, potrebno je razmotriti neka važna pitanja. Kakav je proces donošenja odluka o nacrtima predloga. Ako glavni učesnik – tj. UNHCR ili KFOR – ima nešto protiv, da li će se projekt nastaviti?

Pristup odozgo-nadole umesto modela odozdona-gore: Iako KPZ postavlja osoblje u regionima i daje prednost pristupu odozdo-nagore, izgleda da strategija obezbeđuje donošenje glavnih odluka u Prištini. Iako će se ovim osigurati da se neće desiti da projekti za povratak ne budu u skladu sa međunarodnim principima, ovo bi mogla biti složena procedura.

Koncepti prolaze kroz reviziju tri puta pre no što se KPZ obrati donatorima, a isto tako se vrši i revizija predloga između donatora i NVO. KPZ je prepoznao ovaj rizik – i pokušao da ga reši uvođenjem vremenskog okvira za koncepte koji se daju za 2003. godinu.¹⁶⁵

Spremnost donatora da učestvuju u procesu povratka. Iako svi donatori priznaju značaj povratka, oni moraju ići dalje od praznih reči i obezbediti finansije kojima će se podržati proces povratka. Do sada su glavni donatori za povratak bile Sjedinjene Države sa 6.8 miliona €, Italija sa 3.5 miliona €, i Nemačka. Nekoliko čekova je napisano u toku donatorskog sastanka u Briselu. Nivo međunarodne pomoći postupno se smanjuje, a povratak predstavlja samo jednu od mnogih potreba. Donatori stoga moraju iskoristiti svoja oskudna sredstva za podržavanje projekata za povratak, usmeravajući svoja sredstva na održive projekte. U cilju poboljšanja uslova za povratak, donatori mogu koristiti inovativne stimulatívne strukture u svojim postojećim programima kako bi se osiguralo da međunarodna pomoć izgrađuje mostove između zajednica.

Strogo sa nekooperativnim lokalnim institucijama. Iako donatori mogu nuditi ‘šargarepe’ radi stimulisanja institucija na lokalnom nivou da pruže podršku povratku, neki od ‘štapova’ ili snažnih destimulacija moraju se takodje primenjivati. UNMIK nije koristio svoja ogromna ovlašćenja da natera opštine na saradnju – po propisima o lokalnoj upravi UNMIK može preduzeti mere kao što su raspuštanje opštinskih saveta. U Bosni je Kancelarija visokog predstavnika (KVP) uklanjala lokalne

predstavnike koji nisu bili kooperativni. Slične mere trebalo bi preduzeti i protiv zvaničnika na Kosovu. UNMIK bi takodje mogao da preusmeri ili obustavi sredstva opštinama koje ometaju napredovanje procesa za povratak.¹⁶⁶

Nastavljanje rada u zajednicama koje su se vratile. Iako se strategija KPZ usredsređuje na povratak, podjednako je važna potreba da se poboljšaju uslovi za zajednice koje su se već vratile na Kosovo. Mnogi od povratnika sa kojima je ICG razgovarao nisu bili sigurni u svoju dugoročnu budućnost, posebno jer nisu obezbedili sebi posao. Kao deo rada za poboljšanje uslova u zajednicama, potrebno je započeti razgovor dijalog između povratnika i njihovih albanskih suseda – posebno u regionu Peje/Peći. KPZ sada radi na strateškom okviru za manjinske zajednice.

Rešavanje nepravdičnosti. Jedno od pitanja koje KPZ strategija nije obradila jeste diskriminacija koja postoji u podržavanju povratka. Iako se ne dovodi u pitanje da je srpskoj zajednici bila potrebna finansijska pomoć koju je dobila, druge zajednice dobile su u poredjenju daleko manju pomoć. Podrška za povratak se mora zasnivati na potrebi, a ne na etnicitetu. KPZ tvrdi da će se kroz restrukturiranje mehanizma za saradnju, uvođenje procesa revizije i izradom priručnika za održivi povratak obezbediti da se pomoć za povratak deli mnogo pravičnije.

Interakcija sa IRL i izbeglicama. Iako strategija KPZ naglašava pristup odozdo-nagore koji obuhvata i dijalog sa IRL i izbeglicama, I dalje će biti teško da KPZ zadrži ovu ulogu zbog svog ograničenog prisustva u Srbiji i Crnoj Gori, i odsustvu prisustva u Makedoniji. KPZ se nada da će naglasak koji daju na međjugranične NVO i saradnju sa UNHCR-om rešiti ovo pitanje, ali ove organizacije moraju biti spremne i u stanju da preuzmu ove zadatke. KPZ bi trebalo da razradi informativnu kampanju kojom bi se obezbedilo da povratnici dobijaju doslednu i jasnu poruku o procesu povratka.

¹⁶⁵ ICG intervju sa Peggy Hicks, novembar 2002.

¹⁶⁶ ICG intervju sa zvaničnikom UNMIK-a, novembar 2002.

VIII.ZAKLJUČAK: PREVAZILAŽENJE IZAZOVA KOJE STVARA POVRATAK

U ovom izveštaju podvlači se da, iako međunarodna zajednica i političke vodje sa Kosova imaju obavezu da pružaju podršku pravu na povratak, fokus međunarodne zajednice morao bi da se prebaci s broja povratnika na obezbedjenje da se povratak sprovodi prema međunarodnim principima.

Podrška međunarodne zajednice i političkih vodja sa Kosova trebalo bi da predje iz retorike na specifične korake koji obezbeđuju da se sa povratnicima i manjinskim zajednicama koje žive na Kosovu postupa kao sa jednakopravnim građanima. Iako je premijer Redžepi dao primer svojim stavom, Ibrahim Rugova, predsednik Kosova i većina albanskih članova PISU ostali su neodredjeni, neaktivni i nemi.

Tamo gde uslovi to dozvoljavaju, donatorska zajednica trebalo bi da obezbedi sredstva za pospešavanje ovog povratka kao i da osigura da se njihov novac mudro iskoristi. Kao što vidimo posle našeg ispitivanja povratka u region Gjilan/Gnjilane, snažna saradnja, agilna bezbednost, politička podrška lokalnih vodja i lokalne zajednice su ključni. Sredstva bi, štaviše trebalo dati međugraničnim i prekograničnim agencijama i organizacijama koje imaju tehničku ekspertizu u sprovođenju projekata za povratak. Sve inicijative za povratak trebalo bi da obuhvataju i dijalog između povratnika i zajednica u koje oni dolaze, kao i aktivnosti za ostvarenje prihoda.

Tamo gde uslovi omogućuju neposredan povratak, donatorska zajednica trebalo bi da finansira aktivnosti kojima se učvršćuje temelj za povratak i

reintegraciju. Ove aktivnosti trebalo bi da se usmeravaju na oblasti koje će takodje biti od koristi i za većinsku zajednicu, na primer, ekonomski razvoj širokog obima i izgradnja institucija.

Plan za restrukturiranje KPZ i njena nova strategija za povratak nastoji da rešava probleme u procesu vraćanja, i ovo predstavlja korak u pravom smeru. UNMIK, UNHCR i međunarodna zajednica se, međutim, i dalje suočavaju sa ozbiljnim izazovima. Kako KPZ može da obezbedi da se principi za povratak i najbolji metodi rada primenjuju na projekte širom Kosova, a bez stvaranja jednog izuzetno birokratskog i centralizovanog procesa? Kako UNMIK može da poštuje odnos sa agencijom koja sprovodi donacije a da osigurava zadovoljavanje prioriteta na Kosovu i finansiranje povratka na osnovu potrebe? Da bi pospešili povratak, potrebno je da UNMIK i UNHCR imaju konstruktivne odnose s Vladom u Beogradu. Ovakvo angažovanje, međutim, stvara rizik od politizacije procesa povratka i negativno utiče na stav prema povratku od strane prijemnih zajednica.

Kao što je to međunarodna zajednica videla u Bosni, povratak nije predvidivi proces. To je, konačno, izbor svakoga pojedinca da li će se vratiti na Kosovo. Isto tako, veoma malo je verovatno da će u skoroj budućnosti doći do povratka značajnijeg broja. Postoji i opasnost da međunarodna zajednica – uključujući UNMIK – stavlja isuviše veliki naglasak na stopu povratka, a nedovoljni naglasak na poboljšanje opštih uslova za povratak, kao što su sloboda kretanja, privreda, pristup javnim službama za manjinske zajednice, kao i stav zajednice koja prima povratnike.

Priština/Brisel, 13. decembar 2002.

DODATAK A

KARTA KOSOVO

DODATAK B

REČNIK TERMINA I SKRAĆENICA

AAK/AZBK	Alliance for the Future of Kosovo	Alijansa za budućnost Kosova
CCK/KCK	The Coordination Centre for Kosovo and Metohija	Koordinacioni centar za Kosovo i Metohiju
FYROM/BJRM	Former Yugoslav Republic of Macedonia	Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija
HPCC/KSIZ	The Housing and Property Claims Commission	Komisija za stambene i imovinske zahteve
HPD/DSIP	The Housing and Property Directorate	Direktorat za stambena i imovinska pitanja
IAC/PAS	Interim Administrative Council	Privremeni administrativni savet
IDP/IRL	Internally Displaced Persons	Interno raseljena lica
JCR/ZKP	Joint Committee on Returns	Zajednički komitet za povratak
KFOR/KFOR	The Kosovo Force	Kosovske snage
KLA/OVK	Kosovo Liberation Army	Oslobodilačka vojska Kosova
KPS/KPS	Kosovo Police Service	Kosovska policijska služba
ICTY/MKSJ	International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia	Medjunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju
NATO/NATO	North Atlantic Treaty Organisation	Organizacija severno-atlantskog saveza
NDI/NDI	National Democratic Institute	Nacionalni demokratski institut
OSCE/OEBS	Organisation for Security and Cooperation in Europe	Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi
PDK/DPK	Democratic Party of Kosova	Demokratska partija Kosova
PISG/PIS	Provisional Institutions of Self-Government	Privremene institucije samouprave
SRSR/SPGS	Special Representative of the [UN] Secretary-General	Specijalni predstavnik generalnog sekretara
UNHCR/UNVKI	United Nations High Commissioner For Refugees	Visoki komesar za izbeglice Ujedinjenih nacija
UNMIK/UNMIK	UN Interim Administration Mission in Kosovo	Privremena uprava UN na Kosovu

DODATAK C

O MEĐUNARODNOJ KRIZNOJ GRUPI

Međunarodna krizna grupa (*International Crisis Group* – ICG) je privatna, multinacionalna organizacija, sa preko 80 zaposlenih na pet kontinenta, koja putem direktne analize na licu mjesta i visokog nivoa zalaganja radi u cilju sprečavanja i rješavanja tragičnih sukoba.

Pristup ICG-a zasniva se na istraživanjima koje se provode na licu mjesta. Timovi političkih analitičara se nalaze u zemljama u kojima postoji opasnost od izbijanja, eskalacije ili ponovnoga raspirivanja oružanih sukoba, ili u blizini tih zemalja. Na osnovu informacija i procjena sa terena, ICG izrađuje redovne analitičke izvještaje koji sadrže praktične preporuke za glavne faktore koji donose odluke na međunarodnom nivou.

Izveštaji ICG-a imaju široku distribuciju, putem e-maila ili u štampanom obliku, zvaničnicima u ministarstvima vanjskih poslova i međunarodnim organizacijama, a istovremeno su generalno dostupni na internet stranici ove organizacije, www.crisisweb.org. ICG tijesno surađuje sa vladama i onima koji imaju uticaj na njih, uključujući i medije, kako bi skrenula pažnju na svoju analizu krize te osigurala podršku za svoje preporuke.

Upravni odbor ICG-a – u kome se nalaze istaknute ličnosti iz oblasti politike, diplomatije, poslovnog svijeta i medija – i sam direktno pomaže da se najvišim odlučujućim faktorima iz cijelog svijeta skrene pažnja na izvještaje i preporuke ICG-a. Međunarodnom kriznom grupom predsjedava bivši finski predsjednik Martti Ahtisaari, a od januara 2000. godine predsjednik i generalni direktor ove organizacije je bivši ministar vanjskih poslova Australije, Gareth Evans.

Međunarodna centrala ICG-a je u Briselu, sa predstavništvima u Washingtonu, New Yorku i Parizu te uredom za odnose s medijima u Londonu. Organizacija trenutno ima jedanaest regionalnih

ureda (u Amanu, Beogradu, Bogoti, Islamabadu, Džakarti, Nairobiju, Ošu, Prištini, Sarajevu, Siera Leoneu i Skoplju), sa analitičarima koji rade u preko 30 zemalja i oblasti pogođenih krizom, na četiri kontinenta.

U *Africi*, među tim zemljama se nalaze Burundi, Ruanda, Demokratska Republika Kongo, Siera Leone-Liberija-Gvineja, Somalija, Sudan and Zimbabve; u *Aziji*, Indonezija, Mijanmar, Kirgistan, Tadžikistan, Uzbekistan, Pakistan, Afganistan i Kašmir; u *Evropi*, Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Makedonija, Crna Gora i Srbija; na *Srednjem Istoku*, cijela regija od sjeverne Afrike do Irana; i u *Južnoj Americi*, Kolumbija.

Međunarodna krizna grupa sredstva prikuplja od vlada, dobrotvornih organizacija, kompanija i pojedinačnih donatora. Sredstva za njeno finansiranje trenutno obezbjeđuju vlade sljedećih zemalja: Australije, Austrije, Kanade, Danske, Finske, Francuske, Njemačke, Irske, Luksemburga, Holandije, Norveške, Švedske, Švicarske, Republike Kine (Tajvan), Turske, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država.

Među fondacijama i donatorima iz privatnog sektora nalaze se The Atlantic Philanthropies, Carnegie Corporation of New York, Ford Foundation, Bill & Melinda Gates Foundation, William & Flora Hewlett Foundation, The Henry Luce Foundation, Inc., John D. & Catherine T. MacArthur Foundation, The John Merck Fund, Charles Stewart Mott Foundation, Open Society Institute (Institut za otvorena društva), Ploughshares Fund, The Ruben & Elisabeth Rausing Trust, the Sasakawa Peace Foundation i United States Institute of Peace (Institut za mir Sjedinjenih Američkih Država).

Decembar 2002.

DODATAK D

IZVJEŠTAJI I BRIFINZI ICG-A*

AFRIKA

ALŽIR**

The Algerian Crisis: Not Over Yet, Izveštaj za Afriku br. 24, 20 oktobar 2000 (dostupno i na francuskom jeziku)

The Civil Concord: A Peace Initiative Wasted, Izveštaj za Afriku br. 31, 9 juli 2001 (dostupno i na francuskom jeziku)

Algeria's Economy: A Vicious Circle of Oil and Violence, Izveštaj za Afriku br. 36, 26 oktobar 2001 (dostupno i na francuskom jeziku)

BURUNDI

The Mandela Effect: Evaluation and Perspectives of the Peace Process in Burundi, Izveštaj za Afriku br. 21, 18 april 2000 (dostupno i na francuskom jeziku)

Unblocking Burundi's Peace Process: Political Parties, Political Prisoners, and Freedom of the Press, Brifing za oblast Afrike, 22 juni 2000

Burundi: The Issues at Stake. Political Parties, Freedom of the Press and Political Prisoners, Izveštaj za Afriku br. 23, 12 juli 2000 (dostupno i na francuskom jeziku)

Burundi Peace Process: Tough Challenges Ahead, Brifing za oblast Afrike, 27 avgust 2000

Burundi: Neither War, nor Peace, Izveštaj za Afriku br. 25, 1 decembar 2000 (dostupno i na francuskom jeziku)

Burundi: Breaking the Deadlock, The Urgent Need for a New Negotiating Framework, Izveštaj za Afriku br. 29, 14 maj 2001 (dostupno i na francuskom jeziku)

Burundi: 100 Days to put the Peace Process back on Track, Izveštaj za Afriku br. 33, 14 avgust 2001 (dostupno i na francuskom jeziku)

Burundi: After Six Months of Transition: Continuing the War or Winning the Peace, Izveštaj za Afriku br. 46, 24 maj 2002 (dostupno i na francuskom jeziku)

The Burundi Rebellion and the Ceasefire Negotiations, Brifing za oblast Afrike, 6 avgust 2002

DEMOKRATSKA REPUBLIKA KONGO

Scramble for the Congo: Anatomy of an Ugly War, Izveštaj za Afriku br. 26, 20 decembar 2000 (dostupno i na francuskom jeziku)

From Kabila to Kabila: Prospects for Peace in the Congo, Izveštaj za Afriku br. 27, 16 mart 2001

Disarmament in the Congo: Investing in Conflict Prevention, Brifing za oblast Afrike, 12 juni 2001

The Inter-Congolese Dialogue: Political Negotiation or Game of Bluff? Izveštaj za Afriku br. 37, 16 novembar 2001 (dostupno i na francuskom jeziku)

Disarmament in the Congo: Jump-Starting DDRRR to Prevent Further War, Izveštaj za Afriku br. 38, 14 decembar 2001

Storm Clouds Over Sun City: The Urgent Need To Recast The Congolese Peace Process, Izveštaj za Afriku br. 38, 14 maj 2002 (dostupno i na francuskom jeziku)

RUANDA

Uganda and Rwanda: Friends or Enemies? Izveštaj za Afriku br. 15, 4 maj 2000

International Criminal Tribunal for Rwanda: Justice Delayed, Izveštaj za Afriku br. 30, 7 juni 2001 (dostupno i na francuskom jeziku)

"Consensual Democracy" in Post Genocide Rwanda: Evaluating the mart 2001 District Elections, Izveštaj za Afriku br. 34, 9 oktobar 2001

Rwanda/Uganda: a Dangerous War of Nerves, Brifing za oblast Afrike, 21 decembar 2001

The International Criminal Tribunal for Rwanda: The Countdown, Izveštaj za Afriku br. 50, 1 avgust 2002 (dostupno i na francuskom jeziku)

Rwanda At The End of the Transition: A Necessary Political Liberalisation, Izveštaj za Afriku br. 53, 13 novembar 2002 (dostupno i na francuskom jeziku)

SOMALIJA

Somalia: Countering Terrorism in a Failed State, Izveštaj za Afriku br. 45, 23 maj 2002

Salvaging Somalia's Chance For Peace, Brifing za oblast Afrike, 9 decembar 2002

SUDAN

God, Oil & Country: Changing the Logic of War in Sudan, Izveštaj za Afriku br. 39, 28 januar 2002

Capturing the Moment: Sudan's Peace Process in the Balance, Izveštaj za Afriku br. 42, 3 april 2002

Dialogue or Destruction? Organising for Peace as the War in Sudan Escalates, Izveštaj za Afriku br. 48, 27 juni 2002

Sudan's Best Chance For Peace: How Not To Lose It, Izveštaj za Afriku br. 51, 17 septembar 2002

Ending Starvation as a Weapon of War in Sudan, Izveštaj za Afriku br. 54, 14 novembar 2002

ZAPADNA AFRIKA

Sierra Leone: Time for a New Military and Political Strategy, Izveštaj za Afriku br. 28, 11 april 2001

Sierra Leone: Managing Uncertainty, Izveštaj za Afriku br. 35, 24 oktobar 2001

* Objavljeni nakon januara 2000. god.

** Alžirski projekat je prebačen iz Programa za Afriku u januaru 2002.

Sierra Leone: Ripe For Elections? Brifing za oblast Afrike, 19 decembar 2001

Liberia: The Key to Ending Regional Instability, Izvještaj za Afriku br. 43, 24 april 2002

Sierra Leone After Elections: Politics as Usual? Izvještaj za Afriku br. 49, 12 juli 2002

Liberia: Unravelling, Brifing za oblast Afrike, 19 avgust 2002

ZIMBABVE

Zimbabwe: At the Crossroads, Izvještaj za Afriku br. 22, 10 juli 2000

Zimbabwe: Three Months after the Elections, Brifing za oblast Afrike, 25 septembar 2000

Zimbabwe in Crisis: Finding a way Forward, Izvještaj za Afriku br. 32, 13 juli 2001

Zimbabwe: Time for International Action, Brifing za oblast Afrike, 12 oktobar 2001

Zimbabwe's Election: The Stakes for Southern Africa, Brifing za oblast Afrike, 11 januar 2002

All Bark and No Bite: The International Response to Zimbabwe's Crisis, Izvještaj za Afriku br. 40, 25 januar 2002

Zimbabwe at the Crossroads: Transition or Conflict? Izvještaj za Afriku br. 41, 22 mart 2002

Zimbabwe: What Next? Izvještaj za Afriku br. 47, 14 juni 2002

Zimbabwe: The Politics of National Liberation and International Division, Izvještaj za Afriku br. 52, 17 oktobar 2002

AZIJA

KAMBODŽA

Cambodia: The Elusive Peace Dividend, Izvještaj za Aziju br. 8, 11 avgust 2000

CENTRALNA AZIJA

Central Asia: Crisis Conditions in Three States, Izvještaj za Aziju br. 7, 7 avgust 2000 (dostupno i na ruskom jeziku)

Recent Violence in Central Asia: Causes and Consequences, Brifing za oblast centralne Azije, 18 oktobar 2000

Islamist Mobilisation and Regional Security, Izvještaj za Aziju br. 14, 1 mart 2001 (dostupno i na ruskom jeziku)

Incubators of Conflict: Central Asia's Localised Poverty and Social Unrest, Izvještaj za Aziju br. 16, 8 juni 2001 (dostupno i na ruskom jeziku)

Central Asia: Fault Lines in the New Security Map, Izvještaj za Aziju br. 20, 4 juli 2001 (dostupno i na ruskom jeziku)

Uzbekistan at Ten – Repression and Instability, Izvještaj za Aziju br. 21, 21 avgust 2001 (dostupno i na ruskom jeziku)

Kyrgyzstan at Ten: Trouble in the "Island of Democracy", Izvještaj za Aziju br. 22, 28 avgust 2001 (dostupno i na ruskom jeziku)

Central Asian Perspectives on the 11 septembar and the Afghan Crisis, Brifing za oblast centralne Azije, 28 septembar 2001 (dostupno i na francuskom jeziku and Russian)

Central Asia: Drugs and Conflict, Izvještaj za Aziju br. 25, 26 novembar 2001 (dostupno i na ruskom jeziku)

Afghanistan and Central Asia: Priorities for Reconstruction and Development, Izvještaj za Aziju br. 26, 27 novembar 2001 (dostupno i na ruskom jeziku)

Tajikistan: An Uncertain Peace, Izvještaj za Aziju br. 30, 24 decembar 2001 (dostupno i na ruskom jeziku)

The IMU and the Hizb-ut-Tahrir: Implications of the Afghanistan Campaign, Brifing za oblast centralne Azije, 30 januar 2002 (dostupno i na ruskom jeziku)

Central Asia: Border Disputes and Conflict Potential, Izvještaj za Aziju br. 33, 4 april 2002 (dostupno i na ruskom jeziku)

Central Asia: Water and Conflict, Izvještaj za Aziju br. 34, 30 maj 2002

Kyrgyzstan's Political Crisis: An Exit Strategy, Izvještaj za Aziju br. 37, 20 avgust 2002 (dostupno i na ruskom jeziku)

The OSCE in Central Asia: A New Strategy, Izvještaj za Aziju br. 38, 11 septembar 2002

Central Asia: The Politics of Police Reform, Izvještaj za Aziju br. 42, 10 decembar 2002

INDONEZIJA

Indonesia's Crisis: Chronic but not Acute, Izvještaj za Aziju br. 6, 31 maj 2000

Indonesia's Maluku Crisis: The Issues, Brifing za oblast Indonezije, 19 juli 2000

Indonesia: Keeping the Military Under Control, Izvještaj za Aziju br. 9, 5 septembar 2000 (also available in Indonesian)

Aceh: Escalating Tension, Brifing za oblast Indonezije, 7 decembar 2000

Indonesia: Overcoming Murder and Chaos in Maluku, Izvještaj za Aziju br. 10, 19 decembar 2000

Indonesia: Impunity Versus Accountability for Gross Human Rights Violations, Izvještaj za Aziju br. 12, 2 februar 2001

Indonesia: National Police Reform, Izvještaj za Aziju br. 13, 20 februar 2001 (also available in Indonesian)

Indonesia's Presidential Crisis, Brifing za oblast Indonezije, 21 februar 2001

Bad Debt: The Politics of Financial Reform in Indonesia, Izvještaj za Aziju br. 15, 13 mart 2001

Indonesia's Presidential Crisis: The Second Round, Brifing za oblast Indonezije, 21 maj 2001

Aceh: Why Military Force Won't Bring Lasting Peace, Izvještaj za Aziju br. 17, 12 juni 2001 (also available in Indonesian)

Aceh: Can Autonomy Stem the Conflict? Izvještaj za Aziju br. 18, 27 juni 2001

Communal Violence in Indonesia: Lessons from Kalimantan, Izvještaj za Aziju br. 19, 27 juni 2001 (also available in Indonesian)

Indonesian-U.S. Military Ties, Brifing za oblast Indonezije, 18 juli 2001

The Megawati Presidency, Brifing za oblast Indonezije, 10 septembar 2001

Indonesia: Ending Repression in Irian Jaya, Izvještaj za Aziju br. 23, 20 septembar 2001

Indonesia: Violence and Radical Muslims, Brifing za oblast Indonezije, 10 oktobar 2001

Indonesia: Next Steps in Military Reform, Izveštaj za Aziju br. 24, 11 oktobar 2001

Indonesia: Natural Resources and Law Enforcement, Izveštaj za Aziju br. 29, 20 decembar 2001 (also available in Indonesian)

Indonesia: The Search for Peace in Maluku, Izveštaj za Aziju br. 31, 8 februar 2002

Aceh: Slim Chance for Peace, Brifing za oblast Indonezije, 27 mart 2002

Indonesia: The Implications of the Timor Trials, Brifing za oblast Indonezije, 8 maj 2002

Resuming U.S.-Indonesia Military Ties, Brifing za oblast Indonezije, 21 maj 2002

Al-Qaeda in Southeast Asia: The case of the "Ngruki Network" in Indonesia, Brifing za oblast Indonezije, 8 avgust 2002

Indonesia: Resources And Conflict In Papua, Izveštaj za Aziju br. 39, 13 septembar 2002

Tensions on Flores: Local Symptoms of National Problems, Brifing za oblast Indonezije, 10 oktobar 2002

Impact of the Bali Bombings, Brifing za oblast Indonezije, 24 oktobar 2002

Indonesia Backgrounder: How The Jemaah Islamiyah Terrorist Network Operates, Izveštaj za Aziju br. 43, 11 decembar 2002

MIJANMAR

Burma/Myanmar: How Strong is the Military Regime? Izveštaj za Aziju br. 11, 21 decembar 2000

Myanmar: The Role of Civil Society, Izveštaj za Aziju br. 27, 6 decembar 2001

Myanmar: The Military Regime's View of the World, Izveštaj za Aziju br. 28, 7 decembar 2001

Myanmar: The Politics of Humanitarian Aid, Izveštaj za Aziju br. 32, 2 april 2002

Myanmar: The HIV/AIDS Crisis, Brifing za oblast Myanmara, 2 april 2002

Myanmar: The Future of the Armed Forces, Brifing za oblast Azije, 27 septembar 2002

AFGANISTAN/JUŽNA AZIJA

Afghanistan and Central Asia: Priorities for Reconstruction and Development, Izveštaj za Aziju br. 26, 27 novembar 2001

Pakistan: The Dangers of Conventional Wisdom, Brifing za oblast Pakistana, 12 mart 2002

Securing Afghanistan: The Need for More International Action, Brifing za oblast Afganistana, 15 mart 2002

The Loya Jirga: One Small Step Forward? Afghanistan & Brifing za oblast Pakistana, 16 maj 2002

Kashmir: Confrontation and Miscalculation, Izveštaj za Aziju br. 35, 11 juli 2002

Pakistan: Madrasas, Extremism and the Military, Izveštaj za Aziju br. 36, 29 juli 2002

The Afghan Transitional Administration: Prospects and Perils, Brifing za oblast Afganistana, 30 juli 2002

Pakistan: Transition to Democracy?, Izveštaj za Aziju br. 40, 3 oktobar 2002

Kashmir: The View From Srinagar, Izveštaj za Aziju br. 41, 21 novembar 2002

BALKAN

ALBANIJA

Albania: State of the Nation, Izveštaj za Balkan br. 87, 1 mart 2000

Albania's Local Elections, A test of Stability and Democracy, Brifing za oblast Balkana, 25 avgust 2000

Albania: The State of the Nation 2001, Izveštaj za Balkan br. 111, 25 maj 2001

Albania's Parliamentary Elections 2001, Brifing za oblast Balkana, 23 avgust 2001

BOSNA I HERCEGOVINA

Denied Justice: Individuals Lost in a Legal Maze, Izveštaj za Balkan br. 86, 23 februar 2000

European Vs. Bosnian Human Rights Standards, Handbook Overview, 14 april 2000

Reunifying Mostar: Opportunities for Progress, Izveštaj za Balkan br. 90, 19 april 2000

Bosnia's Municipal Elections 2000: Winners and Losers, Izveštaj za Balkan br. 91, 28 april 2000

Bosnia's Refugee Logjam Breaks: Is the International Community Ready? Izveštaj za Balkan br. 95, 31 maj 2000

War Criminals in Bosnia's Republika Srpska, Izveštaj za Balkan br. 103, 2 novembar 2000

Bosnia's November Elections: Dayton Stumbles, Izveštaj za Balkan br. 104, 18 decembar 2000

Turning Strife to Advantage: A Blueprint to Integrate the Croats in Bosnia and Herzegovina, Izveštaj za Balkan br. 106, 15 mart 2001

No Early Exit: NATO's Continuing Challenge in Bosnia, Izveštaj za Balkan br. 110, 22 maj 2001

Bosnia's Precarious Economy: Still Not Open For Business; Izveštaj za Balkan br. 115, 7 avgust 2001 (dostupno i na bosanskom jeziku)

The Wages of Sin: Confronting Bosnia's Republika Srpska, Izveštaj za Balkan br. 118, 8 oktobar 2001 (dostupno i na bosanskom jeziku)

Bosnia: Reshaping the International Machinery, Izveštaj za Balkan br. 121, 29 novembar 2001 (dostupno i na bosanskom jeziku)

Courting Disaster: The Misrule of Law in Bosnia & Herzegovina, Izveštaj za Balkan br. 127, 26 mart 2002 (dostupno i na bosanskom jeziku)

Implementing Equality: The "Constituent Peoples" Decision in Bosnia & Herzegovina, Izveštaj za Balkan br. 128, 16 april 2002 (dostupno i na bosanskom jeziku)

Policing the Police in Bosnia: A Further Reform Agenda, Izveštaj za Balkan br. 130, 10 maj 2002 (dostupno i na bosanskom jeziku)

Bosnia's Alliance for (Smallish) Change, Izveštaj za Balkan br. 132, 2 avgust 2002 (dostupno i na bosanskom jeziku)

The Continuing Challenge Of Refugee Return In Bosnia & Herzegovina, Izveštaj za Balkan br. 137, 13 decembar 2002

HRVATSKA

Facing Up to War Crimes, Brifing za oblast Balkana, 16 oktobar 2001

KOSOVO

Kosovo Albanians in Serbian Prisons: Kosovo's Unfinished Business, Izveštaj za Balkan br. 85, 26 januar 2000

What Happened to the KLA? Izveštaj za Balkan br. 88, 3 mart 2000

Kosovo's Linchpin: Overcoming Division in Mitrovica, Izveštaj za Balkan br. 96, 31 maj 2000

Reality Demands: Documenting Violations of International Humanitarian Law in Kosovo 1999, Izveštaj za Balkan, 27 juni 2000

Elections in Kosovo: Moving Toward Democracy? Izveštaj za Balkan br. 97, 7 juli 2000

Kosovo Report Card, Izveštaj za Balkan br. 100, 28 avgust 2000

Reaction in Kosovo to Kostunica's Victory, Brifing za oblast Balkana, 10 oktobar 2000

Religion in Kosovo, Izveštaj za Balkan br. 105, 31 januar 2001

Kosovo: Landmark Election, Izveštaj za Balkan br. 120, 21 novembar 2001 (dostupno i na albanskom i srpskohrvatskom jeziku)

Kosovo: A Strategy for Economic Development, Izveštaj za Balkan br. 123, 19 decembar 2001 (dostupno i na srpskohrvatskom jeziku)

A Kosovo Roadmap: I. Addressing Final Status, Izveštaj za Balkan br. 124, 28 februar 2002 (dostupno i na albanskom i srpskohrvatskom jeziku)

A Kosovo Roadmap: II. Internal Benchmarks, Izveštaj za Balkan br. 125, 1 mart 2002 (dostupno i na albanskom i srpskohrvatskom jeziku)

UNMIK's Kosovo Albatross: Tackling Division in Mitrovica, Izveštaj za Balkan N°131, 3 juni 2002 (dostupno i na albanskom i srpskohrvatskom jeziku)

Finding the Balance: The Scales of Justice in Kosovo, Izveštaj za Balkan br. 134, 12 septembar 2002 (dostupno i na albanskom jeziku)

Return to Uncertainty: Kosovo's Internally Displaced and The Return Process, Izveštaj za Balkan br. 139, 13 decembar 2002

MAKEDONIJA

Macedonia's Ethnic Albanians: Bridging the Gulf, Izveštaj za Balkan br. 98, 2 avgust 2000

Macedonia Government Expects Setback in Local Elections, Brifing za oblast Balkana, 4 septembar 2000

The Macedonian Question: Reform or Rebellion, Izveštaj za Balkan br. 109, 5 april 2001

Macedonia: The Last Chance for Peace, Izveštaj za Balkan br. 113, 20 juni 2001

Macedonia: Still Sliding, Brifing za oblast Balkana, 27 juli 2001

Macedonia: War on Hold, Brifing za oblast Balkana, 15 avgust 2001

Macedonia: Filling the Security Vacuum, Brifing za oblast Balkana, 8 septembar 2001

Macedonia's Name: Why the Dispute Matters and How to Resolve It, Izveštaj za Balkan br. 122, 10 decembar 2001 (dostupno i na srpskohrvatskom jeziku)

Macedonia's Public Secret: How Corruption Drags The Country Down, Izveštaj za Balkan br. 133, 14 avgust 2002 (dostupno i na makedonskom jeziku)

Moving Macedonia Toward Self-Sufficiency: A New Security Approach for NATO and the EU, Izveštaj za Balkan br. 135, 15 novembar 2002 (dostupno i na makedonskom jeziku)

CRNA GORA

Montenegro: In the Shadow of the Volcano, Izveštaj za Balkan br. 89, 21 mart 2000

Montenegro's Socialist People's Party: A Loyal Opposition? Izveštaj za Balkan br. 92, 28 april 2000

Montenegro's Local Elections: Testing the National Temperature, Brifing o trenutnoj situaciji, 26 maj 2000

Montenegro: Which way Next? Brifing za oblast Balkana, 30 novembar 2000

Montenegro: Settling for Independence? Izveštaj za Balkan br. 107, 28 mart 2001

Montenegro: Time to Decide, a Pre-Election Briefing, Brifing za oblast Balkana, 18 april 2001

Montenegro: Resolving the Independence Deadlock, Izveštaj za Balkan br. 114, 1 avgust 2001

Still Buying Time: Montenegro, Serbia and the European Union, Izveštaj za Balkan br. 129, 7 maj 2002 (dostupno i na srpskom jeziku)

SRBIJA

Serbia's Embattled Opposition, Izveštaj za Balkan br. 94, 30 maj 2000

Serbia's Grain Trade: Milosevic's Hidden Cash Crop, Izveštaj za Balkan br. 93, 5 juni 2000

Serbia: The Milosevic Regime on the Eve of the septembar Elections, Izveštaj za Balkan br. 99, 17 avgust 2000

Current Legal Status of the Republic of Yugoslavia (FRY) and of Serbia and Montenegro, Izveštaj za Balkan br. 101, 19 septembar 2000

Yugoslavia's Presidential Election: The Serbian People's Moment of Truth, Izveštaj za Balkan br. 102, 19 septembar 2000

Sanctions against the Federal Republic of Yugoslavia, Brifing za oblast Balkana, 10 oktobar 2000

Serbia on the Eve of the December Elections, Brifing za oblast Balkana, 20 decembar 2000

A Fair Exchange: Aid to Yugoslavia for Regional Stability, Izveštaj za Balkan br. 112, 15 juni 2001

Peace in Presevo: Quick Fix or Long-Term Solution? Izveštaj za Balkan br. 116, 10 avgust 2001

Serbia's Transition: Reforms Under Siege, Izveštaj za Balkan br. 117, 21 septembar 2001 (dostupno i na srpskohrvatskom jeziku)

Belgrade's Lagging Reform: Cause for International Concern, Izveštaj za Balkan br. 126, 7 mart 2002 (dostupno i na srpskohrvatskom jeziku)

Serbia: Military Intervention Threatens Democratic Reform, Brifing za oblast Balkana, 28 mart 2002 (dostupno i na srpskohrvatskom jeziku)

Fighting To Control Yugoslavia's Military, Brifing za oblast Balkana, 12 juli 2002 (dostupno i na srpskohrvatskom jeziku)

Arming Saddam: The Yugoslav Connection, Izveštaj za Balkan br. 136, 3 decembar 2002

REGIONALNI IZVJEŠTAJI

After Milosevic: A Practical Agenda for Lasting Balkans Peace, Izveštaj za Balkan br. 108, 26 april 2001

Milosevic in The Hague: What it Means for Yugoslavia and the Region, Brifing za oblast Balkana, 6 juli 2001

Bin Laden and the Balkans: The Politics of Anti-Terrorism, Izveštaj za Balkan br. 119, 9 novembar 2001

JUŽNA AMERIKA

Colombia's Elusive Quest for Peace, Izveštaj za Južnu Ameriku br. 1, 26 mart 2002 (dostupno i na španskom jeziku)

The 10 mart 2002 Parliamentary Elections in Colombia, Brifing za oblast Južne Amerike, 17 april 2002 (dostupno i na španskom jeziku)

The Stakes in the Presidential Election in Colombia, Brifing za oblast Južne Amerike, 22 maj 2002 (dostupno i na španskom jeziku)

Colombia: The Prospects for Peace with the ELN, Izveštaj za Južnu Ameriku br. 2, 4 oktobar 2002 (dostupno i na španskom jeziku)

SREDNJI ISTOK

A Time to Lead: The International Community and the Israeli-Palestinian Conflict, Izveštaj za Srednji Istok br. 1, 10 april 2002

Middle East Endgame I: Getting to a Comprehensive Arab-Israeli Peace Settlement, Izveštaj za Srednji Istok br. 2, 16 juli 2002 (dostupno i na arapskom jeziku)

Middle East Endgame II: How a Comprehensive Israeli-Palestinian Settlement Would Look, Izveštaj za Srednji Istok br. 3; 16 juli 2002 (dostupno i na arapskom jeziku)

Middle East Endgame III: Israel, Syria and Lebanon – How Comprehensive Peace Settlements Would Look, Izveštaj za Srednji Istok br. 4, 16 juli 2002 (dostupno i na arapskom jeziku)

Iran: The Struggle for the Revolution's Soul, Izveštaj za Srednji Istok br. 5, 5 avgust 2002

Iraq Backgrounder: What Lies Beneath, Izveštaj za Srednji Istok br. 6, 1 oktobar 2002

The Meanings of Palestinian Reform, Brifing za oblast Srednjeg Istoka, 12 novembar 2002

Old Games, New Rules: Conflict on the Israel-Lebanon Border, Izveštaj za Srednji Istok br. 7, 18 novembar 2002

Voices From The Iraqi Street, Brifing za oblast Srednjeg Istoka, 4 decembar 2002

ALŽIR*

Diminishing Returns: Algeria's 2002 Legislative Elections, Brifing za oblast Srednjeg Istoka, 24 juni 2002

TEMATSKI IZVJEŠTAJI

HIV/AIDS

HIV/AIDS as a Security Issue, Tematski izvještaj br. 1, 19 juni 2001

Myanmar: The HIV/AIDS Crisis, Brifing za oblast Mijanmara, 2 april 2002

EU

The European Humanitarian Aid Office (ECHO): Crisis Response in the Grey Lane, Tematski brifing, 26 juni 2001

EU Crisis Response Capability: Institutions and Processes for Conflict Prevention and Management, Tematski izvještaj br. 2, 26 juni 2001

EU Crisis Response Capabilities: An Update, Tematski brifing, 29 april 2002

* Alžirski projekat je prebačen iz Programa za Afriku u januaru 2002.

DODATAK E

ČLANOVI ODBORA ICG-A

Martti Ahtisaari, predsjedavajući

Bivši predsjednik Finske

Maria Livanos Cattau, potpredsjedavajući

Generalni sekretar, Međunarodna privredna komora

Stephen Solarz, potpredsjedavajući

Bivši kongresmen SAD

Gareth Evans, predsjednik

Bivši ministar vanjskih poslova Australije

S. Daniel Abraham

Predsjedavajući, Centar za mir i za ekonomsku suradnju na Srednjem Istoku, SAD

Morton Abramowitz

Bivši pomoćnik državnog sekretara SAD; bivši ambasador SAD u Turskoj

Kenneth Adelman

Bivši ambasador SAD i direktor Agencije za kontrolu naoružanja i razoružanje

Richard Allen

Bivši savjetnik za nacionalnu sigurnost predsjednika SAD

Saud Nasir Al-Sabah

Bivši ambasador Kuvajta u Velikoj Britaniji i SAD; bivši minister za informiranje i naftu

Louise Arbour

Sudija vrhovnog suda, Kanada; bivša glavna tužiteljica, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju

Oscar Arias Sanchez

Bivši predsjednik Kostarike; Nobelova nagrada za mir, 1987.

Ersin Arioglu

Predsjedavajući, Yapi Merkezi Group, Turska

Emma Bonino

Članica Evropskog parlamenta; bivši evropski komesar

Zbigniew Brzezinski

Bivši savjetnik za nacionalnu sigurnost predsjednika SAD

Cheryl Carolus

Bivši visoki komesar Južne Afrike u Velikoj Britaniji; bivši generalni sekretar, ANC

Victor Chu

Predsjedavajući, First Eastern Investment Group, Hong Kong

Wesley Clark

Bivši vrhovni komandant NATO snaga za Evropu

Uffe Ellemann-Jensen

Bivši ministar vanjskih poslova Danske

Mark Eyskens

Bivši premijer Belgije

Marika Fahlen

Bivša ambasadorica Švedske za humanitarna pitanja; Direktor za socijalnu mobilizaciju i strateško informiranje, UNAIDS

Yoichi Funabashi

Glavni diplomatski dopisnik i kolumnista, The Asahi Shimbun, Japan

Bronislaw Geremek

Bivši ministar vanjskih poslova Poljske

I.K.Gujral

Bivši premijer Indije

Nj. K. V. El Hassan bin Talal

Predsjedavajući, Arab Thought Forum; predsjednik, Club of Rome

Carla Hills

Bivši sekretar za stambena pitanja, SAD; bivša predstavnica SAD za trgovinu

Asma Jahangir

Specijalni izvjestilac UN-a za vansudska, skraćena i arbitražna izvršenja; Advocate Supreme Court, bivši predsjedavajući Komisije za ljudska prava u Pakistanu

Ellen Johnson Sirleaf

Viši savjetnik, Modern Africa Fund Managers; bivši minister financija Liberije i director Regionalnog ureda UNDP-a za Afriku

Mikhail Khodorkovsky

Predsjedavajući i generalni direktor, YUKOS Oil Company, Rusija

Elliott F Kulick

Predsjedavajući, Pegasus International, SAD

Joanne Leedom-Ackerman

Književnica i novinarka, SAD

Todung Mulya Lubis

Odvjetnik za pitanja ljudskih prava i pisac, Indonezija

Barbara McDougall

Bivši državni sekretar za vanjska pitanja, Kanada

Mo Mowlam

Bivši državni sekretar Velike Britanije za Sjevernu Irsku

Ayo Obe

Predsjednik, Organizacija za građanske slobode, Nigerija

Christine Ockrent

Novinarka i književnica, Francuska

Friedbert Pflüger

Predsjedavajući Komisije za pitanja EU u okviru njemačkog Bundestaga

Surin Pitsuwan

Bivši ministar vanjskih poslova, Tajland

Itamar Rabinovich

Predsjednik Univerziteta u Tel Avivu; bivši ambasador Izraela u SAD i glavni pregovarač u razgovorima sa Sirijom

Fidel Ramos

Bivši predsjednik Filipina

Mohamed Sahnoun

Specijalni savjetnik generalnog sekretara Ujedinjenih nacija za pitanja Afrike

Salim A. Salim

Bivši premijer Tanzanije; bivši generalni sekretar Organizacije afričkog jedinstva

Douglas Schoen

Suosnivač Penn, Schoen & Berland Associates, SAD

William Shawcross

Novinar i književnik, Velika Britanija

George Soros

Predsjedavajući, Institut za otvorena društva

Eduardo Stein

Bivši ministar vanjskih poslova Gvatemale

Pär Stenbäck

Bivši ministar vanjskih poslova, Finska

Thorvald Stoltenberg

Bivši ministar vanjskih poslova, Norveška

William O Taylor

Počasni predsjedavajući, The Boston Globe

Ed van Thijn

Bivši ministar unutrašnjih poslova, Holandija; bivši gradonačelnik Amsterdama

Simone Veil

Bivša članica Evropskog parlamenta; bivši ministar zdravstva, Francuska

Shirley Williams

Bivši državni sekretar za obrazovanje i nauku; članica Gornjeg doma, Velika Britanija

Jaushieh Joseph Wu

Zamjenik generalnog sekretara predsjednika, Tajvan

Grigory Yavlinsky

Predsjednik Yabloko stranke i njenog kluba u Dumi, Rusija

Uta Zapf

Predsjedavajući Podkomisije njemačkog Bundestaga za razoružanje, kontrolu naoružanja i produkcije